

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskyi (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY

ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI

Piotr Wojnicz (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◊ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◊ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), ◊ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irlandia), ◊ nauki o polityce i administracji: Adam Dytkowski (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◊ nauki prawne: Sławomir Kurska (UWM), ◊ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (UWM)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◊ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◊ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◊ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◊ język rosyjski: Алина Жилинская (Катехетический институт, г. Гродно, Białoruś), ◊ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◊ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◊ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”
19-300 Elk
ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2021

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70

Ark. wyd. 7,75; ark. druk. 6,5

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 530

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

Volodymyr Mirnenko, Vadym Artamoshchenko, Stasys Paldunas , Institutional audit of professional military education: a way to quality assurance according to NATO standards	7

NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH / COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

Marta Cichy , Obraz wyborów prezydenckich na Ukrainie w 2019 roku na podstawie portalu informacyjnego TVN24 / Picture of the presidential elections in Ukraine at 2019 based on the TVN24 information portal	23

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Paweł Niewęglowski , Status prawny miejsca do „parkowania pojazdów mechanicznych” na nieruchomości gruntowej / Legal status of a place for „parking motor vehicles” on a land property	43
Robert Tabaszewski , Status prawny kuracjusza jako osoby korzystającej z rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników / The legal status of sanatorium patients as persons receiving therapeutic rehabilitation in the farmers’ social insurance system	57

VARIA

Ks. Wojciech Guzewicz , Stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji ełckiej, część 2: Lud Boży i Aktywność Kościoła / The state, needs and perspectives of research on the history of the Ełk diocese, part 2: The People of God and the Activity of the Church	71
Krystyna Kacprowska , Remote work during the COVID-19 pandemic	83

RECENZJE / REVIEWS

Jugoslav Achkoski, Piotr Gawliczek, Wojciech Guzewicz, Khayal Iskandarov , <i>The South Caucasus and non-military security threats</i> , Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, pp. 135	95

LISTA RECENZENTÓW / THE LIST OF REVIEWERS

Lista recenzentów „Civitas et Lex” 2021	101

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Czytelnicy! Mamy przyjemność zaprezentować czwarty tegoroczny numer naszego kwartalnika. Niniejszy tom „Civitas et Lex” składa się z siedmiu tekstów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych oraz jedna recenzja monografii. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy nasze podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu ich rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować także wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2021 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania skierowane są zarówno do profesorów zagranicznych, w tym z Grecji, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych, Ukrainy oraz Włoch, jak też i z rodzimych ośrodków naukowych (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet SWPS, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Akademia Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Uczelnia Łazarskiego, Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej w Warszawie, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). Szczegółowe informacje na temat recenzentów naszego pisma znajdzie Państwo na końcu tegoż numeru oraz na stronie internetowej.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdą Państwo na naszej stronie internetowej (<http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>) oraz na stronie Platformy Czasopism UWM w Olsztynie (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na które serdecznie zapraszamy.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

VOLODYMYR MIRNENKO
VADYM ARTAMOSHCHENKO
STASYS PALDUNAS

INSTITUTIONAL AUDIT OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION: A WAY TO QUALITY ASSURANCE ACCORDING TO NATO STANDARDS

Introduction

The priorities on providing national security of Ukraine are as follows: defending the independence and state sovereignty; restoration of territorial integrity within the internationally recognized state border of Ukraine; development of human capital; protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens of Ukraine; European and Euro-Atlantic integration. Development and capacity building of the defence forces in accordance with NATO norms, principles and standards become an important condition for ensuring the priorities¹.

The National Security Strategy of Ukraine is aimed at reforming, developing the security and defence sector, which consists in defense and security reform according to NATO norms, principles and standards, and one of the ways to fulfill the assigned task is to conduct professionalization of military service.

Currently, the military education system is in a phase of intensive transformation. The ambitious task is to achieve sufficient compatibility with the structures of NATO member states as soon as possible. A modern vision of further development of the system stimulates the implementation NATO standards into

VOLODYMYR MIRNENKO – Department of Military Education and Science of the Ministry of Defence of Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7484-1035>, e-mail: mirnenkovi@gmail.com

VADYM ARTAMOSHCHENKO – National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7734-4210>, e-mail: artvadim1971@gmail.com

STASYS PALDUNAS – Adviser on Professional Military Education Development, NATO representation to Ukraine, Lithuanian Armed Forces, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3796-800X>, e-mail: paldunas.stasys@nro.hq.nato.int

¹ Decree of the President of Ukraine № 392/2020, *On the national security strategy of Ukraine*.

military education and training sphere. A professionally competent serviceman motivated by the projected career growth becomes the key for building a modern professional army.

It is known that achieving compliance of learning outcomes with certain goals, requirements, standards and indicators characterizes the quality of education. Laws “On education”², “On higher education”³, regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine⁴ state bodies⁵ and educational institutions, regulate ensuring the quality of education in Ukraine.

The requirements for ensuring the quality of education and individual training of personnel in educational institutions in the interests of NATO are set out in “BI-Strategic Command Directive 075-007 / Education and Individual Training Directive” (E&IT) in the armed forces of NATO member states⁶. The quality assurance system of education in Ukraine can be divided into two subsystems: external (in relation to the educational institution) and internal (in the educational institution).

The subsystem of external quality assurance of education consists of two parts⁷. The first part comprises tools, procedures and measures (standardization, licensing, accreditation, independent evaluation, institutional audit, monitoring, certification, certification, supervision, etc.). The second one includes the following: specially authorized and independent bodies and institutions responsible for ensuring the quality of education and requirements for them.

NATO’s quality management system includes four elements in the process of measuring quality (inspection, control, guarantee, management), each with a purpose and scope.

An important common element of external quality assurance is institutional audit⁸ or inspection⁹. In Ukraine, the provisions and approaches to institutional audit have been implemented in the field of secondary education¹⁰ and are under development and testing in the field of higher education. In particular,

² Law of Ukraine, *On education* № 2145-VIII (2017 September 5), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

³ Law of Ukraine, *On higher education* № 1556-VII (2014 July 1), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

⁴ Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, *On approval of the Regulations on accreditation of higher education institutions and specialties in higher education institutions and higher vocational schools* (2001 August 9), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2001-%D0%BF#Text>.

⁵ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *Regulations on the accreditation of educational programs, which provide training for higher education* (2019 July 11), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19?lang=uk#Text>.

⁶ Education and Individual Training Directive, *BI-Strategic Command Directive 075-007*, <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf>.

⁷ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *Regulations on the accreditation of educational programs, which provide training for higher education*, op. cit.

⁸ Law of Ukraine, *On higher education* № 1556-VII, op. cit.

⁹ Education and Individual Training Directive, *BI-Strategic Command Directive 075-007*, op. cit.

¹⁰ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *On approval of the Procedure for carrying out institutional audit of establishments of general secondary education* № 17 (2019 February 09), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-19#Text>.

approaches to the accreditation of educational programs in higher education institutions have been implemented¹¹. Thus, inspection or institutional audit is an important and common element of the educational institution recognition, both in Ukraine and in NATO.

The development of military education as one of the key components of the security and defence training system is one of the important tasks in the implementation of NATO standards in the activities of the Armed Forces of Ukraine and necessitates a revision of approaches to personnel training.

A significant amount of research and publications in Ukraine and abroad is devoted to the development of military education. Thus, a vision has been formed regarding the training of officers of the joint forces for the wars of the future¹². The prospects of development of military education taking into account the course of Ukraine on integration into the European and Euro-Atlantic space are substantiated¹³. The ways of development of the personnel of sector of security and defence and the conceptual scheme of structure of experts' education for the national security system are offered¹⁴. A conceptual model of the outline of the officer of the future and further professionalization of the education system is proposed¹⁵. The components of the changes management project of the military education system on the basis of the program and project management are proved¹⁶. In addition, attention is paid to the problem of ensuring the education quality on the way to internationalization and integration into the European and world educational space¹⁷, including institutional audit¹⁸.

The Ministry of Defence of Ukraine (MoD) is implementing a number of projects to fulfill the measures in the framework of a certain defence reform using the methodology of program and project management ("Defence policy", "Human resource management", "Military management system", "Joint training and interoperability", "Infrastructure and logistics", "Democratic civilian control", "Planning and resource management", Weapons and procurement"; "Strategic

---

¹¹ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *Regulations on the accreditation of educational programs, which provide training for higher education*, op. cit.

¹² The Joint Chiefs of Staff Vision and Guidance for Professional Military Education & Talent Management, *Developing Today's Joint Officers for Tomorrow's Ways of War*, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/education/jcs_pme_tm_vision.pdf?ver=2020-05-15-102429-817.

¹³ S.T. Poltorak, *Transformation of Ukraine's military education system on the way to achieving NATO standards*, "Science and defence" 2018, No 2, pp. 3–10.

¹⁴ U.V. Punda, *Education is the main investment in the development of human capital in the security and defense sector of Ukraine*, "Science and defense" 2018, No 1, pp. 34–40.

¹⁵ D. Viter, O. Mitiahin, *Professionalization of military education in Ukraine: main directions, content and prospects*, "Military education: Collection of scientific works NDU" 2020, No 1, pp. 81–90.

¹⁶ V.S. Artamoshchenko, O.U. Favorska, *Management of changes in the development of the military education system based on program and project management*, "Science and defense" 2019, No 2, pp. 40–44.

¹⁷ O. Vorobiova, M. Debych, V. Luhovyi, O. Orzhel, O. Sliusarenko, Zh. Talanova, K. Tryma, *Assessing the quality of higher education in the context of European integration: guidelines*, Instytut vyshchoi osvity NAPNU, Kyiv 2019.

¹⁸ T. Dudka, *Modern institutional audit of educational establishments: transmission of value orientations*, "Mountain School of Ukrainian Carpaty" 2020, No 22, pp. 9–13.

communications”), including the project “Professional Military Education”¹⁹. Ways, tasks, elements of implementation are outlined and are in the stage of piloting with further implementation on a permanent basis. Each stage of testing involves the analysis and validation of results with subsequent changes in the activities of educational institutions in order to improve their quality. Therefore, institutional audit becomes a necessary tool to fulfill this task.

Since 2018, a new system of military training courses has been tested in military educational institutions (MEI) of the Armed Forces of Ukraine²⁰ such as: at the strategic level – “Higher Command Studies Course (L-4)” provides for the study of the formation and implementation of state policy on national security in the military, defence and military construction;

at the operational level – “Joint Staff Planning Process (L-3)” provides for the study of the processes of planning operations of groups of troops (forces) in joint headquarters according to NATO standards JOPP (Joint Operation Planning Process);

at the tactical level – “Command-Staff Course (L-2)” aimed at studying the procedures for military decisions making according to the NATO standard MDMP (Military Decision Making Process) during the activities of brigade (BDE) headquarters (HQs) (battalions (BN)), as well as “Basic Officer Leadership Course” (L-1A), “Speciality Training Course” (L-1B) which will be conducted simultaneously with the obtaining the “bachelor” degree or on its basis and a course of “Captains” (L-1C), which is aimed to study the military decision-making procedures for NATO standard TLP (Troop Leading Process).

This system of courses is new and is being tested to be implemented in the activities of military authorities, military units and subdivisions of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defence forces of military decision-making processes and procedures according to TLP, MDMP, JOPP.

The above mentioned system of courses forms the basis of the “professional military education” system on the way to achieving compatibility of military training processes according to NATO principles and standards. It becomes the object of institutional audit.

The term “professional military education” (PME) means specialized military education, which is obtained in non-formal education through educational programs in order to obtain appropriate levels of military education (tactical, operational and strategic), improving the professional level of military specialists, acquiring professional competencies, providing performance of official (combat) functions.

Thus, the institutional audit of the professional military education system aimed at achieving compatibility through the quality standards implementation will allow to make preliminary conclusions and substantiate recommendations for further development of the professional military education system.

¹⁹ Order of the Ministry of Defence of Ukraine, *On the organization of the implementation of certain measures of defence reform in the medium term* № 283, op. cit.

²⁰ V.S. Artamoshchenko, O.U. Favorska, *Management of changes in the development of the military education system based on program and project management*, pp. 40–44.

The purpose of the article is to summarize the experience of conducting institutional audit of the professional military education system in educational institutions of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine (AFU) and substantiation of directions for further development of the institutional audit mechanism for assessing the quality of PME while achieving compatibility of training processes according to NATO standards.

Tasks, stages, evaluation of educational processes and summarize of institutional audit

Basing on the national approaches to assessing the quality of education²¹ and the NATO Directive E&IT²², the Department of Military Education and Science of the Ministry of Defence has developed a “Procedure for conducting the institutional audit of PME in military educational institutions of the Ministry of Defence of Ukraine”.

The purpose of this measure was to evaluate the quality of military education in the context of meeting the needs of integration of Ukraine into NATO organization, the organization of educational process in new system of L-courses and the relevancy of their content to the urgent needs of defence forces in the context of hybrid threats to national security and Ukraine’s integration into NATO.

Tasks of institutional audit are as follows:

evaluation of the organization of educational activities for the implementation of educational programs;
evaluation of the structural organization of the military education system and the management process;
evaluation of personnel management of the military education system;
evaluation of management of educational activities and material resources;
evaluation of the state of development and integration of professional standards into the military education system;
evaluation of the degree of integration of the military education system into the personnel management system of the Armed Forces of Ukraine;
verification of compliance by educational institutions with the requirements of the legislation in the field of military education.

Moreover, the expert group members evaluated the following:
compliance of the military education quality with national needs, standards and capabilities;
compliance of the PME system with NATO standards;
measures being implemented to support and improve education quality in the existing military education system;

---

²¹ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *Regulations on the accreditation of educational programs, which provide training for higher education № 977*, op. cit.

²² Education and Individual Training Directive, *BI-Strategic Command Directive 075-007*, op. cit.

consequences – changes in the effectiveness of the military education system after the implementation of the recommendations of the above mentioned expert assessment.

The institutional audit was conducted by the international expert group, which consisted of the experts from Ukraine, the United States, Canada, and the Republic of Lithuania.

The review of the military education system focused on the institutional audit of L-1A, L-1B, L-1C courses at the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy (NAA) as well as L2, L3 and L4 courses at the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi (NDUU). However, taking into account the objectives set out in the expert group working paper and considering the fact that the L-courses effectiveness depends on broader institutional and system-wide issues, the group examined the factors that go beyond institutional audit, but characterize MEI activities in general.

The experts studied the legal and regulatory framework on the general organization of military service, the provisions of military ethics, career advancement, military personnel management, military requirements, career management, organization of individual training, education and training of servicemen, social and legal protection of servicemen.

The activities of the expert group (the international group members) were conducted mostly in a distance way (due to the situation with the COVID-19 pandemic). There was also a difficulty in studying a large number of regulations due to the absence of their translation into the English language. However, the availability of self-assessment reports, L-courses curricula placed on the NDUU and NAA websites, as well as other documents, including their versions in English, played a key role in generating the final report.

The institutional audit of the PME was conducted in three stages:

First Stage. Preparation for inspection and evaluation of educational and management processes of MEI, internal system of education quality assurance (formation of an expert group; preparation of documents for institutional audit; study of information on self-assessment as well as information related to educational programs).

Second Stage. A visit of the expert group to MEI, reviews, focus group meetings (interviews, surveys, consultations) with stakeholder representatives on MEI activities and educational program, online conferences, discussion and development of recommendations.

Third Phase. Preparation of the institutional audit report.

The evaluation of educational, management processes of MEI and the internal system of quality assurance of education was carried out according to indicators such as:

1. Design and goals of the educational program (EP):
the EP has clearly defined goals that are in line with the MEI's mission and strategy;
the goals of the EP and the program learning outcomes are determined taking into account the positions and needs of stakeholders;

EP goals and program learning outcomes are determined taking into account trends in the specialty as well as the experience of similar domestic and foreign educational programs;

EP provides an opportunity to achieve learning outcomes defined by a professional standard at the appropriate level of education (if available).

2. Structure and content of EP:

the content of the EP is well structured, the educational components make up a logically interconnected system and allow to achieve the stated goals and program learning outcomes;

the content of the EP takes into account the requirements of the relevant professional standard (if any);

the EP and the curriculum provide a practical training for PME applicants, which gives an opportunity to acquire the competencies needed for further professional activities;

the EP facilitates developing social skills (soft skills) of applicants that meet the stated objectives by PME;

the content of the EP takes into account the requirements of the relevant professional standard (if any);

the volume of EP and individual educational components (in loans of the European Credit Transfer and Accumulation System) corresponds to the actual workload of applicants, achievement of goals and program learning outcomes.

3. Teaching and learning according to EP:

forms and methods of teaching and learning contribute to the achievement of stated goals and program learning outcomes, meet the requirements of a student-centered approach and the principles of academic freedom;

all participants are provided with timely and understandable information on the goals, content and program learning outcomes, the order and criteria of assessment within the individual educational components (in the form of a syllabus or in another similar way) in the educational process;

MEI ensures the implementation of research findings in the course of EP launching in accordance with the level of PME and the objectives of the program;

scientific and pedagogical staff (hereinafter – teachers) update the content of education on the basis of scientific achievements and modern practices in the relevant field;

teaching, learning and research related to the internationalization of MEI activities.

4. Control measures, evaluation of applicants for professional military education and academic integrity:

forms of control measures and criteria for evaluation of PME applicants are clear, understandable, make it possible to determine the applicant's achievement of learning outcomes for a particular educational component and / or educational program as a whole, as well as published in advance;

forms of applicants' certification meet the requirements of the professional standard (if any);

there are clear and understandable rules for conducting control measures, which are available to all participants during the educational process, which ensure the objectivity of examiners in particular cover procedures for preventing and resolving conflicts of interest, determine the procedure for appealing the results of control measures and the procedure of retaking them. The above mentioned procedures are followed consistently during the implementation of the EP;

MEI defines clear and understandable policies, standards and procedures for academic integrity, which are consistently followed by all participants in the educational process during the implementation of the educational program.

5. Human resources:

academic and/or professional qualification of teachers involved in the implementation of the EP ensures the achievement of the goals defined by the relevant program and program learning outcomes;

competitive selection procedures for teachers are transparent and provide an opportunity to ensure the required level of their professionalism for the successful implementation of the educational program;

MEI involves employers in the organization and implementation of the educational process;

MEI involves professionals, industry experts, employers' representatives in the classroom;

MEI promotes the professional development of teachers through its own programs or in collaboration with other organizations;

MEI stimulates the development of teaching skills.

6. Educational environment and material resources:

financial and material and technical resources (library, other infrastructure, equipment, etc.) as well as educational and methodological support of the educational program guarantee the achievement of the goals and program learning outcomes defined by the educational program;

MEI provides teachers and students of PME with free access to the relevant infrastructure and information resources required for teaching, teaching and / or research activities within the EP;

the educational environment is safe for life and health of PME students enrolled in the educational program and provides an opportunity to meet their needs and interests;

MEI provides educational, organizational, informational, advisory and social support to EPE applicants.

MEI creates sufficient conditions for realization of the right to education for people with special educational needs who study according to the educational program;

there are clear and understandable policies and procedures for resolving conflicts (including those related to sexual harassment, discrimination and /

or corruption, etc.), which are available to all participants of the educational process, and they are followed consistently during the implementation of the EP.

7. Internal quality assurance of education:

MEI consistently adheres to the established procedures concerning development, approval, monitoring and periodic review of the educational program; PME applicants are involved in the process of periodic review of the EP and other procedures to ensure its quality as partners. The position of the students is taken into account while viewing the EP; employers are directly involved in the process of a periodic review of the EP and other procedures to ensure its quality as partners; existing practice of collecting, analyzing and taking into account information about the career path of graduates of the educational program; MEI quality assurance system provides timely response to identified deficiencies in the educational program and/or educational activities for the implementation of the educational program; the results of external quality assurance of education (including comments and suggestions formulated during previous institutional audits) are taken into account when reviewing the educational program; the MEI academic community has formed a culture of quality that contributes to the continuous development of the educational program and educational activities under this program.

8. Transparency and publicity:

defined clear and understandable rules and procedures governing the rights and responsibilities of all participants in the educational process are available to them and which are consistently followed during the implementation of the educational program; MEI publishes the relevant project on its official website no later than one month before the approval of the educational program or changes to it in order to receive comments and suggestions from stakeholders; MEI publishes in a timely manner on its official website accurate and reliable information about the educational program (including its objectives, expected learning outcomes and components) to the extent sufficient to inform relevant stakeholders and the public.

The evaluation of educational activities according to the educational program was carried out according to each criterion according to the evaluation scale, which covers four levels of compliance:

level “F” – educational program and / or educational activity under this program does not meet the defined criterion, and the identified shortcomings are fundamental and / or cannot be eliminated within one year;

level “E” – educational program and / or educational activity under this program generally does not meet the defined criteria, but the identified shortcomings can be eliminated within one year;

level “B” – the educational program and educational activities under this program generally meet a certain criterion with shortcomings that are not significant;

level “A” – the educational program and educational activities under this program fully meet a certain criterion, including having an innovative / exemplary character.

A positive decision on the evaluation of the educational program was made in case the educational program meets all the criteria for levels “A” or “B”.

If eligibility for level “A” was established for four or more criteria, the decision was made with the definition of “exemplary” on the educational program. The decision on conditional (deferred) assessment of the educational program was made in case the level “E” was met in relation to one or two criteria and none of the criteria was found to be level “F”. A negative decision was made in case one criterion was found to be level “F” or one level “E” was met for three or more criteria.

The evaluation of the programs was carried out by expert evaluation, and every expert set the score independently and independently (using the Delphi method) at the stage of forming opinions on each sub-criterion. The expert gave 1 point if his/her answer was “YES”, 0 points for the answer “NO”, and if it was not possible to answer clearly the expert put 0.5 points. The score for each criterion (Table 1) was defined as the arithmetic mean of the scores obtained for the sub-criteria. The evaluation was performed on the assumption that all criteria are equivalent.

Table 1. Example of EP evaluation by an expert group

Criterion	Evaluation of 12 experts by criteria												The sum of points
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0	0	0	6
2	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0	0	0	6
3	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	8
4	1	1	1	1	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	10
5	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	8
6	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1	1	1	10
7	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	8
8	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	4

At the stage of generalization of evaluations by criteria, the method of commissions was used. The received result in points, quantity of answers on 0,5 points was declared and the final estimation on criterion was discussed. At the same time, the commission applied the method of SWOT-analysis (division of factors and phenomena into four categories: strengths, weaknesses, opportunities, threats), assessed strengths and weaknesses, risks and new

opportunities. Conditions for forming an assessment and establishing the level of compliance with EP are given in table 2.

Based on the results of the research, generalized findings concerning evaluation of educational programs were obtained (Table 3).

Table 2. Conditions and criteria for the evaluation of educational programs

Condition (answer)	Correspondence of the probability of the event	The sum of points*	The result of SWOT-analysis	Level of compliance
exactly "NO"	0 ...0,29	0...3,5	Most weaknesses and threats	F
rather "NO"	0,30...0,50	3,6...6	Most weaknesses, threats are not significant	E
rather "YES"	0,51...0,79	6,1...9,5	Most of the strengths are new opportunities	B
exactly "YES"	0,80...1,00	9,6...12	Most of the strengths and new opportunities	A

* – based on the number of experts from 12 people

Table 3. The results of Evaluation of L-Courses Educational Programs

Criteria	MEI, L-course							
	NDUU					NAA		
	L-4	L-3	L-2 (Army)	L-2 (Air Force)	L-2 (Navy)	L-1B (infantry)	L-1B (armed)	L-1B (artillery)
1	B	B	B	B	B	B	B	B
2	E	E	E	E	E	B	B	B
3	E	E	E	E	E	B	B	B
4	B	B	B	B	B	E	E	E
5	B	B	B	B	B	B	B	B
6	B	B	B	B	B	A	A	A
7	B	B	B	B	B	B	B	B
8	B	B	B	B	B	B	B	B

The results analysis of the EP evaluation shows that all programs are conditional (deferred) assessment. The shortcomings are systemic in nature for each MEI, all criteria could be grouped according to the level of assessment for each MEI. This fact became a prerequisite for the division of the expert group into subgroups in the development of individual sections (areas) of the examination and the generalization of recommendations and reporting.

Following the work of the expert group, the Report of the international expert group was developed in the following sections:

1. Organization of educational activities for the implementation and implementation of educational programs

2. Structural organization of the military education system and management process
3. Personnel management of the military education system
4. Management of educational activities and material resources
5. Development and integration of professional standards into the military education system
6. Integration of the military education system into the personnel management system

The report sets out more than 60 observations and recommendations for the MEI. All observations, reservations and recommendations are summarized in six strategic priorities for urgent implementation.

Priority 1. In order to best establish an objective and merit-based talent management system, it is recommended that AFU establish capabilities/organizations under a separate command other than the Single Services to perform the following functions; personnel selection, recruiting, military personnel production planning, individual training and education, military occupational structure management, professional development, career management, succession planning, terms of service, compensation and benefits, pension, moral and welfare, military dress policy and associated personnel research.

Priority 2. To make full use of the L-courses as the backbone of officers' professional military education, the MoD and General Staff must embed them into a coherent and comprehensive officers' professional development programme based on a future officer vision and also tightly integrate it with the career management system in the AFU. The ongoing reforms in the Human Resources Management System (HRMS) and PME reforms must be kept in sync. Selection for L-courses must be reviewed and placed in a clear and logical career and professional development framework less dependent on the arbitrary decisions of single service commands and military units. Successful completion of all L-courses must be established as prerequisites for further career progression, and appointments to positions immediately after such completion must be clearly linked with the demonstrated performance and achieved results on the courses.

Priority 3. To pursue cultural and attitudinal changes to become more interoperable with NATO counterparts, AFU should develop a strategic document (e.g. Future Officer Vision 2030) that links officer standards with Ukraine's interoperability with NATO and translates this into clear competencies, skills, values and ethos to be developed in future AFU officers as well as embrace a new distribution of responsibilities between officers and NCOs.

Priority 4. Organize a workshop to identify, discuss and agree upon the MoD-General Staff level Education and Individual Training (E&IT) functions, processes, and corresponding structure within a new C2 structure, with a follow-on review of the entire hierarchy of E&IT documents (their place and purpose in the overall system, their ownership and their content) and their linkages with the strategic documents governing HRMS.

Priority 5. To increase interoperability with NATO:

Apply the existing NATO standards – Generic Officer PME reference curriculum and NATO operations planning standards TLP, MDMP, JOPP, Comprehensive Operations Planning Directive (COPD)) for corresponding levels – to more than 70% of the L-courses curricula as early as possible. DEEP program expertise should be used to, first, review all L1-4 course curricula and standardise NATO operations planning training requirements for each PME institution; next, develop all needed training material, and then prepare selected instructors to deliver the courses (at the final stage instructors are to be mentored and assessed if they are able to deliver the instruction on their own).

Proceed with implementation of NATO standard planning and decision-making procedures and creation of corresponding staff organizations in the AFU (BN, BDE HQs, etc) within the C2 project that is synchronized in time with personnel training for new structures, while communicating to the students and graduates of L-courses that their knowledge of these procedures and other NATO standards will be in high demand in the process and also as a result of the ongoing reforms. Create opportunities (e.g. through distance learning) for the recent graduates to refresh and improve their knowledge of NATO procedures already after graduation.

Priority 6. Once pilot L-courses are implemented and PME project results are evaluated (i.e. in 2024-2025), review the purpose and optimize the structure and personnel of the PME institutions in order to consolidate resources necessary to support the requirements of the AFU and to better target the needed sets of knowledge and competences for the future officers and NCOs.

Additionally, partial reports have been prepared for NDUU and NAA. The reports contain the results of program evaluations, detailed observations and recommendations on the activities of the expert group at NDUU and NAA.

Conclusions

Thus, the experiment on the implementation of institutional audit processes into the military education system of Ukraine for validation of intermediate results of piloting of a new professional military education system was conducted on a national basis for evaluating the quality of educational programs in the field of higher education and NATO Directives. The results of the experiment confirm that institutional audit is a common element on the way to achieve compatibility of personnel training processes on quality principles.

The application of the institutional audit tool needs further development and improvement. The main directions are:

- determination of value (importance factor) of the EP evaluation criteria;
- substantiation of the number of experts in the group (subgroups) and the procedure for forming expert groups;

- bringing the elements of PME audit to the requirements of the BI-Strategic Command Directive 075-007
- introduction of a training system to experts;
- use of the Delphi method and the commission method to summarize the results;
- application of the SWOT-analysis method to determine the final score.

Besides, another research area is formation of structural units in the MEI, which will be responsible for development and analysis of curricula in higher education (according to national higher education standards) and PME (according to NATO standards), involving employees of these units.

BIBLIOGRAPHY

- Artamoshchenko V.S., Favorska O.U., *Management of changes in the development of the military education system based on program and project management*, "Science and defense" 2019, No 2, pp. 40–44.
- Education and Individual Training Directive, *BI-Strategic Command Directive 075-007* (2015 September 10), <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf>.
- Decree of the President of Ukraine № 392/2020, *On the national security strategy of Ukraine* (2020 September 15), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7>.
- Dudka T., *Modern institutional audit of educational establishments: transmission of value orientations*, "Mountain School of Ukrainian Carpaty" 2020, No 22, pp. 9–13, <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/view/4270>.
- The Joint Chiefs of Staff Vision and Guidance for Professional Military Education & Talent Management, *Developing Today's Joint Officers for Tomorrow's Ways of War* (2020 May 01), https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/education/jcs_pme_tm_vision.pdf?ver=2020-05-15-102429-817.
- Law of Ukraine, *On education* № 2145-VIII (2017 September 5), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Law of Ukraine, *On higher education* № 1556-VII (2014 July 1), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- Order of the Ministry of Defence of Ukraine, *On the organization of the implementation of certain measures of defence reform in the medium term № 283* (2020 August 14), https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/nm_283.pdf.
- Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *On approval of the Procedure for carrying out institutional audit of establishments of general secondary education № 17* (2019 February 09), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-19#Text>.
- Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, *Regulations on the accreditation of educational programs, which provide training for higher education № 977* (2019 July 11), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19?lang=uk#Text>.
- Poltorak S.T., *Transformation of Ukraine's military education system on the way to achieving NATO standards*, "Science and defence" 2018, No 2, pp. 3–10, <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-3-2-3-10>.
- Punda U.V., *Education is the main investment in the development of human capital in the security and defense sector of Ukraine*, "Science and defense" 2018, No 1, pp. 34–40, <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-34-40>.
- Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, *On approval of the Regulations on accreditation of higher education institutions and specialties in higher education institutions and higher vocational schools № 978* (2001 August 9), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2001-%D0%BF#Text>.

- Viter D., Mitiahin O., *Professionalization of military education in Ukraine: main directions, content and prospects*, "Military education: Collection of scientific works NDU" 2020, No 1, pp. 81–90, <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/203472>.
- Vorobiova O., Debych M., Luhovyi V., Orzhel O., Sliusarenko O., Talanova Zh., Tryma K., *Assessing the quality of higher education in the context of European integration: guidelines*, Instytut vyshchoi osvity NAPNU, Kyiv 2019, <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-33-5-2019>.

INSTITUTIONAL AUDIT OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION: A WAY TO QUALITY ASSURANCE ACCORDING TO NATO STANDARDS

SUMMARY

The article highlights the obtained results on conducting an institutional audit of the professional military education system in educational institutions of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine. The directions of further development of institutional audit mechanisms for evaluation of professional military education quality on the way to achieving compatibility of training processes according to NATO standards were substantiated. The results of the experiment confirm that institutional audit is a common element on the way to achieve compatibility of personnel training processes on NATO quality principles. The authors of the article use a system of general scientific and special methods of theoretical and empirical research (systematization, generalization, systematic approach) and methods of expert evaluation.

KEY WORDS: professional military education, institutional audit, educational program, quality

NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH / COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

MARTA CICHY

OBRAZ WYBORÓW PREZYDENCKICH NA UKRAINIE W 2019 ROKU NA PODSTAWIE PORTALU INFORMACYJNEGO TVN24

Wprowadzenie

Od 2004 r., czyli od czasów pomarańczowej rewolucji, temat Ukrainy coraz częściej pojawiał się w polskich mediach, a sama Ukraina stała się przedmiotem zainteresowania i sympatii dużej liczby Polaków. Równie dużym zainteresowaniem cieszyły się wtedy wybory prezydenckie, które były punktem zapalnym protestów.

Wybory prezydenckie na Ukrainie już wcześniej budziły zaciekawienie Polaków ze względu na dużą liczbę osób kandydujących. W 1999 r. o najwyższe stanowisko w kraju ubiegało się 19 kandydatów, a pięć lat później – 24¹. Jednak w 2019 r. padł rekord, ponieważ w Centralnej Komisji Wyborczej (CKW) zarejestrowały się 44 osoby, a rejestracji odmówiono 47 – głównie z powodu niedopełnienia formalności, braku wpłaty na konto CKW, a niektórzy sami zrezygnowali. Ostatecznie zarejestrowało się 39 kandydatów, których nazwiska znalazły się na listach do głosowania.

Na siedem miesięcy przed wyborami prezydenckimi w niepodległej Ukrainie trudno było ocenić, kto ma największe szanse w pierwszej turze wyborów 31 marca 2019 r. Według sondaży wszyscy ewentualni kandydaci mieli niskie poparcie. Większość z nich była na ukraińskiej arenie politycznej znana od lat, dlatego wzrosło zapotrzebowanie na nowe twarze. Zaczęły się spekulacje o starcie w wyborach dwóch nowych kandydatów niezwiązanych wcześniej z polityką. Pierwszym był lider kultowego na Ukrainie zespołu Okean Elzy Swiatosław Wakarczuk, który reprezentował opcję proreformatorską i prozachodnią, drugi to aktor i satyryk Wołodymyr Zełenski, grający w popularnym serialu telewizyjnym i prowadzący program w telewizji 1+1, należącej do oligarchy Ihora

MARTA CICHY – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1750-8949>, e-mail: marta.cichy@uwm.edu.pl

¹ P. Kuspys, *Kampania przed wyborami prezydenckimi na Ukrainie*, „Biuletyn Opinie” 29(2009), online: <<http://fae.pl/biuletynopiniekampaniawyborczanaukrainie.pdf>>, dostęp: 20.05.2019.

Kołomojskiego². W styczniu 2019 r. Wakarczuk poinformował, że nie weźmie udziału w wyborach prezydenckich, ale będzie działać na rzecz zmian w kraju³.

W artykule przedstawiono sylwetki głównych kandydatów ubiegających się o urząd prezydenta Ukrainy, obraz wyborów, ich dynamikę oraz nieprzewidywalność. Celem artykułu jest pokazanie, jak w ciągu kilku miesięcy kampanii wyborczej zmieniał się obraz wyborów prezydenckich na Ukrainie oraz jaka była rola mediów w kształtowaniu sylwetek kandydatów. Do analizy wykorzystano materiały informacyjne przygotowane przez najpopularniejszy kanał informacyjny w Polsce – TVN24. W styczniu 2019 r. pierwsze miejsce wśród stacji newsowych należało właśnie do TVN24, którego średni dobowy udział w rynku wyniósł 4,84%. Biorąc pod uwagę analogiczny miesiąc rok wcześniej, oglądalność stacji wzrosła o 30,47% i był to największy wzrost w zestawieniu⁴.

Tabela 1. Oglądalność kanałów informacyjnych w Polsce (styczeń 2019)

Wirtualnemedias.pl	Wszyscy 4		Dynamika
	styczeń 2018	styczeń 2019	
Stacja	SHR %	SHR %	%
TVN24	3,712	4,843	30,47
TVP Info	3,635	3,532	-2,83
Polsat News	1,085	1,101	1,47
TVP3	0,827	0,995	20,31
TVN24 BiS	0,323	0,417	29,10
Superstacja	0,162	0,165	1,85
Polsat News 2	0,106	0,085	-19,81
TV Republika	0,053	0,031	-41,51
Telewizja WPOLSC.PL	–	0,002	–
Grupy kanałów			
TVN	4,035	5,260	30,36
TVP	4,462	4,527	1,46
Polsat	1,191	1,186	-0,42

Źródło: <<https://www.wirtualnemedias.pl/artykul/ogladalnosc-kanalow-informacyjnych-styczen-2019-roku-tvn24>>, dostęp: 13.05.2019.

² T. Iwański, K. Niecypor, *Wybory prezydenckie na Ukrainie 2019. Główni pretendenci*, Warszawa 2018, s. 5–21.

³ *Ukraina: Swiatosław Wakarczuk rezygnuje ze startu w wyborach prezydenckich*, online: <<https://studium.uw.edu.pl/ukraina-swiatoslaw-wakarczuk-rezygnuje-ze-startu-w-wyborach-prezydenckich>>, dostęp: 15.05.2019.

⁴ M. Kurdupski, *Oglądalność TVN24 w styczniu wzrosła o 30 proc., traci TVP Info. TV Republika najbardziej w dół*, online: <<https://www.wirtualnemedias.pl/artykul/ogladalnosc-kanalow-informacyjnych-styczen-2019-roku-tvn24>>, dostęp: 13.05.2019.

Przeanalizowano 80 materiałów dziennikarskich opublikowanych w portalu informacyjnym TVN24 od 22 stycznia do 21 kwietnia 2019 r. W artykule wykorzystano 45 przekazów dotyczących wyborów prezydenckich na Ukrainie. Ramy czasowe obejmują ważne wydarzenia polityczne i społeczne, czyli od pierwszych komentarzy dotyczących rejestracji w CKW Julii Tymoszenko do ogłoszenia wyników drugiej tury wyborów. W artykule zastosowano ilościową i jakościową metodę badań. Poszczególne publikacje podzielono na fragmenty jednolite tematycznie, które były kwalifikowane do konkretnej grupy i posłużyły do opisu monitorowanych materiałów dziennikarskich. Analiza jakościowa była formą pogłębienia i wyjaśnienia danych ilościowych.

1. Sylwetki głównych kandydatów

Na kilka miesięcy przed zarejestrowaniem kandydatów w Centralnej Komisji Wyborczej publikowano sondaże poparcia dla kandydatów w wyborach prezydenckich na Ukrainie. Pierwsze sondaże wskazywały niskie poparcie dla pretendentów i wysoki odsetek wyborców, którzy nie podjęli decyzji, a chcieliby głosować. Utrudniało to prognozowanie wyniku. Wszyscy kandydaci mieli mocne i słabe strony. Poniżej przedstawiono sylwetki najpopularniejszych z nich⁵.

Julia Tymoszenko urodziła się w 1960 r. w Dniepropetrowsku. Dorastała w środowisku rosyjskojęzycznym. Języka ukraińskiego nauczyła się po rozpoczęciu kariery politycznej. W 1979 r. wyszła za mąż za Oleksandra Tymoszenkę, z którym od ponad dwudziestu lat jest w separacji. Mają jedną córkę Jewhenię. W 1984 r. ukończyła studia na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Dniepropetrowskiego. Po studiach rozpoczęła pracę w przemyśle zbrojeniowym, w 1988 r. otworzyła wraz z mężem wypożyczalnię kaset wideo. W latach 1991–1995 była dyrektorką korporacji Ukraińska Benzyna. Wraz z teściem, pod patronatem Pawła Łazarenki odpowiedzialnego za rolnictwo we władzach obwodu, utworzyła kolejną korporację – Zjednoczone Systemy Energetyczne Ukrainy (JESU). Dzięki poparciu Łazarenki, który był premierem Ukrainy w latach 1995–1997, zdobyła dominującą pozycję jako dystrybutor rosyjskiego gazu ziemnego na Ukrainie i zajęła wysokie miejsce wśród ukraińskich oligarchów.

Od 1997 r. Tymoszenko była deputowaną Rady Najwyższej. Wstąpiła do partii Hromada, stanowiącej zaplecze Łazarenki, i przekształciła ją w liczącą się siłę polityczną. W 1999 r. Łazarenko został aresztowany, Tymoszenko odcięła się od jego działalności, dokonując w ten sposób rozłamu w Hromadzie i tworząc własną partię Batkiwszczyna. W tym samym roku poparła w wyborach prezydenckich Leonida Kuczmę.

Również w 1999 r. uzyskała stopień doktora na kijowskim Narodowym Uniwersytecie Ekonomicznym.

---

⁵ T. Iwański, K. Nieczypor, *Wybory prezydenckie na Ukrainie 2019. Główni pretendenci*, s. 5–21.

Pod koniec 1999 r. została wicepremierem do spraw kompleksu paliwowo-energetycznego w rządzie Wiktora Juszczenki; w lutym 2001 r. została zdymisjonowana i aresztowana pod zarzutem nielegalnego importu rosyjskiego gazu przez JESU. Po kilku miesiącach wyszła z więzienia jako wróg prezydenta Kuczmy.

W 2004 r. wystąpiła przeciwko Kuczmi i Janukowyczowi i stała się jednym z przywódców pomarańczowej rewolucji. Od 2005 r. była premierem Ukrainy, ale popadła w konflikt z Petrem Poroszenką. Ponownie stanęła na czele rządu w 2007 r. W 2009 r. nastąpił kryzys gazowy i przerwano dostawy gazu z Rosji na Ukrainę; po kilku dniach rozmów podpisano kolejną umowę, niekorzystną dla Ukrainy. W 2010 r. Julia Tymoszenko przegrała wybory prezydenckie z Janukowiczem, a miesiąc po wyborach Rada Najwyższa zgłosiła wotum nieufności dla jej rządu.

W sierpniu 2011 r. Tymoszenko została aresztowana za nadużycia podczas działalności biznesowej i nieprawidłowości z czasów, kiedy była premierem. Pojawiły się też zarzuty dotyczące podpisania kontraktu gazowego. W październiku tego roku została skazana na karę siedmiu lat więzienia. Proces Tymoszenko był procesem politycznym. Po zwycięstwie rewolucji godności została uwolniona na podstawie specjalnej ustawy. Po wyjściu z więzienia zaczęła odbudowywać swoją partię i skupiła się na budowaniu nowego wizerunku. 5 maja 2014 r. Julia Tymoszenko ponownie kandydowała w wyborach prezydenckich, otrzymując w nich jedynie 12,8% głosów, ale w wyborach parlamentarnych ponownie uzyskała mandat poselski. Nie zgłosiła konkretnych propozycji wyborczych, zapowiedziała „nowy kurs Ukrainy”⁶.

Petro Poroszenko urodził się w 1965 r. w Bolgradzie. W latach 1982–1989 studiował na Wydziale Stosunków Międzynarodowych i Prawa Międzynarodowego Uniwersytetu Kijowskiego, w latach 1989–1992 pracował tam jako asystent. Podczas studiów odbył służbę wojskową w jednostce obrony przeciwlotniczej w Aktiubińsku w Kazachstanie, później w Wojskowej Szkole Lotniczo-Technicznej w Wasylkowie pod Kijowem. W 2002 r. uzyskał stopień doktora na Odeskiej Narodowej Akademii Prawniczej. Jest żonaty i ma czworo dzieci. W 1993 r. wraz ze współpracownikami utworzył holding UkrPromInwest, który specjalizował się w cukiernictwie, później zajmował się również przemysłem samochodowym. Po pięciu latach Poroszenko wszedł do parlamentu, a stanowisko przekazał ojcu. Karierę polityczną rozpoczął w 1997 r. w Socjaldemokratycznej Partii Ukrainy, stanowiącej zaplecze prezydenta Kuczmy. W 2000 r. utworzył Partię Solidarności Ukrainy i połączył siły z powstającą Partią Odrodzenia Regionalnego Solidarności Pracy Ukrainy (Partia Regionów). Rok później opuścił ugrupowanie i odtworzył partię Solidarność, z którą wszedł do Bloku Wyborczego Wiktora Juszczenki „Nasza Ukraina”. W 2004 r. Poroszenko został zastępcą szefa sztabu wyborczego Juszczenki i jednym ze sponsorów jego kampanii. W latach 2007–2009 był przewodniczącym rady Narodowego Banku Ukrainy, od 2009 do 2010 r. ministrem spraw zagranicznych w rządzie Janukowycza, a w 2012 r. przez kilka miesięcy ministrem rozwoju gospodarczego i handlu w rządzie

---

⁶ I. Milstein, D. Popow, *Pomarańczowa księżniczka. Zagadka Julii Tymoszenko*, Kraków 2007.

Mykoły Azarowa. Podczas Euromajdanu wspierał akcję finansowo, co przyniosło mu dużą sympatię wśród Ukraińców. W 2014 r. sondaże pokazały jego przewagę nad innymi potencjalnymi kandydatami w wyborach prezydenckich, zdecydował się więc kandydować. W tym samym roku wygrał w pierwszej turze wyborów, uzyskując poparcie 54% głosów. W 2019 r. zdecydował się ponownie kandydować w wyborach prezydenckich⁷.

Wołodymyr Zełenski urodził się w 1978 r. w Krzywym Rogu, w rodzinie ukraińskich Żydów. W dzieciństwie kilka lat mieszkał Mongolii, gdzie pracował jego ojciec, profesor cybernetyki. Studiował prawo na Kijowskim Narodowym Uniwersytecie Ekonomicznym. Ma żonę, córkę i syna. Zdobył popularność, występując w serialu komediowym „Sługa ludu”, emitowanym na kanale telewizyjnym 1+1, należącym do oligarchy Ihora Kołomojskiego. Udzielał się społecznie, organizował zbiórki, występował dla żołnierzy. W grudniu 2017 r. zarejestrowano partię polityczną o takiej samej nazwie jak wspomniany wyżej serial – Sługa Ludu. 31 grudnia 2018 r. Zełenski oficjalnie zapowiedział swój start w wyborach prezydenckich na Ukrainie w 2019 r.

2. Wybory prezydenckie na Ukrainie

Analizie poddano 45 materiałów informacyjnych, które obejmują okres od 22 stycznia 2019 r., tzn. od pierwszych komentarzy dotyczących rejestracji w CKW Julii Tymoszenko, do 21 kwietnia 2019 r., czyli ogłoszenia wyników drugiej tury wyborów. Zwrócono uwagę, jak zmieniał się obraz wyborów prezydenckich w ciągu kilku miesięcy kampanii wyborczej z perspektywy tego, co przekazują media. Zbadano, w jaki sposób oceniano kandydatów i jak zmieniło się poparcie społeczne dla poszczególnych kandydatów.

Kampania wyborcza trwała 90 dni – od 31 grudnia 2018 r. do 31 marca 2019 r. Kandydaci rejestrowali się w Centralnej Komisji Wyborczej do 3 lutego. Oficjalna lista kandydatów została opublikowana po 8 lutego.

Tabela 2. Struktura tematyczna publikacji dotyczących wyborów prezydenckich na Ukrainie (od 22 stycznia do 21 kwietnia 2019 r.)

Lp.	Temat materiału dziennikarskiego	Data
1	2	3
1.	„Moim celem jest wielka Ukraina”. Julia Tymoszenko kandydatką na prezydenta	22.01.2019
2.	Poroszenko powalczy o kolejną kadencję. Zapowiada starania o członkostwo w Unii	29.01.2019
3.	Komik na czele sondaży przed wyborami prezydenckimi na Ukrainie	31.01.2019
4.	Poroszenko: nie wpuścimy rosyjskich obserwatorów na wybory	05.02.2019

⁷ Z. Parafianowicz, M. Potocki, *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016.

cd. tabeli 2

1	2	3
5.	37 kandydatów na prezydenta Ukrainy. Jeszcze nigdy tylu nie było	07.02.2019
6	Rosjanie nie będą monitorować wyborów na Ukrainie. Parlament za zakazem	07.02.2019
7.	„Większe szanse mają Marsjanie”. Ukraina wyklucza udział rosyjskich obserwatorów	15.02.2019
8.	„Na korzyść konkretnego kandydata”. SBU twierdzi, że odkryła piramidę wyborczą	22.02.2019
9.	„Majaczenie prowokatorów”. Tymoszenko oskarża służby o działanie na rzecz Poroszenki	22.02.2019
10.	„Financial Times”: najsłabszym punktem wyborów na Ukrainie są kandydaci	01.03.2019
11.	Ukraińcy chcą komika na prezydenta. Zelenski wyraźnym liderem kolejnego sondażu	04.03.2019
12.	Tymoszenko wyprzedza Poroszenkę. Na czele nadal komik	11.03.2019
13.	Tymoszenko obawia się fałszowania wyborów. Jej sztab policzy głosy samodzielnie	15.03.2019
14.	Kilkadziesiąt tysięcy ludzi na wiecu. Poroszenko zapowiada „uczciwe zwycięstwo”	18.03.2019
15.	Faworyt wyborów na Ukrainie: patriotyzm to praca i płacenie podatków	19.03.2019
16.	Tymoszenko razy dwa. Julia i Jurij oskarżają się nawzajem o kradzież głosów	25.03.2019
17.	Komik, prezydent i „Pomarańczowa Księżniczka”. To nie skecz, tylko wybory	29.03.2019
18.	Aż 39 kandydatów. Ukraińcy wybierają prezydenta	31.03.2019
19.	„Każdy miał możliwość głosowania na tego kandydata, którego wybrał”	01.04.2019
20.	Zelenski triumfuje w pierwszej turze, Poroszenko chce debaty, Tymoszenko kwestionuje wynik	01.04.2019
21.	Ukraińcy liczą głosy. Komik na prowadzeniu	01.04.2019
22.	„Każdy rezultat wyborów ukraińskich będzie tak czy inaczej zły dla Rosji”	01.04.2019
23.	Tymoszenko oskarża Poroszenkę o fałszerstwa, ale nie pójdzie do sądu	02.04.2019
24.	„Daję panu 24 godziny”. Zelenski chce debaty z Poroszenką	03.04.2019
25.	Podano końcowe wyniki wyborów na Ukrainie. Poroszenko godzi się na debatę na stadionie	04.04.2019
26.	„Kandydaci powinni udowodnić narodowi, że nie ma wśród nich alkoholików ani narkomanów”	04.04.2019
27.	Kandydaci na prezydenta Ukrainy po testach na obecność alkoholu i narkotyków	05.04.2019
28.	Poroszenko u Merkel jeszcze przed wyborami. „Nie można rozpatrywać w kategoriach poparcia”	05.04.2019
29.	„Prezydent powiedział, że mamy zwyciężyć przez nokaut”	10.04.2019
30.	Komik wciąż faworytem na Ukrainie. Sondaż daje mu dużą przewagę	11.04.2019
31.	Poroszenko u Merkel, Zelenski u Macrona tydzień przed drugą turą wyborów	12.04.2019
32.	Poroszenko się nie doczekał. Zelenski nie przybył na debatę	14.04.2019

cd. tabeli 2

1	2	3
33.	Nie stawiał się na debacie, ale jego poparcie rośnie. Sondaż: druga tura dla komika	16.04.2019
34.	Kolejny sondaż daje zwycięstwo komikowi. Poroszenko: prezydentura to nie komedia	18.04.2019
35.	W niedzielę wybory na Ukrainie. Moskwa wysuwa oczekiwania wobec ich zwycięzcy	19.04.2019
36.	Wielka debata na stadionie. Poroszenko straszy: za Zelenskim stoi Rosja	19.04.2019
37.	Zelenski nazwał separatystów „powstańcami”. Poroszenko oburzony	20.04.2019
38.	„Byłoby niespodzianką, gdyby wygrał Poroszenko”	21.04.2019
39.	Ukraińcy wybierają prezydenta	21.04.2019
40.	USA chcą „silnej, demokratycznej, prosperującej” Ukrainy	21.04.2019
41.	„Oczekujemy zmian, a nie pięciu lat stania w miejscu”. Ukraińcy w kolejce przed ambasadą	21.04.2019
42.	„Oczekujemy zmian, a nie pięciu lat stania w miejscu”. Ukraińcy w kolejce przed ambasadą	21.04.2019
43.	„Ukraińcy oddali stery państwa kandydatowi bez żadnego doświadczenia politycznego”	21.04.2019
44.	„Ukraińcy oddali stery państwa kandydatowi bez żadnego doświadczenia politycznego”	21.04.2019
45.	Zelenski zapowiada wojnę informacyjną na rzecz wstrzymania walk w Donbasie	21.04.2019

Źródło: badania własne.

1. „Moim celem jest wielka Ukraina”. Julia Tymoszenko kandydatką na prezydenta (22 stycznia 2019) (ft//rzw/kwoj, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-julia-tymoszenko-kandydatem-na-prezydenta,902804.html>)

„Moim celem jest wielka Ukraina i nie ustąpię w dążeniu do jego realizacji. Właśnie dlatego podjęłam decyzję o kandydowaniu na stanowisko prezydenta” – powiedziała Julia Tymoszenko, gdy została oficjalnie nominowana przez swoje ugrupowanie Batkiwszczyna do startu w wyborach. Tymoszenko ostro skrytykowała obecne władze Ukrainy: „Zamiast reform zniszczone zostały całe gałęzie gospodarki. Edukacja i nauka znajdują się praktycznie w stadium likwidacji. Ukraina zajmuje pierwsze miejsce na świecie pod względem korupcji. Inwestycje zagraniczne są w rzeczywistości nieobecne. Ukraina jest najbiedniejszym państwem regionu europejskiego, w którym blisko 80% ludzi żyje na granicy ubóstwa. Klasa średnia została zniszczona”. Podczas zjazdu zaprezentowano nagranie wideo, na którym kandydaturę Tymoszenko poparł były prezydent Gruzji, wydalony w ubiegłym roku z Ukrainy, Micheil Saakaszwili. W swoich deklaracjach i programie wyborczym Tymoszenko mówi o uzyskaniu członkostwa w Unii Europejskiej oraz wejściu Ukrainy do NATO. Jej główne obietnice dotyczą kwestii socjalnych: godnych wynagrodzeń, wysokich stypendiów i emerytur. W materiale przedstawiono krótko działalność polityczną kandydatki.

2. Poroszenko powalczy o kolejną kadencję. Zapowiada starania o członkostwo w Unii (29 stycznia 2019), (ft/ja, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-poroszenko-oficjalnie-oglosil-start-w-wyborach-prezydenckich,904866.html>)

W kolejnym materiale poinformowano, że Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko oficjalnie ogłosił swój start w wyborach i będzie ubiegał się o reelekcję. Oświadczył, że chce, by Ukraina stała się „wielkim europejskim krajem szczęśliwych ludzi”. Prezydent zaznaczył, że zdecydował się ubiegać o reelekcję, aby zapewnić m.in. niezmienną kursu na rzecz europejskiej i euroatlantyckiej integracji. Zapowiedział także, że za pięć lat Ukraina złoży wniosek o członkostwo w Unii Europejskiej. Na widowni w kijowskim Centrum Wystawienniczym byli także m.in.: zwierzchnik Cerkwi Prawosławnej Ukrainy Epifaniusz, były prezydent Wiktor Juszczenko oraz znani literaci, muzycy i aktorzy. Ponownie w materiale podano wyniki sondaży wyborczych. Następnie wyjaśniono, w jakich okolicznościach Poroszenko został prezydentem w przedterminowych wyborach w 2014 r., które rozpisano po odsunięciu od władzy zbiegłego do Rosji Wiktora Janukowycza.

3. Komik na czele sondaży przed wyborami prezydenckimi na Ukrainie (31 stycznia 2019) (mm, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-komik-zelenski-na-czele-najnowszych-rankingow-prezydenckich,905504.html>)

Na dwa miesiące przed wyborami telewizyjny komik Wołodymyr Zelenski zajął pierwsze miejsce w dwóch opublikowanych sondażach. Aktor wyprzedził prowadzącą w sondażach byłą premier Julię Tymoszenko i prezydenta Petra Poroszenkę. Na drugim miejscu był Poroszenko z poparciem 16,4%, a na trzecim Tymoszenko z wynikiem 15,7%. Wyniki sondaży skierowały uwagę mediów na Zelenskiego. Wypominano mu, że jest gwiazdą stacji telewizyjnej 1+1 należącej do jednego z najbogatszych obywateli Ukrainy Ihora Kołomojskiego. Pisano, że jego szefem jest oligarcha, który nawołuje Ukraińców, by nie wybierali na drugą kadencję obecnego prezydenta Petra Poroszenki.

4. Poroszenko: nie wpuszczamy rosyjskich obserwatorów na wybory (5 lutego 2019), (<http://www.tvn24.pl>) (ft/ja, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-poroszenko-nie-wpuszczamy-obszernikow-wyborow-z-rosji,906746.html>)

Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko zapowiedział, że wyda straży granicznej rozkaz, by nie wpuszczają obserwatorów z Rosji na zaplanowane na koniec marca wybory prezydenckie: „Jako prezydent Ukrainy i zwierzchnik sił zbrojnych wydam Państwowej Służbie Granicznej rozkaz, by ich nie wpuszczano. I gwarantuję wam i narodowi ukraińskiemu, że ten rozkaz zostanie wykonany”. Prezydent zapowiedział, że obroni Ukrainę przed Rosją.

5. 37 kandydatów na prezydenta Ukrainy. Jeszcze nigdy tylu nie było (7 lutego 2019), (<http://www.tvn24.pl>) (asty, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-dluga-lista-chetnych-na-fotel-prezydenta,907346.html>)

Media donosiły, że padł kolejny rekord zgłoszeń do CKW. Do 37 wzrosła liczba kandydatów na prezydenta Ukrainy, którzy wezmą udział w wyborach – podała agencja Interfax Ukraina. Apelacyjny sąd administracyjny w Kijowie potwierdził z kolei, że przywódca Komunistycznej Partii Ukrainy Petro Symonenko nie może być zarejestrowany.

6. Rosjanie nie będą monitorować wyborów na Ukrainie. Parlament za zakazem (7 lutego 2019), (/ja, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/przedstawiciel-usa-ds-ukrainy-rosjanie-moga-obszeregowac-wybory,907416.html>)

Parlament w Kijowie postanowił, że obywatele Rosji i innych państw nie będą mogli uczestniczyć w misjach obserwacyjnych podczas wyborów na Ukrainie. Decyzja ma uchronić Ukrainę przed ingerencją Rosji w proces wyborczy i wyniki głosowania. Poroszenko powiedział: „nie wpuścimy rosyjskich obserwatorów na wybory”.

7. „Większe szanse mają Marsjanie”. Ukraina wyklucza udział rosyjskich obserwatorów (15 lutego 2019) (asty, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/szef-ukrainskiego-msz-o-obszeregowach-ukrainskich-wyborew-z-rosji,909750.html>)

Kolejny materiał poświęcony konfliktowi rosyjsko-ukraińskiemu. Rosjanie chcieli wysłać swoich obserwatorów, ale nie było na to zgody rządu i prezydenta.

8. „Na korzyść konkretnego kandydata”. SBU twierdzi, że odkryła piramidę wyborczą (22 lutego 2019) (asty, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-sbu-twierdzi-ze-wykryla-oszustwo-za-ktorym-stoi-rosja,911855.html>)

Służba Bezpieczeństwa Ukrainy poinformowała, że wykryła piramidę kupowania głosów na korzyść „konkretnego kandydata” i oświadczyła, że stoi za tym Rosja. SBU wskazała Julię Tymoszenko. Wcześniej w mediach pojawiły się informacje o rewizjach w sztabach Tymoszenko, która zajmuje czołowe miejsce w sondażach przedwyborczych. Poinformowano, że jeśli wyniki wyborów nie zostaną rozstrzygnięte 31 marca, druga tura głosowania odbędzie się 21 kwietnia.

9. „Majaczenie prowokatorów”. Tymoszenko oskarża służby o działanie na rzecz Poroszenki (22 lutego 2019) (rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-prezydenckie-na-ukrainie-tymoszenko-oskarza-sbu,912083.html>)

Julia Tymoszenko oskarżyła Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy o „brudne prowokacje”, wymierzone w nią jako kandydatkę na prezydenta Ukrainy. Stanowisko to zajęła po doniesieniach o wykryciu piramidy wyborczej, za którą miała stać Rosja oraz osoby z jej sztabów wyborczych. „Nie interesuje nas majaczenie

provokatorów z SBU, będących na utrzymaniu korporacji Roshen. Prowokacje SBU i kuma prezydenta Ukrainy [Jurija Łucenki – red.], który zajmuje stanowisko prokuratora generalnego i który wybrał drogę służenia koniunkturze politycznej, nie zasługują na komentarze” – oświadczyła Julia Tymoszenko na konferencji prasowej.

10. „Financial Times”: najsłabszym punktem wyborów na Ukrainie są kandydaci (1 marca 2019) (akw/tr, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-prezydenckie-na-ukrainie-financial-times-o-kandydatach,914461.html>)

Zdaniem brytyjskiego dziennikarza najsłabszym punktem wyborów prezydenckich na Ukrainie są startujący w nich kandydaci, którzy nie wzbudzają zaufania, jeśli chodzi o możliwość odejścia przez nich od rządów oligarchicznych. Wspominał o rozczarowaniach po pomarańczowej rewolucji i Euromajdanie.

11. Ukraińcy chcą komika na prezydenta. Zełenski wyraźnym liderem kolejnego sondażu (4 marca 2019) (asty/mm, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-komik-zelenski-najwyzej-notowany-przed-wyborami-prezydenckimi,915152.html>)

Według opublikowanego sondażu grupy socjologicznej Rating, na Zełenskiego zgłasza 25,1% respondentów, którzy deklarują, że z pewnością pójdą do urn i dokonali już wyboru kandydata. W grupie pozostają nie do końca przekonani.

12. Tymoszenko wyprzedza Poroszenkę. Na czele nadal komik (11 marca 2019) (mtom, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/sondaz-prowodzi-zelenski-dalej-tymoszenko-i-poroszenko,917297.html>)

Kolejny materiał i kolejny sondaż pokazujący przewagę Zełenskiego. „W najnowszym sondażu przed wyborami prezydenckimi na Ukrainie była premier Julia Tymoszenko wyprzedziła urzędującego szefa państwa Petra Poroszenkę. Pierwsze miejsce nadal zajmuje komik telewizyjny Wołodymyr Zełenski. Ukraińcy chcą komika na prezydenta”.

13. Tymoszenko obawia się fałszowania wyborów. Jej sztab policzy głosy samodzielnie (15 marca 2019) (NN, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-sztab-tymoszenko-sam-policzy-glosy-na-wyborach-prezydenckich,918659.html>)

Sztab kandydatki na prezydenta Julii Tymoszenko po aferze kupowania głosów zgłosił, że chce samodzielnie podliczyć głosy w wyborach prezydenckich oraz ogłosić ich wyniki, zanim uczyni to CKW.

14. Kilkadziesiąt tysięcy ludzi na wiecu. Poroszenko zapowiada „uczciwe zwycięstwo” (18 marca 2019) (kz//now, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-poroszenko-moje-zwyciestwo-w-wyborach-bedzie-uczciwe,919278.html>)

Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko zgromadził swoich zwolenników na placu Michajłowskim w centrum Kijowa i zapowiedział, że zwycięży w uczciwej walce. W materiale przedstawiono działalność Poroszenki w latach jego prezydentury, w tym niewywiązywanie się z obietnic wyborczych.

15. Faworyt wyborów na Ukrainie: patriotyzm to praca i płacenie podatków (19 marca 2019) (mm, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-patriotyzm-to-praca-i-placenie-podatkow-zelenski,919632.html>)

Zelenski spotkał się z przedstawicielami organizacji biznesowych: Europejskiego Stowarzyszenia Biznesu (EBA), Amerykańskiej Izby Handlowej (ACC) oraz Stowarzyszenia Ukraińskich Przedsiębiorców (SUP), a nagranie ze spotkania zamieścił jego sztab wyborczy. Obiecał ograniczyć odpływ wysokiej klasy specjalistów za granicę oraz powstrzymać odpływ kapitału i umieszczanie go w rajach podatkowych. W tym celu obiecał ogłosić amnestię podatkową.

16. Tymoszenko razy dwa. Julia i Jurij oskarżają się nawzajem o kradzież głosów (25 marca 2019) (mm, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-tymoszenko-dwa-razy-na-karcie-wyborczej,921451.html>)

Na tydzień przed pierwszą turą wyborów była premier Julia Wołodymyriwna Tymoszenko stawia zarzut, że dotąd nieznany biznesmen Jurij Wołodymyrowicz Tymoszenko pojawił się na liście z inspiracji obecnego prezydenta Petra Poroszenki, aby „kraść” jej głosy. „Ukraińcy, oddając swój głos w marcowych wyborach, będą musieli bardzo uważać. Dwoje kandydatów o takich samych inicjałach, J.W. Tymoszenko, na karcie wyborczej znajdzie się obok siebie” – napisała agencja Reutersa. Oczywiście, kandydaci przedstawieni są pełnymi imionami i nazwiskami oraz krótkim opisem, brakuje jednak fotografii i symboli partyjnych.

17. Komik, prezydent i „Pomarańczowa Księżniczka”. To nie skecz, tylko wybory (29 marca 2019) (Tomaszewski, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-wybiera-prezydenta-co-trzeba-wiedziec,922781.html>)

Na dwa dni przed wyborami przypomniano sylwetki głównych kandydatów, afery towarzyszące ich działalności politycznej i wyjaśniono, że Ukraińcy chcą oddać głosy na osobę niewikłaną i nieskompromitowaną udziałem w skandalach korupcyjnych. Nie milkną też spekulacje dotyczące samodzielności Zelenskiego jako osoby biznesowo związanej z oligarchą.

18. Aż 39 kandydatów. Ukraińcy wybierają prezydenta (31 marca 2019) (ft,MP/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kijow-pierwsza-tura-wyborow-prezydenckich-na-ukrainie,923208.html>)

W materiale ponownie przedstawiono sondaże oraz wypowiedzi ekspertów. Jeden z ostatnich sondaży wskazywał, że w pierwszej turze Zelenski może liczyć na 17,8% głosów, Poroszenko na 11,7%, a Tymoszenko na 8,2%.

19. „Każdy miał możliwość głosowania na tego kandydata, którego wybrał” (1 kwietnia 2019) (rzw\kwoj, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-w-ocenie-obszernych-zagranicznych,923637.html>)

„Każdy miał możliwość głosowania na tego kandydata, którego wybrał” – powiedział Ilkka Kanerva, specjalny koordynator Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), po zakończeniu głosowania.

20. Zelenski triumfuje w pierwszej turze, Poroszenko chce debaty, Tymoszenko kwestionuje wynik (1 kwietnia 2019) (ads//now, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-zelenski-wygral-wedlug-exit-poll-kiedy-druga-tura,923367.html>)

Z sondażu exit poll wynika, że pierwszą turę wyborów wygrał komik Wołodymyr Zelenski, zdobywając 30,4% głosów. W drugiej turze ma się zmierzyć z prezydentem Petrem Poroszenką, który uzyskał wynik 17,8%. Na trzecim miejscu jest była premier Julia Tymoszenko, która uzyskuje 14,2%. Zdaniem prezydenta wybory były uczciwe, jednak Tymoszenko oświadczyła, że „wyniki exit poll nie odpowiadają rzeczywistości”.

21. Ukraińcy liczą głosy. Komik na prowadzeniu (1 kwietnia 2019) (mtom, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-ckw-prowadzi-zelenski-potem-poroszenko,923442.html>)

W materiale pojawiają się informacje o wynikach wyborów i drugiej turze, tzn. o tym, że Zelenski triumfuje, Poroszenko chce debaty, a Tymoszenko kwestionuje wynik wyborów.

22. „Każdy rezultat wyborów ukraińskich będzie tak czy inaczej zły dla Rosji” (1 kwietnia 2019) (ft\mtom, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/media-w-usa-i-rosji-o-wybory-prezydenckie-na-ukrainie,923488.html>)

W artykule cytowano międzynarodową prasę. „Rozczarowanie Ukraińców brakiem odczuwalnych zmian w kraju i powszechne zmęczenie klasą polityczną” – tak wytłumaczyła amerykańska prasa zwycięstwo aktora Wołodymyra Zelenskiego w pierwszej turze wyborów prezydenckich na Ukrainie. Rosyjski „Kommiersant” nie wykluczył, że drugą turę wyborów prezydenckich może wygrać Petro Poroszenko. „New York Times” z kolei zauważył, że żaden z kandydatów nie przedstawił w kampanii wyborczej szczegółowego rozwiązania najpoważniejszych problemów wyborców: niskich pensji, bezrobocia, konfliktu na wschodzie kraju. „Moskowskij Komsomolec” ocenił, że „każdy rezultat wyborów ukraińskich będzie tak czy inaczej zły dla Rosji” i przyznał: „w szóstym roku sporu dwóch słowiańskich siostr nowy – lub stary – prezydent Ukrainy nie tylko nie może być politykiem prorosyjskim, ale nawet i po prostu przyjaźnie nastawionym do Rosji”.

23. Tymoszenko oskarża Poroszenkę o fałszerstwa, ale nie pójdzie do sądu (2 kwietnia 2019) (mart//kg, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/tymoszenko-zarzuca-poroszenke-sfalszowanie-wyborow,923863.html>)

„Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko wszedł do drugiej tury wyborów prezydenckich dzięki fałszerstwom” – oświadczyła była premier Julia Tymoszenko. Zapowiedziała jednak, że nie będzie zaskarżać wyników głosowania.

24. „Daję panu 24 godziny”. Zełenski chce debaty z Poroszenką (3 kwietnia 2019) (kg, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-prezydenckie-na-ukrainie-zelenski-chce-debaty-z-poroszenka,924347.html>)

Wołodmyr Zełenski dał urzędującemu prezydentowi 24 godziny na decyzję o udziale w debacie. Z propozycją debaty przed drugą turą wystąpił sam Poroszenko. „Zwracam się do Petra Poroszenki. Wzywa mnie pan na debatę, marzył pan, bym uciekł, odmówił, schował się. Nie. Ja nie jestem panem w 2014 r. Przyjmuję wyzwanie” – oświadczył Zełenski w opublikowanym nagraniu.

25. Podano końcowe wyniki wyborów na Ukrainie. Poroszenko godzi się na debatę na stadionie (4 kwietnia 2019) (NN, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-na-ukrainie-poroszenko-zgodzil-sie-na-debate-na-stadionie,924404.html>)

Centralna Komisja Wyborcza Ukrainy zakończyła liczenie elektronicznych protokołów i potwierdziła, że do drugiej tury przeszli komik Wołodmyr Zełenski i urzędujący prezydent Petro Poroszenko. Tego samego dnia kandydaci zgodzili się, by przed drugą turą odbyć debatę na Stadionie Olimpijskim w Kijowie. W dalszej części przypomniano wyniki wyborów i okoliczności ustaleń debaty.

26. „Kandydaci powinni udowodnić narodowi, że nie ma wśród nich alkoholików ani narkomanów” (ft/kg/kwoj, 4 kwietnia 2019) (<https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-poroszenko-oczekuje-zelenskigo-na-badaniach-lekarskich,924543.html>)

Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko oczekuje, że Wołodmyr Zełenski stawi się wraz z nim na badania medyczne. W dalszej części materiału poinformowano o tym, w jakich okolicznościach mają spotkać się kandydaci.

27. Kandydaci na prezydenta Ukrainy po testach na obecność alkoholu i narkotyków (5 kwietnia 2019) (mm/ja, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-badania-medyczne-zelenskigo-i-poroszenki,924783.html>)

Przed drugą turą wyborów Wołodmyr Zełenski i Petro Poroszenko poddali się badaniom medycznym na obecność alkoholu i narkotyków w organizmie. Dalej podano informację o miejscu debaty, czyli Stadionie Olimpijskim.

28. Poroszenko u Merkel jeszcze przed wyborami. „Nie można rozpatrywać w kategoriach poparcia” (5 kwietnia 2019) (rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/spotkanie-poroszenko-z-merkel-przed-druga-tura-wyborow-prezydenta,924956.html>)

Materiał dziennikarski zawiera informację o tym, że Petro Poroszenko ma się spotkać z kanclerz Niemiec Angelą Merkel. Do rozmów miało dojść przed drugą

turą ukraińskich wyborów prezydenckich. W depeszy z Berlina ukraińska państwowa agencja informacyjna Ukrinform napisała, że spotkania nie można rozpatrywać w kategoriach poparcia dla jednego z kandydatów

29. „Prezydent powiedział, że mamy zwyciężyć przez nokaut” (10 kwietnia 2019) (momo\mtom, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/wybory-na-ukrainie-poroszenko-zaostrza-kampanie-przeciw-zelenskiemu,926244.html>)

W materiale podano informacje o przygotowaniach do zaciętej walki obu kandydatów. Poroszenko zapowiedział, że zamierza zaostriżyć kampanię, by swego przeciwnika „pokonać przez nokaut”, a Zelenski planuje, czym zajmie się w pierwszej kolejności po ewentualnym zwycięstwie.

30. Komik wciąż faworytem na Ukrainie. Sondaż daje mu dużą przewagę (11 kwietnia 2019) (mm/ja, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/ukraina-wolodymyr-zelenski-ma-poparcie-51-procent-wyborcow-sondaz,926518.html>)

51% Ukraińców zamierza zagłosować na Wołodymyra Zelenskiego w drugiej turze wyborów. Urzędujący prezydent może liczyć na 21% głosów. Dane te dotyczą wszystkich uczestników opublikowanego sondażu, który przeprowadziła grupa socjologiczna Rating. 18% respondentów nie podjęło jeszcze decyzji w sprawie wyboru kandydata.

31. Poroszenko u Merkel, Zelenski u Macrona tydzień przed drugą turą wyborów (12 kwietnia 2019) (ft/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/merkel-bedziemy-wspierac-ukraine-niezaleznie-od-wyniku-wyborow-prezydenckich,927006.html>)

Kancelarz Niemiec Angela Merkel spotkała się w Berlinie z prezydentem Ukrainy Petrem Poroszenką. Merkel zapewniła, że niezależnie od wyników RFN nadal będzie wspierać Ukrainę. Z kolei w Paryżu Wołodymyr Zelenski został przyjęty przez Emmanuela Macrona. Merkel uniknęła odpowiedzi na pytanie, dlaczego zaprosiła do Berlina tylko Poroszenkę, a nie, jak prezydent Francji, również jego kontrkandydata.

32. Poroszenko się nie doczekał. Zelenski nie przybył na debatę (14 kwietnia 2019) (ft,momo/now, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/ukraina-zelenski-nie-przyszedl-na-debate-z-poroszenka,927407.html>)

Wołodymyr Zelenski nie przybył na debatę przed drugą turą wyborów prezydenckich. „Niestety, mój oponent znów się schował. Gdzie jest? Nie ma go. Wołodymyrze, nie bójcie się, otwórzcie się na dyskusję z ukraińskim narodem” – apelował Poroszenko. W odpowiedzi ludzie wykrzykiwali „Wowa, wychodź!” oraz skandowali „Poroszenko! Poroszenko!”. Gdy Zelenski nie zjawił się na debacie, urzędujący prezydent dodał na Twitterze: „Nie podoba mi się, gdy kampania wyborcza na Ukrainie przypomina nieme kino. Gdy zamiast uczestniczyć w debacie mamy wirtualnego kandydata, który próbuje przekonać nas do siebie tylko w klipach”.

33. Nie stawiał się na debacie, ale jego poparcie rośnie. Sondaż: druga tura dla komika (16 kwietnia 2019) (ft//kg, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-sondaz-zdecydowane-zwyciestwo-zelenskigo-w-ii-turze,927994.html>)

Ponad 72% respondentów, którzy zdecydowali, że pójdą do urn i wybrali już swojego kandydata, zamierzało głosować na Wołodymyra Zełenskigo. Na urzędującego prezydenta chciało głosować ponad 25% badanych.

34. Kolejny sondaż daje zwycięstwo komikowi. Poroszenko: prezydentura to nie komedia (18 kwietnia 2019) (akw/adso <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-sondaz-zelenski-utrzymuje-prowadzenie-przed-ii-tura,928759.html>)

Wołodymyr Zełenski wciąż utrzymywał się na prowadzeniu. A media analizowały wydarzenia i kampanię, powtarzając znane już fakty.

35. W niedzielę wybory na Ukrainie. Moskwa wysuwa oczekiwania wobec ich zwycięzcy (19 kwietnia 2019) (akr//rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rzecznik-kremla-o-oczekiwaniach-wobec-przyszlego-prezydenta-ukrainy,929037.html>)

W materiale dziennikarskim mowa jest o tym, że Rosja chciałaby, aby przyszły prezydent „spojrzał w inny sposób” na relacje z Moskwą oraz by „całkowicie wykluczał jakiejkolwiek siłowe metody” uregulowania sytuacji w Donbasie – jak oświadczył rzecznik Kremla Dmitrij Pieskow.

36. Wielka debata na stadionie. Poroszenko straszy: za Zełenskim stoi Rosja (19 kwietnia 2019) (ft/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-zelenski-jestem-wynikiem-bledow-poroszenki,929080.html>)

Na dwa dni przed zaplanowanymi wyborami odbyła się debata kandydatów na Stadionie Olimpijskim w Kijowie. Wołodymyr Zełenski wystąpił jako pierwszy i oświadczył, że sam głosował na Petra Poroszenkę w poprzednich wyborach, lecz się wtedy pomylił. Urzędujący prezydent odpowiedział, że jego kontrkandydat jest opakowaniem, w którym ukrywa się Moskwa. Według policji na stadionie ich pojedynkowi przyglądało się 22 tys. osób.

37. Zełenski nazwał separatystów „powstańcami”. Poroszenko oburzony (20 kwietnia 2019) (ads/tr, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-zelenski-nazwal-separatystow-donbasu-powstancami,929172.html>)

Wołodymyr Zełenski nazwał „powstańcami” prorosyjskich separatystów, którzy od pięciu lat z pomocą dostarczanej przez Rosję broni kontrolują część dwóch obwodów w Donbasie. Poroszenko zareagował na te słowa oburzeniem.

38. „Byłoby niespodzianką, gdyby wygrał Poroszenko” (21 kwietnia 2019) (MP/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-prezydenckie-na-ukrainie-magazyn-horyzont,929347.html>)

W materiale o sondażach przedwyborczych i perspektywie wyboru Zelenskiego wypowiadają się eksperci.

39. Ukraińcy wybierają prezydenta (21 kwietnia 2019) (MP/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-w-niedziele-ii-tura-wyborow-prezydenckich,929348.html>)

W materiale dziennikarskim podano informacje o drugiej turze wyborów na Ukrainie, głosowaniu i sondażach, ale również o przedterminowych wyborach w 2014 r., które rozpisano po obaleniu zbiegłego do Rosji prezydenta Wiktora Janukowycza. Wtedy już w pierwszej turze zwyciężył Poroszenko, zdobywając 54,7% głosów. Drugi wynik uzyskała Tymoszenko, na którą głosowało 12,81% wyborców.

40. USA chcą „silnej, demokratycznej, prosperującej” Ukrainy (21 kwietnia 2019) (MP/adso, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kurt-volker-usa-chca-silnej-demokratycznej-ukrainy,929349.html>)

Sekretarz stanu USA Mike Pompeo odbył rozmowy telefoniczne z obydwoma kandydatami, aby „okazać nasze [USA – red.] poparcie dla suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy”, i podkreślił, że USA będą współpracowały ze zwycięzcą wyborów, „wskazany przez naród ukraiński do zapewnienia pomyślności bezpiecznej, prosperującej, demokratycznej i wolnej Ukrainy”.

41. „Oczekujemy zmian, a nie pięciu lat stania w miejscu”. Ukraińcy w kolejce przed ambasadą (21 kwietnia 2019) (asty/rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ukraina-wybiera-prezydenta-kolejki-przed-ambasada-w-warszawie,929440.html>)

W materiale dziennikarskim podano informacje o tym, jak przebiegało głosowanie na Ukrainie. Przed ambasadą Ukrainy w Warszawie ustawiała się kolejka chętnych do głosowania.

42. Exit poll: Zelenski wygrywa, Poroszenko uznaje swą porażkę. Pierwsze dane o frekwencji (21 kwietnia 2019) (asty/rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-zelenski-zwyciezca-drugiej-tury-wyborow-prezydenckich-wyniki,929466.html>)

Jak wynika z ogłoszonych sondaży exit poll, w drugiej turze wyborów prezydenckich na Ukrainie zwyciężył Wołodymyr Zelenski. Zdobył ponad 73,2% głosów wyborców. Na ogłoszenie oficjalnych rezultatów Centralna Komisja Wyborcza ma czas do 4 maja. Według tego samego badania urzędujący prezydent Petro Poroszenko otrzymał 25,3% poparcia. Podobne wyniki przyniosły dwa inne badania. Według sondażu przeprowadzonego wspólnie przez stacje telewizyjne 112 i NewOne na Zelenskiego głosowało 73,7% wyborców, a na Poroszenkę 26,3%. Sondaż telewizyjny 1+1 wykazał, że showmana poparło 72,7% głosujących, zaś obecnego prezydenta 27,3%. Frekwencja w drugiej turze wyborów prezydenckich

na Ukrainie wyniosła 57,5%. Zelenski po ogłoszeniu wyników sondaży wygłosił bardzo krótkie przemówienie, w którym podziękował za wsparcie małżonce, rodzicom i swojej ekipie oraz m.in. wolontariuszom i żołnierzom, „którzy bronią Ukrainy”.

43. „Ukraińcy oddali stery państwa kandydatowi bez żadnego doświadczenia politycznego” (21 kwietnia 2019) (asty, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ekspert-zwyciestwo-zelenskigo-to-symboliczne-zwyciestwo-postpolityki,929485.html>)

Zdaniem Adama Eberhardta, dyrektora Ośrodka Studiów Wschodnich, wygrana Zelenskiego nie jest sensacją, jeśli weźmie się pod uwagę sondaże z ostatnich tygodni. Zwrócił uwagę, że wynik może być sensacyjny „o tyle, że Ukraińcy oddali stery państwa kandydatowi bez żadnego doświadczenia politycznego”, ponieważ „Społeczeństwo okazało się zmęczone i rozczarowane”. Eberhardt podkreślił, że Zelenski nie jest Ukraińcem nieznany, ale nigdy nie sprawdził się jako polityk. Powiedział, że to symboliczne zwycięstwo postpolityki i wielkiej tęsknoty za zmianą. Przypomniął, że Petro Poroszenko pięć lat wcześniej wygrał prezydenckie wybory w pierwszej turze, bo utożsamiał nadzieje Ukraińców na wielką przebudowę państwa po rewolucji godności.

44. „Wyniki wyborów świadczą o tym, iż Ukraińcy przestają wierzyć w agresję z zewnątrz” (21 kwietnia 2019) (tmw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wybory-prezydenckie-na-ukrainie-komentarze-z-rosji,929486.html>)

Kolejny materiał dziennikarski w dniu ogłoszenia sondaży wyborczych i kolejne komentarze ekspertów.

45. Zelenski zapowiada wojnę informacyjną na rzecz wstrzymania walk w Donbasie (21 kwietnia 2019) (asty//rzw, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-zelenski-zapowiada-wojne-informacyjna-by-wstrzymac-walki-w-donbasie,929488.html>)

Wołodimir Zelenski, który według sondaży exit poll zdecydowanie wygrał w wyborach prezydenckich na Ukrainie, na konferencji prasowej oświadczył: „Planujemy ogromną wojnę informacyjną, by zatrzymać walki w Donbasie”.

Podsumowanie

Po przeanalizowaniu materiału badawczego nasuwa się wniosek, że medialny obraz ukazujący zwroty w kampanii prezydenckiej na Ukrainie w 2019 r. był bardzo dynamiczny. W pierwszych sondażach przedwyborczych opublikowanych w sierpniu 2018 r. największe poparcie miała była premier Julia Tymoszenko i stanowiła ona największe zagrożenie dla urzędującego prezydenta Petra Poroszenki. Jednak wzajemne oskarżenia czołowych polityków oraz afery temu

towarzyszące spowodowały, że na niecałe dwa miesiące przed wyborami na prowadzenie wysunął się aktor i komik Wołodymyr Zełenski, bez żadnego doświadczenia politycznego. Zełenski był nową twarzą na scenie politycznej, ale dobrze znaną społeczeństwu ze swojej działalności artystycznej. Zyskał popularność i sympatię dzięki roli w serialu telewizyjnym „Sługa Narodu” z 2015 r. Grał w nim nauczyciela Wasyla Hołoborodkę, który nieoczekiwanie wygrywa wybory prezydenckie. Na fali popularności serialu w 2017 r. zarejestrowano na Ukrainie partię o tej samej nazwie. Decyzję o starcie w wyborach prezydenckich Zełenski ogłosił w noc sylwestrową, w telewizji 1+1, której właścicielem był skonfliktowany z władzami ukraińskimi miliarder Ihor Kołomojski. Zełenski rzadko udzielał się publicznie, częściej poprzez media społecznościowe.

Analiza programu wyborczego Julii Tymoszenko wskazywała, że głównym jej celem mogły być jesienne wybory parlamentarne. W „Nowym Kursie Ukrainy” – jak zatytułowała swój plan reformy – postulowała wprowadzenie systemu kanclerskiego i zlikwidowanie urzędu prezydenta. Zmiany miałyby się mieć miejsce po uchwaleniu nowej konstytucji. Jednak brak świeżych pomysłów oraz sukcesów w przyciąganiu nowych wyborców spowodował utratę przez nią pozycji liderki sondaży i w rezultacie spadek na trzecie miejsce.

Z kolei Petro Poroszenko z powodu rozczarowania społecznego wynikającego z braku realizacji obietnic głębokiej reformy państwa ukraińskiego, ale także wpadki wizerunkowej, jaką była organizacja prezydenckich wakacji na Malediwach za pół miliona dolarów, już na pół roku przed pierwszą turą miał małe szanse na reelekcję. Jego poparcie powoli rosło, dając mu drugie miejsce w sondażach przedwyborczych. Była to zasługa głównie prowadzenia kampanii wyborczej opartej na hasle „Armia, Mowa i Wiara”, której elementem było straszenie groźbą rosyjskiej agresji. Zaszкодziło mu jednak ujawnienie przez dziennikarzy śledczych pod koniec lutego korupcji w przemyśle obronnym, w co miał być zamieszany bliski współpracownik prezydenta. Ogłoszenie międzynarodowego audytu w zamówieniach dla przemysłu obronnego i zdymisjonowanie współpracownika zażegnały poważny kryzys wizerunkowy. Warto zwrócić uwagę na to, że duży wpływ na całą kampanię miał konflikt w Donbasie, który był jednym z głównych wątków kampanii prezydenckiej. Dlatego wszyscy kandydaci przekonywali o szybkim zakończeniu działań wojennych po wygranej.

21 kwietnia na Ukrainie odbyła się druga tura wyborów prezydenckich. Dwa dni później Centralna Komisja Wyborcza Ukrainy zakończyła zliczanie głosów z elektronicznych protokołów. Zwycięzca – komik i showman Wołodymyr Zełenski – otrzymał 73,22% poparcia. Był to najwyższy wynik w historii wyborów prezydenckich na Ukrainie. Na urzędującego prezydenta Petra Poroszenkę zagłosowało 24,45% wyborców. Frekwencja w drugiej turze wyborów wyniosła 61,37%. Nowy prezydent został zaprzysiężony 20 maja 2019 r.

BIBLIOGRAFIA

- Iwański T., Nieczypor K., *Wybory prezydenckie na Ukrainie 2019. Główni pretendenci*, Warszawa 2018.
- Kurdupski M., *Oglądalność TVN24 w styczniu wzrosła o 30 proc., traci TVP Info. TV Republika najbardziej w dół*, online: <<https://www.wirtualnemedial.pl/arttykul/ogladalnosc-kanalow-informacyjnych-styczen-2019-roku-tvn24>>, dostęp: 13.05.2019.
- Kuspys P., *Kampania przed wyborami prezydenckimi na Ukrainie*, „Biuletyn Opinie” (29)2009, online: <<http://fae.pl/biuletynopiniekampaniawyborczanaukrainie.pdf>>, dostęp: 20.05.2019.
- Milstein I., Popow D., *Pomarańczowa książeczka. Zagadka Julii Tymoszenko*, Kraków 2007.
- Parafianowicz Z., Potocki M., *Kryształowy fortepian. Zdrady i zwycięstwa Petra Poroszenki*, Wołowiec 2016.
- Ukraina: Swiatosław Wakarczuk rezygnuje ze startu w wyborach prezydenckich*, online: <<https://studium.uw.edu.pl/ukraina-swiatoslaw-wakarczuk-rezygnuje-ze-startu-w-wyborach-prezydenckich>>, dostęp: 15.05.2019.

Materiał źródłowy

45 artykułów opublikowanych od 22 stycznia do 21 kwietnia 2019 r., archiwum www.tvn24.pl.

**PICTURE OF THE PRESIDENTIAL ELECTIONS IN UKRAINE AT 2019
BASED ON THE TVN24 INFORMATION PORTAL**

SUMMARY

Since 2004, the times of the “Orange Revolution”, the topic of Ukraine has increasingly appeared in the Polish media, and Ukraine itself has become the subject of interest and sympathy for a large number of Poles. In 2019, for the first time in independent Ukraine, seven months before the presidential election, it was difficult to assess who would win in the first round of elections. The aim of the article is to show how the image of the presidential election in Ukraine is changing in a few months. How the candidates were assessed on the basis of their previous achievements and how the public support changes in the short time of the election campaign. Information materials prepared by the most popular news channel in Poland, TVN24, were used for the analysis.

KEY WORDS: elections, presidential elections, Ukraine, information, TVN24

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES**PAWEŁ NIEWĘGŁOWSKI****STATUS PRAWNY MIEJSCA
DO „PARKOWANIA POJAZDÓW MECHANICZNYCH”
NA NIERUCHOMOŚCI GRUNTOWEJ**

Artykuł jest analizą statusu prawnego miejsca do parkowania pojazdów mechanicznych jako przedmiotu prawa własności odrębnej nieruchomości. Autor dokonał przedstawienia poszczególnych konstrukcji prawnych, jakie można spotkać na rynku nieruchomości w sferze posiadania odrębnego prawa własności do parkowania pojazdu mechanicznego. Ponadto celem artykułu było zaprezentowanie możliwości obrotu tym prawem jako prawem własności nieruchomości – na rynku pierwotnym oraz wtórnym. W pracy zastosowano głównie metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, w szczególności literatury prawniczej, orzecznictwa oraz poglądów doktryny. Drugorzędnie zastosowano metodę obserwacyjną, która pozwoliła na dostrzeżenie możliwości wolnorynkowego obrotu nieruchomościami spełniającymi funkcję miejsc do parkowania pojazdów.

Wstęp

Od początku lat 90. XX w. możemy zaobserwować systematycznie zwiększający się popyt na lokale i domy mieszkalne. Młodzi ludzie są zainteresowani uzyskaniem tytułu własności lokalu lub domu, w odróżnieniu od ich zachodnich rówieśników, którzy są zainteresowani korzystaniem z nieruchomości mieszkalnej na zasadach umowy najmu¹. Z nabyciem własnego lokalu mieszkalnego wiąże się problem parkowania pojazdów na nieruchomości lub w jej bliskim sąsiedztwie. Problem ten nabiera znaczenia w szczególności w dużej zabudowie śródmiejskiej², w której każdy metr kwadratowy powierzchni gruntu jest

PAWEŁ NIEWĘGŁOWSKI – ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6220-0898>, e-mail: nieweglowski@poczta.onet.eu

¹ Raport Ministerstwa Rozwoju – Stan mieszkalnictwa w Polsce (marzec 2020 r.). Podobne wnioski zawarte są w raporcie: J. Komorowska, *Polak ceni własność czyli o tym, że Polska ma jeden z najwyższych odsetków posiadaczy mieszkań własnościowych*, analiza Centrum Amron, 14 grudnia 2015 r.

² Art. 3 pkt. 1 Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. 2019, poz. 1065 z późn. zm.

stosowanie zagospodarowany. Mieszkańcy próbują parkować auta w różnych miejscach, poczynając od chodników, ulic, kończąc na niezagospodarowanych nieruchomościach gruntowych.

Obecna sytuacja związana z deficytem miejsc postojowych w stosunku do liczby pojazdów stała się jeszcze bardziej skomplikowana z powodu wzrastającej liczby nowych inwestycji budowlanych w postaci lokali mieszkalnych. Poprawiający się standard i tempo życia mieszkańców miast powoduje zwiększenie liczby aut, a co za tym idzie pojawia się potrzeba ich parkowania. W latach 90. XX w. na 1000 mieszkańców przypadało ok. 137 aut³. Zgodnie z danymi publikowanymi przez GUS za lata 2009–2019 na 1000 mieszkańców przypada już ok. 605 aut, podobnie sytuacja wygląda z motocyklami⁴. Taka sytuacja wymusza na deweloperach oraz innych podmiotach realizujących przedsięwzięcia budowlane zapewnienie wystarczającej liczby miejsc do parkowania aut i jednośladów. Mając na względzie maksymalizację zysku z inwestycji, deweloperzy starają się sukcesywnie zwiększać liczbę miejsc do parkowania pojazdów, często bowiem zakup lokalu mieszkalnego uzależniony jest od możliwości jednoczesnego zakupu miejsc/miejsca do parkowania⁵. Z drugiej strony problem braku dostatecznej liczby miejsc postojowych występuje także na wtórnym rynku nieruchomości, powodując wśród właścicieli lokali mieszkalnych zainteresowanie zakupem nieruchomości spełniających funkcję miejsca postojowego lub garażowego. W związku z powyższym autor podjął próbę uporządkowania statusu prawnego miejsc przeznaczonych do parkowania pojazdów i określenia możliwości ich samodzielnego obrotu.

Garaż jako odrębny lokal

Pojęcie „garażu” występuje w ustawie z 24 czerwca 1994 r. o własności lokali⁶, w której został on zdefiniowany jako jedna z możliwych części składowych na nieruchomości samodzielnego lokalu mieszkalnego. Należy w tym miejscu wyjaśnić status samodzielnego lokalu mieszkalnego. Zgodnie z art. 2 ust. 2 ustawy o własności lokali – „samodzielnym lokalem mieszkalnym jest wydzielona trwałymi ścianami w obrębie budynku izba lub zespół izb przeznaczonych na stały pobyt ludzi, które wraz z pomieszczeniami pomocniczymi służą zaspokajaniu ich potrzeb mieszkaniowych”. Zapis ten znajduje zastosowanie w odniesieniu do samodzielnych lokali wykorzystywanych zgodnie z przeznaczeniem na cele inne niż mieszkalne – czyli np. samodzielnego garażu do przechowywania pojazdów mechanicznych. Uzupełniając ustawodawca w art. 2 ust. 4 ustawy o własności lokali zdefiniował części składowe lokalu jako pomieszczenia przynależnego, które

³ M. Menes, *Rozwój motoryzacji indywidualnej w Polsce w latach 1990–2015*, „Przegląd Komunikacyjny” 2018, nr 4, s. 15.

⁴ <<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/metadata/cechy/2420>>, dostęp: 04.01.2021.

⁵ J. Konopka, *Miejsce postojowe – co tak właściciel kupujemy i jakie są konsekwencje wyboru*, Raport Centrum Amaron, 19 marca 2018 r.

⁶ t.j. Dz.U. 2020.1910.

uzyskują podporządkowaną pozycję prawną względem lokalu, w szczególności piwnicy, strychu, komórki lub garażu. Poglądy doktryny w tej kwestii są podzielone. Aleksander Oleszko⁷ stwierdza, że definicja pomieszczenia przynależnego zaprezentowana w ustawie o własności lokali nie jest tożsama z definicją części składowych nieruchomości zawartą w art. 46 ust. 1 w zw. z art. 47 ust. 1 Kodeksu cywilnego. Józef Skąpski prezentuje stanowisko, że uznanie pomieszczenia przynależnego za część składową lokalu będzie możliwe w momencie objęcia tego pomieszczenia planem, zaświadczeniem, a także aktem ustanawiającym odrębną własność lokalu jako nieruchomości. Jednoznacznie stwierdza, że nie ma żadnych pomieszczeń znajdujących się poza lokalem, które do niego mogą przynależeć⁸. Odmienne stanowisko prezentuje Adam Doliwa, który podkreśla, że pomieszczenia przynależne do lokalu, np. piwnica czy garaż, jako jego części składowe dzielą los prawny lokalu. Własność lokalu obejmuje pomieszczenia przynależne⁹. Zdaniem autora artykułu stanowisko A. Doliwy jest zawarte w ustawie o własności lokali, które stanowi „część składową” samodzielnego lokalu.

W nowych przedsięwzięciach deweloperskich pojazdy są często przechowywane w dużych podziemnych halach garażowych, w którym za pomocą poziomych oznakowań są wyznaczone odpowiednie miejsca do zaparkowania auta. W sąsiedztwie innych inwestycji garaże są zagospodarowane na nieruchomości gruntowej z samodzielnymi budynkami, które funkcjonalnie tworzą indywidualne, jednostanowiskowe, samodzielne garaże. Dlatego istotne dla usystematyzowania pojęcia „garażu” i możliwości jego cywilnoprawnego obrotu jest ustalenie jego statusu prawnego w dwóch aspektach. Po pierwsze, chodzi o zdefiniowanie pojęcia „garażu”, który znajduje się w tym samym budynku lub, po drugie, jest położony poza tym budynkiem w granicach tej samej nieruchomości gruntowej, w której położony jest samodzielny lokal mieszkalny¹⁰. Decydujące znaczenie ma definicja „pomieszczenia przynależnego” do samodzielnego lokalu mieszkalnego¹¹. Taka sytuacja występuje w przypadku przyporządkowania garażu jako pomieszczenia przynależnego jako części składowej lokalu mieszkalnego. Wówczas udział właściciela lokalu w nieruchomości wspólnej jest liczony na podstawie stosunku powierzchni użytkowej lokalu wraz z powierzchnią pomieszczeń przynależnych (garażu) do łącznej powierzchni użytkowej wszystkich lokali wraz z pomieszczeniami przynależnymi¹². Nie może zaistnieć odrębny obrót cywilnoprawny prawem do garażu jako odrębnym bytem w obrocie nieruchomości. Tego

⁷ A. Oleszko (rec.): *Prawo nieruchomości. Teksty jednolite wraz z indeksem rzeczowym i wprowadzeniem S. Rudnickiego*, „Rejent” 1997, nr 9, s. 181.

⁸ J. Skąpski, *Własność lokali. Kilka refleksji na temat ustawy z 1994 r.*, w: *Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej*, Kraków 1997, s. 187.

⁹ A. Doliwa, *Prawo mieszkaniowe – Komentarz*, Warszawa 2021, s. 672.

¹⁰ Art. 2 ust. 4 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.

¹¹ Zgodnie z art. 2 ust. 4 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, t.j. Dz.U.2020.1910 – „Do lokalu mogą przynależeć, jako jego części składowe, pomieszczenia, choćby nawet do niego bezpośrednio nie przylegały lub były położone w granicach nieruchomości gruntowej poza budynkiem, w którym wyodrębniono dany lokal, a w szczególności: piwnica, strych, komórka, garaż, zwane dalej »pomieszczeniami przynależnymi«”.

¹² Art. 3 ust. 3 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, t.j. Dz.U.2020.1910.

rodzaju część składowa nieruchomości „nie może być przedmiotem samoistnego posiadania – np. nie może podlegać zasiedzeniu”¹³. Podobnie wypowiedział się Sąd Najwyższy w postanowieniu z 6 czerwca 1973 r. – część składowa rzeczy nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych¹⁴. To prawo zawsze będzie integralnie związane z danym samodzielnym lokalem i będzie przysługiwało każdemu z jego właścicieli. Odłączona część składowa staje się odrębną rzeczą, kiedy spełnia cechy samodzielnego przedmiotu materialnego według wymagań z art. 45 Kodeksu cywilnego¹⁵. Podobne stanowisko prezentują Gerard Bieniek oraz Zenon Marmaj, którzy potwierdzają, że umowny zapis dotyczący wyodrębnienia nieruchomości lokalowej może być modyfikowany w odniesieniu do pomieszczeń przynależnych, co pozwoli na ustanowienie własności lokalu, który dotychczas miał status piwnicy czy komórki¹⁶. Takie pomieszczenie nie będzie już częścią składową lokalu mieszkalnego, ale będzie mogło otrzymać stan samodzielności.

Status garażu jako pomieszczenia przynależnego zależy od przyjętego sposobu ustalenia wysokości udziałów w nieruchomości wspólnej podczas wyodrębniania własności – chodzi o sytuację, w której wyodrębnienie co najmniej jednego lokalu mieszkalnego nastąpiło z ustaleniem udziałów w nieruchomości wspólnej z uwzględnieniem powierzchni pomieszczeń przynależnych. W innym przypadku pomieszczenie garażu nie będzie miało statusu nieruchomości przynależnej do samodzielnego lokalu w sytuacji, w której wyodrębnienie własności co najmniej jednego lokalu i ustalenia wysokości udziałów w nieruchomości wspólnej nastąpiło bez uwzględnienia powierzchni pomieszczeń przynależnych. W podobnym tonie wypowiada się Ewa Bończak-Kucharczyk: „Dla przykładu nie jest pomieszczeniem miejsce postojowe w wielostanowiskowym garażu lub na parkingu, które z tej racji nie może być pomieszczeniem przynależnym do lokalu stanowiącego odrębną własność”¹⁷. Takie stanowisko potwierdza postanowienie SN z 5 października 2007 r., w którym stwierdzono, że „miejsce postojowe w garażu wielostanowiskowym należące do właściciela lokalu mieszkalnego stanowiącego odrębną nieruchomość nie jest pomieszczeniem przynależnym do tego lokalu w rozumieniu art. 2 ust. 4 ustawy o własności lokali”¹⁸. Równocześnie ustawodawca obligatoryjnie wymaga, aby lokal mieszkalny wraz z pomieszczeniem przynależnym, jakim jest garaż, był zaznaczony na rzucie odpowiednich kondygnacji budynku, a w sytuacji położenia pomieszczeń przynależnych poza budynkiem – na wyrysie z operatu ewidencyjnego¹⁹. Przy takim zróżnicowaniu zastosowania pojęcia „garaż” usystematyzowania wymagają aspekty praktyczne tego pojęcia w szczególności dla potrzeb obrotu cywilnoprawnego tzw. garaży.

¹³ Postanowienie SN z 19 stycznia 1988 r., III CRN 459/87, Legalis.

¹⁴ CR 413/73, Legalis.

¹⁵ E. Skowrońska-Bocian, K. Pietrzykowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 1, Warszawa 2013, s. 205.

¹⁶ G. Bieniek, Z. Marmaj, *Ustawa o własności lokali*, Warszawa 2001, s. 32.

¹⁷ E. Bończak-Kucharczyk, *Własność lokali i wspólnota mieszkaniowa*, Warszawa 2020, s. 102–103.

¹⁸ I CSK 229/07, LEX nr 457733.

¹⁹ Art. 2 ust. 5 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.

Podobne stanowisko zajął Edward Gniewek, stwierdzając, że „nie można rozporządzać częścią składową rzeczy, o ile nie podlega ona odłączeniu od rzeczy”²⁰.

Powyższe przepisy prawa można przenieść na grunt praktyczny. Obecnie większość nowo budowanych budynków wielorodzinnych mieszkalnych posiada tzw. garaże podziemne. Często są to pomieszczenia dwukondygnacyjne. W ich przestrzeni są zapewnione miejsca postojowe dla nabywców lokali mieszkalnych. Praktyczne zapewnienie miejsca do parkowania pojazdu odbywa się poprzez wyodrębnienie pomieszczenia garażu podziemnego jako odrębnego lokalu na wskazany cel inny niż mieszkalny. Wewnątrz przestrzeni garażu na poziomie podłogi zaznacza się żółte linie, które wyznaczają indywidualną granicę miejsca wraz z numerem porządkowym dla indywidualnej osoby korzystającej z tego miejsca. Następnie lokal w odpowiednich częściach, które są uzależnione od liczby miejsc postojowych, sprzedaje się poszczególnym osobom na zasadach współwłasności. Każdy z właścicieli ma prawo współwłasności do udziału w garażu podziemnym z możliwością korzystania z określonego numerem miejsca do parkowania pojazdu z wyłączeniem innych osób (umowa *quoad usum*)²¹. Zgodnie ze wskazaniem E. Gniewka, udział jest wyrazem partycypacji właściciela we wspólnym prawie własności²². W tego rodzaju przypadkach można swobodnie rozporządzać swoim udziałem w garażu wielostanowiskowym, które może być przedmiotem indywidualnego cywilnoprawnego obrotu niezależnie od tego, czy przysługuje prawo własności samodzielnego lokalu w nieruchomości gruntowej. Z praktycznego punktu widzenia takie rozwiązanie wydaje się bardzo korzystne dla właścicieli i nabywców współwłasności. Taki „garaż” można swobodnie zbyć lub nabyć, niezależnie od lokalu mieszkalnego. Wyodrębnienie garażu jako samodzielnego lokalu niemieszkalnego ma jeszcze jeden dodatkowy aspekt. Przede wszystkim znajdują tu zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące współwłasności²³. Ustawa o własności lokali nie będzie miała tutaj praktycznego zastosowania, ponieważ wszystkie kwestie gospodarcze, które zgodnie z tym aktem prawnym wykonuje wspólnota mieszkaniowa za pomocą zarządu, będą miały zastosowanie do nieruchomości wspólnej. W przypadku wyodrębnionego garażu nie będzie takich nieruchomości wspólnych. Do nieruchomości wspólnych powinny zostać zaliczone pomieszczenia „służące do użytku większej liczby właścicieli lokali, w szczególności w których znajdują się instalacje grzewcze obsługujące system grzewczy w budynku”²⁴. Wszelkie decyzje dotyczące garażu, zarządzania jego infrastrukturą, naprawami, będą spoczywały na współwłaścicielach garażu jako całości. W praktyce zarząd wspólnoty mieszkaniowej może zarządzać taką nieruchomością na zasadach odrębnej umowy ze współwłaścicielami garażu. Mankamentem udziału we współwłasności garażu jest brak możliwości zastosowania przepisów dotyczących zabezpieczeń

²⁰ E. Gniewek, P. Machnikowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2019, s. 111.

²¹ E. Gniewek, *Prawo rzeczowe*, t. 3, Warszawa 2013, s. 678.

²² Tamże, s. 678. Podobne stanowisko zajmuje P. Księżak, w: K. Osajda, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 2, Legalis 2017 – art. 197 k.c.

²³ Art. 195–221 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U.2020.0.1740.

²⁴ E. Bończak-Kucharczyk, *Własność lokali i wspólnota mieszkaniowa*, s. 105.

wynikających z umowy deweloperskiej²⁵. W odniesieniu do samodzielnych lokali niemieszkalnych nabywca udziału w garażu na pierwotnym rynku nieruchomości nie będzie mógł skorzystać z ochrony w przypadku zaistnienia upadłości dewelopera, ponieważ mechanizmy wynikające z ustawy deweloperskiej²⁶ wprost odnoszą się do samodzielnych lokali mieszkalnych.

Działaniem, które może usprawnić cywilnoprawny obrót tego rodzaju nieruchomościami na rynku wtórnym, byłoby podjęcie próby uregulowania kwestii obowiązkowego wyodrębnienia pomieszczeń przynależnych (garaży lub komórek lokatorskich) z nieruchomości wspólnej. Obecnie nie ma podstaw prawnych, które pozwoliłyby przez czynność prawną lub orzeczenie sądu na wyłączenie ze składu nieruchomości lokalowej jego pomieszczenia przynależnego. Zgodnie z opinią A. Doliwy²⁷ podział lokalu mieszkalnego na dwa odrębne lokale wiąże się z koniecznością uzyskania zgody właścicieli na jego podział – wyrażonej w uchwale²⁸ kosztem sporządzenia dokumentacji technicznej²⁹, a także obowiązkiem uzyskania zaświadczenia o samodzielności lokalu od właściwego miejscowo starosty³⁰. Nowe „przeliczenie” udziałów właściciela wyodrębnionego lokalu odpowiada stosunkowi powierzchni użytkowej tego lokalu do łącznej powierzchni użytkowej wszystkich lokali położonych na nieruchomości. Na zarządzie wspólnoty mieszkaniowej spoczywałoby zobowiązanie do nowego przeliczenia udziałów i wyodrębnienia lokali niemieszkalnych w postaci garaży czy komórek lokatorskich z poszczególnymi udziałami na zasadzie współwłasności. Taka zamiana stworzy prawną sposobność do wtórnego obrotu prawami do udziałów w garażu. Ponadto jedną z potrzeb pierwotnego rynku lokali mieszkalnych jest objęcie „ustawową” ochroną nabywców lokali niemieszkalnych w przypadku upadłości dewelopera.

Innym przykładem może być kwestia garażu jako samodzielnego wolnostojącego budynku położonego w granicach nieruchomości gruntowej, która dodatkowo jest zabudowana budynkiem jednorodzinnym. Dla nieruchomości gruntowej jako całości jest założona jedna księga wieczysta³¹. Przykładem jest postanowienie SN z 30 października 2003 r., gdzie sąd wypowiedział tezę: „stanowiące własność tej samej osoby i graniczące ze sobą działki gruntu objęte oddzielnymi księgami wieczystymi są odrębnymi nieruchomościami w rozumieniu art. 46 ust 1 KC”³². Dlatego w sytuacji chęci właściciela nieruchomości sprzedaży budynku garażu jako samodzielnego lokalu niemieszkalnego należy dokonać podziału nieruchomości

²⁵ Art. 3 pkt 5 Ustawy z dnia 16 września 2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego – umowa deweloperska – „umowa, na podstawie której deweloper zobowiązuje się do ustanowienia lub przeniesienia na nabywcę po zakończeniu przedsięwzięcia deweloperskiego prawa, o którym mowa w art. 1, a nabywca zobowiązuje się do spełnienia świadczenia pieniężnego na rzecz dewelopera na poczet ceny nabycia tego prawa”.

²⁶ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego, Dz.U. z 2019 r., poz. 1805, z 2020 r., poz. 471.

²⁷ A. Doliwa, *Prawo mieszkaniowe – Komentarz*, s. 673.

²⁸ Zob. art. 22 ust. 4 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.

²⁹ Zob. art. 2 ust. 5 i 6 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.

³⁰ Zob. art. 2 ust. 3 Ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.

³¹ Art. 21 Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, Dz. U. z 2019 r., poz. 2204.

³² IV CK 114/02, OSN 2004, nr 12, poz. 201.

i wyodrębnić budynek garażu z jednoczesnym zapewnieniem dostępu do drogi publicznej lub ustanowieniem odpowiednich służebności drogowych. Kwestie podziału nieruchomości regulują przepisy w art. 92–100 ustawy o gospodarce nieruchomościami³³. Na podstawie art. 114 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 15 lutego 2016 r. w sprawie zakładania i prowadzenia ksiąg wieczystych w systemie teleinformatycznym „część nieruchomości może być odłączona tylko wtedy, gdy zostaną przedstawione dokumenty stanowiące podstawę oznaczenia nieruchomości zarówno co do części odłączonej i pozostałej części. Nie narusza to przewidzianych w przepisach szczególnych ograniczeń podziału nieruchomości”. W podobnym tonie odnosi się do tego zagadnienia E. Gniewek, który potwierdza że „po dokonaniu podziału wieczystoksięgowego część odłączona staje się odrębną nieruchomością”³⁴. Podobne stanowisko zajmuje E. Bończak-Kucharczyk, która twierdzi, że pomieszczenia przynależne mogą być nie tylko fizycznie oddzielone od głównej części lokalu (sugestia art. 2 ust. 4 ustawy o własności lokali), ale mogą faktycznie zostać oddzielone od lokalu w sensie własnościowym³⁵. Analogicznie należy przyjąć, że po dokonaniu podziału wieczystoksięgowego nieruchomość staje się odrębną nieruchomością w ujęciu cywilnoprawnym.

Kwestia „służebności miejsca postojowego/parkingowego”

Regulacje dotyczące służebności gruntowych, a precyzując – służebności przejazdu i przechodu są uregulowane w przepisach Kodeksu cywilnego³⁶. Zgodnie z art. 47 ust. 1 Kodeksu cywilnego służebność obciąża całą nieruchomość nawet w przypadku, gdy jej wykonywanie jest ograniczone do jej części. Służebność gruntowa nie będzie miała bytu prawnego na udziale we współwłasności³⁷. Cywilistyczne uregulowania wprost można zastosować wobec miejsc postojowych, które są zlokalizowane w podziemnych kondygnacjach budynków wielorodzinnych. W doktrynie prawa cywilnego przyjmuje się możliwość ustalenia zakresu i sposobu wykonywania służebności jako treści stosunku prawnego³⁸. Treść i zakres służebności powinny podążać za nowymi potrzebami gospodarczymi, rozwojem techniki i potrzebami społeczeństwa.

Deweloper, wyodrębniając poszczególne lokale mieszkalne, oddzielnie nie wyodrębnia kondygnacji podziemnych budynku, zaliczając podziemne pomieszczenie garażu do nieruchomości wspólnej. Dla wyodrębnienia nieruchomości gruntowych zasadnicze znaczenie ma kryterium własności i określenie osoby

³³ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz.U.2020.1990.

³⁴ E. Gniewek, P. Machnikowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 108.

³⁵ E. Bończak-Kucharczyk, *Własność lokali i wspólnota mieszkaniowa*, s. 107.

³⁶ Art. 285–295 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U.2020.0.1740.

³⁷ Postanowienie SN z dnia 29 maja 2013 r., V CSK 416,14, Legalis.

³⁸ M. Warciński, *Służebności gruntowe według Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2013, s. 355.

Podobne stanowisko zajmuje E. Gniewek, *Kodeks cywilny. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe. Komentarz*, Kraków 2001, art. 287, pkt 3.

jego właściciela³⁹. W takim przypadku znajdują zastosowanie przepisy ustawy o własności lokali, w których uregulowana jest pozycja prawna nieruchomości wspólnej. Zgodnie z art. 3 ust. 2 ustawy o własności lokali „nieruchomość wspólną stanowi grunt oraz części budynku i urządzenia, które nie służą wyłącznie do użytku właścicieli lokali”. Podziemna kondygnacja w budynku wielorodzinnym tworzy garaż, który stanowi jedną z części nieruchomości wspólnych, które będą przysługiwały danemu właścicielowi samodzielnego lokalu mieszkalnego w budynku na zasadzie wyłączności i będą nerozerwalnie związane z prawem własności do lokalu mieszkalnego. Jednak tego rodzaju integralne przyporządkowanie miejsca postojowego nie ma praktycznego znaczenia w przypadku zaistnienia potrzeby sprzedaży prawa do miejsca postojowego jako samodzielnego bytu prawnego.

Zgodnie z art. 285 Kodeksu cywilnego „nieruchomość można obciążyć na rzecz właściciela innej nieruchomości (władnącej) prawem, którego treść polega na możliwości korzystania przez właściciela nieruchomości władnącej w oznaczonym zakresie z nieruchomości obciążonej, bądź na tym, że właściciel nieruchomości obciążonej zostaje ograniczony w możności dokonywania w stosunku do niej określonych działań”. Przedmiotem obciążenia jest zawsze cała rzecz, a co za tym idzie – nie można ustanowić służebności na części składowej gruntu⁴⁰. Jej celem jest zwiększenie użyteczności samodzielnego lokalu mieszkalnego. Obciążenie części nieruchomości wspólnej do korzystania z niej jako miejsca postojowego na rzecz właściciela lokalu mieszkalnego powoduje brak możliwości samodzielnego obrotu prawem do miejsca postojowego. Obserwując zachodzące zmiany na rynku nieruchomości warto rozważyć możliwość dodania do przepisów Kodeksu cywilnego zmian wprowadzających instytucję służebności miejsca postojowego w kształcie pozwalającym na jego swobody obrót transakcyjny jako wyłącznego prawa do korzystania z miejsca postojowego niezależnie od prawa do lokalu mieszkalnego jako prawa władnącego. Ustanowienie samodzielnej służebności miejsca postojowego ma służyć jako „podniesienie wartości eksploatacyjnej nieruchomości i jej celowi gospodarczemu”⁴¹. W obecnym stanie prawnym zbycie prawa związanego z własnością nieruchomości bez równoczesnego rozporządzenia prawem własności nieruchomości jest niedopuszczalne⁴². W przypadku służebności przesyłu jej ustanowienie nie realizuje celu w postaci zwiększania użyteczności indywidualnej nieruchomości, ale oznaczenie w jej przypadku nieruchomości władnącej jest zbędne, a czasami wręcz nierealne⁴³. Ten rodzaj nowej instytucji nie tylko pozwoli na większą funkcjonalność tego bytu w przypadku nieruchomości lokalowych, ale otworzy szeroką drogę do ustanawiania odpłatnych służebności miejsca postojowego w szczególności w miastach i zatłoczonych arteriach, w których ciężko znaleźć miejsce do par-

³⁹ B. Swaczyna, *Prawne wyodrębnienie gruntu na powierzchni ziemi*, „Rejent” 2002, nr 9.

⁴⁰ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, G. Karaszewski, *Sąsiedztwo nieruchomości. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 204–209.

⁴¹ K. Gołębiowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2019, s. 592.

⁴² E. Gniewek, P. Machnikowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 116.

⁴³ G. Matusik, *Własność urządzeń przesyłowych a prawa do gruntu*, Warszawa 2013, s. 316–337.

kowania pojazdów. Wysunięta propozycja swoistej niezależności służebności miejsca postojowego od samodzielności lokalu jako rozwiązanie występujących problemów swobodnego obrotu tymi prawami wydaje się słusznym postulatem, zwłaszcza kiedy właściwie oznaczymy zakres treści dozwolonego korzystania z takiego prawa⁴⁴.

Prawne regulacje kwestii naziemnych miejsc parkingowych w sposób pośredni regulują art. 18–21 Rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie⁴⁵, którego treści dotyczą w szczególności wymiarów, usytuowania oraz liczby miejsc. Z wydzielonymi miejscami parkingowymi można spotkać się na nieruchomościach zabudowanych budynkami wielorodzinnymi, w których zasady korzystania z nich są różnorodnie uregulowane. W zabudowie śródmiejskiej możemy dostrzec sytuacje, kiedy możliwość korzystania z miejsca parkingowego nie jest przypisana na wyłączność do lokalu czy obciążona prawem pierwszeństwa w ramach nieruchomości wspólnej. Niejednokrotnie można dostrzec znaki informacyjne stojące przy wjeździe na teren osiedla, które informują o tym, że miejsca parkingowe przysługują wyłącznie mieszkańcom osiedla. Z tej przyczyny nie istnieje możliwość obrotu prawem do miejsca parkingowego niezależnie od lokalu mieszkalnego, ponieważ jest to część nieruchomości wspólnej. Zręczni deweloperzy próbują przypisać wydzielone przestrzenie do konkretnych lokali poprzez wskazanie w akcie notarialnym konkretnemu właścicielowi lokalu miejsca do wyłącznego korzystania. W przedmiocie naziemnego miejsca parkingowego mogą znaleźć zastosowanie mechanizmy tzw. samodzielnej służebności „parkingowej”, o której była mowa powyżej.

Spółdzielcze własnościowe prawo do garażu

W przypadku regulacji praw do garaży bądź wskazywania miejsc postojowych na terenie spółdzielni mieszkaniowych znajdzie zastosowanie ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych⁴⁶. Zgodnie z jej treścią przedmiotem działalności spółdzielni mieszkaniowej może być budowanie lub nabywanie budynków w celu ustanowienia na rzecz swoich członków prawa odrębnej własności dla znajdujących się w tych budynkach lokali mieszkalnych, a także garaży jako lokali o innym przeznaczeniu w tym do ułamkowego udziału we współwłasności w garażach wielostanowiskowych⁴⁷. Zgodnie z zapisami tego aktu prawnego właścicielowi

⁴⁴ M. Warciński, *Służebności gruntowe według Kodeksu cywilnego*, s. 346–351.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. z 2002 r., nr 75, poz. 690 z późn. zm.

⁴⁶ Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. z 2020 r., poz. 1465, 2127.

⁴⁷ Art. 1 ust. 2 pkt 2 Ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. z 2020 r., poz. 1465, 2127. Zob. art. 54², zgodnie z którym art. 38 ust. 1 pkt 5 Ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 2020 r., poz. 275, 568, 695, 875, 2320, na podstawie

spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu może przysługiwać prawo do miejsca postojowego w garażu wielostanowiskowym w ramach własnościowego spółdzielczego prawa do miejsca garażowego (postojowego) lub na zasadzie udziału we współwłasności w garażu wielostanowiskowym⁴⁸. Zgodnie z treścią art. 39 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych, samodzielny lokal użytkowy, jakim jest garaż, może być przedmiotem umowy najmu lub odrębnej własności. Miejsce garażowe w wielostanowiskowym garażu nie może korzystać ze statusu samodzielnego lokalu, a tylko taki lokal może stanowić odrębną nieruchomość i być przedmiotem obrotu cywilnoprawnego⁴⁹. Członek spółdzielni mieszkaniowej może ubiegać się o ustanowienie na jego rzecz udziału we współwłasności wielostanowiskowego garażu w formie prawa do ekspektatywy w udziale w jego współwłasności. Staje się właścicielem spółdzielczego własnościowego prawa do garażu, partycypuje w kosztach jego budowy, wnosi tzw. wkład budowlany w wysokości odpowiadającej całości kosztów budowy przypadającej na jego część⁵⁰. Prawo ekspektatywy udziału we współwłasności garażu wielostanowiskowego przekształca się w udział w prawie współwłasności w momencie przeniesienia na członka spółdzielni udziału we współwłasności garażu. Właściciel prawa jest zobowiązany do uczestnictwa w kosztach związanych z utrzymaniem nieruchomości w częściach przypadających na jego garaż, a także opłat eksploatacyjnych związanych z utrzymaniem nieruchomości stanowiących mienie spółdzielni.

Ważną kwestią w zakresie omawianej materii ma statut spółdzielni⁵¹. Zgodnie z art. 17¹⁵ w zw. z art. 4 ust. 1 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych „na pisemne żądanie członka spółdzielni mieszkaniowej albo osoby niebędącej członkiem, którym przysługuje prawo do miejsca postojowego w wielostanowiskowym garażu, spółdzielnia jest obowiązana przenieść na te osoby ułamkowy udział we współwłasności tego garażu”. Pod warunkiem, że statut nie stanowi inaczej oraz udziały przypadające na każde miejsce postojowe są równe. Równolegle należy dokonać spłat przypadających na ten lokal części zobowiązań spółdzielni związanych z jego budową, w tym w szczególności odpowiedniej części zadłużenia kredytowego spółdzielni wraz z odsetkami oraz kosztów związanych z eksploatacją i utrzymaniem nieruchomości w częściach przypadających na ich lokale, eksploatacją i utrzymaniem nieruchomości stanowiących mienie spółdzielni przez uiszczanie opłat zgodnie z postanowieniami statutu. Zgodnie ze stanowiskiem A. Doliwy postanowienia statutu powinny regulować prawa i obowiązki członków spółdzielni dotyczące m.in.: zawierania umów w sprawie budowy lokali, zawierania z członkami, którym przysługują spółdzielcze prawa

którego art. 38 ust. 1 pkt 5 – nie stosuje się do ustanawiania prawa odrębnej własności lokali i przeniesienia własności lokali, domów jednorodzinnych oraz miejsc postojowych w garażach wielostanowiskowych.

⁴⁸ E. Gniewek, *Reżim prawny garaży spółdzielczych*, „Rejent” 1996, nr 6, s. 35n.

⁴⁹ Art. 2 ust. 1 Ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. z 2020 r., poz. 1465, 2127.

⁵⁰ A. Doliwa, *Prawo mieszkaniowe – Komentarz*, s. 573.

⁵¹ Art. 17¹² Ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. z 2020 r., poz. 1465, 2127.

do lokali, a także umów o przeniesienie własności lokali⁵². Postanowienie statutu w przedmiocie spółdzielczego własnościowego prawa do miejsca postojowego w wielostanowiskowym garażu lub udziału we współwłasności mogą zawierać regulacje pozwalające członkom spółdzielni oraz osobom nieposiadającym takiego statusu na możliwość rozgraniczenia spółdzielczych praw: „do lokalu” względem prawa do „garażu” z uwzględnieniem art. 353¹ Kodeksu cywilnego. W literaturze wskazuje się cechy składające się na naturę stosunku prawnego, które nie mogą „unicestwiać ani nadmiernie obciążać wolności strony, musi go cechować racjonalność i użyteczność oraz względny charakter⁵³”.

W przypadku istnienia spółdzielczego własnościowego prawa do miejsca postojowego w garażu wielostanowiskowym lub budynku garażowego (wolnostojącego garażu położonego w granicach nieruchomości gruntowej), to prawo może być integralnie związane ze spółdzielczym własnościowym prawem do lokalu mieszkalnego w formie połączenia obu praw. Równoległe prawo do piwnicy może być integralnie związanym spółdzielczym własnościowym prawem z lokalem, które będzie potwierdzone w tej samej księdze wieczystej lub zaświadczeniu ze spółdzielni mieszkaniowej. I podobnie jak przy miejscach postojowych lub parkingowych, które są częścią nieruchomości wspólnej, nie będzie możliwości samodzielnego wtórnego obrotu spółdzielczym własnościowym prawem do garażu niezależnie od spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu mieszkalnego. Rozdzielenie obu tych praw będzie umożliwiało ich swobodny obrót na wtórnym rynku nieruchomości.

Zakończenie

Autor przedstawił możliwości nabycia miejsca postojowego lub samodzielnego wolnostojącego garażu niezależnie od prawa własności do samodzielnego lokalu mieszkalnego na nieruchomości. Poddając szczegółowej analizie piśmiennictwo oraz orzecznictwo w przedmiotowej materii, stwierdzono, że nabycie miejsca postojowego powinno wypełniać charakter świadczenia odrębnego i niezależnego od prawa własności samodzielnego lokalu mieszkalnego. Chodzi o uporządkowanie prawnego statusu możliwości parkowania pojazdów mechanicznych w sytuacjach, w których właściciel lokalu mieszkalnego nabył wcześniej nieruchomość bez miejsca do parkowania pojazdów mechanicznych lub odwrotnie – osoba nabyła wcześniej wyłącznie miejsce do parkowania pojazdów niż prawo własności do lokalu. Uregulowanie pozycji miejsc postojowych w wielostanowiskowych garażach, służebności postojowych oraz miejsc parkingowych jako odrębnych

⁵² A. Doliwa, *Prawo mieszkaniowe – Komentarz*, s. 454.

⁵³ E. Gniewek, P. Machnikowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, s. 701. Zob. G. Bieniek, *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 1, Warszawa 2005, s. 21; M. Saffian, *Zasada swobody umów (uwagi wstępne na tle wykładni art. 353¹ k.c.)*, PIP 1993, nr 4, s. 15n.; W. Czachórski, *Zobowiązania*, Warszawa 2002, s. 141n.; R. Trzaskowski, *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych. Art. 353¹ k.c.*, Kraków 2005, s. 300n.

nieruchomości spełniających wymóg samodzielności ma doniosłe znaczenie w ich swobodnym obrocie na rynku nieruchomości. W szczególności zaspokoi wzrastające potrzeby uregulowania tej kwestii względem nabywców oraz zbywców tego rodzaju „nieruchomości”.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U.2020.0.1740.
Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, Dz. U. z 2019 r., poz. 2204.
Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 2020 r., poz. 275, 568, 695, 875, 2320.
Ustawa z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz.U.2020.1910.
Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz.U.2020.1990.
Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. z 2020 r., poz. 1465, 2127.
Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego, Dz.U. z 2019 r., poz. 1805, z 2020 r., poz. 471.
Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. 2019 r., poz. 1065 z późn. zm.

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z dnia 6 czerwca 1973 r., CR 413/73, Legalis.
Postanowienie SN z 19 stycznia 1988 r., III CRN 459/87, Legalis.
Postanowienie SN z 5 października 2007 r., I CSK 229/07, LEX nr 457733.
Postanowienie SN z dnia 30 października 2003 r., IV CK 114/02, OSN 2004, nr 12, poz. 201.

Literatura

- Balwick-Szczyrba M., Sylwestrzak A., Karaszewski G., *Sąsiedztwo nieruchomości. Komentarz*, Warszawa 2014.
Bieniek G., *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 1, Warszawa 2005.
Bieniek G., Marmaj Z., *Ustawa o własności lokali*, Warszawa 2001.
Bończak-Kucharczyk E., *Własność lokali i wspólnota mieszkaniowa*, Warszawa 2020.
Czachórski W., *Zobowiązania*, Warszawa 2002.
Doliwa A., *Prawo mieszkaniowe – Komentarz*, Warszawa 2021.
Gniewek E., *Kodeks cywilny. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe. Komentarz*, Kraków 2001.
Gniewek E., *Prawo rzeczowe*, t. 3, Warszawa 2013.
Gniewek E., *Reżim prawny garaży spółdzielczych*, „Rejent” 1996, nr 6.
Gniewek E., Machnikowski P., *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, Warszawa 2019.
Komorowska J., *Polak ceni własność czyli o tym, że Polska ma jeden z najwyższych odsetków posiadaczy mieszkań własnościowych*, analiza Centrum Amron, 14 grudnia 2015 r.
Konopka J., *Miejsce postojowe – co tak właściwie kupujemy i jakie są konsekwencje wyboru*, Raport Centrum Amaron, 19 marca 2018 r.
Matusik G., *Własność urządzeń przesyłowych a prawa do gruntu*, Warszawa 2013.
Osajda K., *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 2, Legalis 2017 – art. 197 k.c.
Skowrońska-Bocian E., Pietrzykowski K., *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, t. 1, Warszawa 2013.
Trzaskowski R., *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych. Art. 3531 k.c.*, Kraków 2005.

**LEGAL STATUS OF A PLACE FOR „PARKING MOTOR VEHICLES” ON A LAND
PROPERTY****SUMMARY**

In the article the author tries to present an analysis of the legal status of garages and parking spaces. The problem that he tries to explain concerns in particular the attempt to answer the question whether there is a legitimate possibility of separating garages and parking spaces. Such an alternative will allow the creation of a legal fiction of an independent, individual garage or parking space. In addition, it will enable the freedom to trade in such rights, regardless of the ownership of the dwelling.

KEY WORDS: real estate law, underground garage, property

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES**ROBERT TABASZEWSKI****STATUS PRAWNY KURACJUSZA
JAKO OSOBY KORZYSTAJĄCEJ Z REHABILITACJI
LECZNICZEJ W SYSTEMIE UBEZPIECZENIA
SPOŁECZNEGO ROLNIKÓW****Uwagi wstępne**

W ostatnich latach nastąpiła częściowa poprawa warunków odbywania rehabilitacji leczniczej, zwanej również kuracją. Wzrosło również zainteresowanie rehabilitacją jako szczególną formą przywracania zdolności do pracy ubezpieczonych. Do ustawowych zadań Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) należy prowadzenie działań na rzecz pomocy ubezpieczonym i osobom uprawnionym do świadczeń z ubezpieczenia, wykazującym całkowitą niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym, ale rokującą jej odzyskanie w wyniku leczenia i rehabilitacji, bądź zagrożonym całkowitą niezdolnością do pracy w gospodarstwie rolnym. Dopuszczenie do rehabilitacji leczniczej, po spełnieniu przez ubezpieczonego ściśle określonych warunków, zostało przewidziane w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników z 1990 r.¹, rozporządzeniu z 2013 r.², jak również zostało doprecyzowane w „Wytycznych” z 2019 r.³ Wymienione regulacje są istotne dla rolników i członków ich rodzin, pozwalają bowiem na ustalenie statusu prawnego kuracjusza, czyli praw i obowiązków osób, które ze względu na wskazania medyczne i potrzebę odzyskania zdolności do pracy zostały skierowane na rehabilitację leczniczą. Rehabilitacja lecznicza w Centralach KRUS nie odbywa się wprawdzie w warunkach *stricte* uzdrowiskowych, ponieważ nie

ROBERT TABASZEWSKI – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7737-0056>, e-mail: robert.tabaszewski@gmail.com

¹ Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, t.j. Dz.U. 2021 r., poz. 266 z późn. zm., art. 64 ust. 1 pkt 1 (dalej: ustawa o KRUS).

² Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 19 lipca 2013 r. w sprawie warunków i trybu kierowania przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na rehabilitację leczniczą oraz udzielenie zamówień na świadczenia i usługi rehabilitacyjne, Dz.U. z 19 lipca 2013 r., poz. 860 (dalej: Rozporządzenie z 2013 r.).

³ „Wytyczne rehabilitacji leczniczej rolników w wieku aktywności zawodowej realizowanej przez KRUS”; R. Liana, I. Sobiś, I. Plutecka-Czartoryska, *Wytyczne rehabilitacji leczniczej rolników w wieku aktywności zawodowej realizowanej przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego – geneza powstania dokumentu*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2018, nr 69, s. 139–143.

działają one na podstawie ustawy z 2005 r., gdzie zostały zawarte podstawowe definicje związane z rehabilitacją leczniczą⁴, dlatego też ich status prawny kształtuje się nieco inaczej niż przy korzystaniu ze zwykłych świadczeń z powszechnego systemu opieki zdrowotnej.

Celem artykułu jest odtworzenie statusu prawnego kuracjusza, w tym prawnych płaszczyzn dostępu do rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników, stosownie do terminologii ustawowej oraz przyjętej przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) oraz Międzynarodową Federację Zdrownictwa i Klimatyki (fr. *Internationale du Thermalisme et du Climatisme*, MFZiK). Postawiono hipotezę główną, iż status prawny kuracjusza w systemie ubezpieczenia społecznego rolników jest wypadkową nie tylko przyjętych przez Polskę zobowiązań międzynarodowych, ale przede wszystkim jest funkcją polskich tradycji uzdrowiskowych⁵. W celu weryfikacji powyższej hipotezy postawiono następujące pytania badawcze: 1) czy polskie regulacje dotyczące lecznictwa uzdrowiskowego rolników odpowiadają potrzebom zdrowotnym rolników i członków ich rodzin?; 2) w jakim zakresie krajowe regulacje odpowiadają międzynarodowym standardom opieki nad kuracjuszem, a w jakim stopniu je przewyższają?; 3) czy możliwe jest ustalenie katalogu podstawowych praw osób korzystających z rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników i czy różnią się one od praw pacjenta?⁶; 4) jak przedstawia się prawo dostępu do rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników, szczególnie w odniesieniu do zakresu praw i obowiązków centrów rehabilitacji leczniczej? Badania, których wyniki przedstawiono w niniejszym artykule, zostały przeprowadzone przy wykorzystaniu metody dogmatyczno-prawnej oraz prawo-porównawczej. Praca powstała w większości na podstawie formalnoprawnej analizy dokumentów krajowych, orzecznictwa krajowego oraz międzynarodowych sądów, trybunałów oraz organów komitetowych.

⁴ Zob. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, art. 2, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1662 z późn. zm. (dalej: ustawa o uzdrowiskach); R. Liana, I. Sobiś, I. Plutecka-Czartoryska, *Wytoczne rehabilitacji leczniczej rolników...*, s. 139–143.

⁵ Zob. L. Winiarski, *Uzdrowianie uzdrowisk*, „Wspólnota” 1990, nr 38; L. Wengler, *Praktyki naruszające zbiorowe prawa pacjentów. Wprowadzenie do problematyki*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 28(2012), nr 2, s. 365–384; J. Skrzypczak, *Prawa pacjenta prawami człowieka?*, w: *Dylematy praw człowieka*, pod red. T. Gardockiej, J. Sobczaka, Toruń 2008, s. 236–243; M.J. Hołubicki, A. Madeyski, *Rozmowa: Zagadnienia lecznictwa uzdrowiskowego i rehabilitacji*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 1999, nr 3, s. 73; R. Tabaszewski, *Prawo pacjenta europejskiego do bezpieczeństwa osobistego*, w: *Unia Europejska w przededniu Brexitu*, pod red. J. Barcika, M. Półtorak, Warszawa 2018, s. 160–172; A. Hadzik, R. Zamojcin, P. Pietraszewski, *Ocena ważności usług turystyki zdrowotnej na przykładzie badań gości statutowego uzdrowiska Iwonicz-Zdrój*, w: *Rola uzdrowisk i przedsiębiorstw uzdrowiskowych w turystyce i w lecznictwie uzdrowiskowym*, pod red. A. Szromka, Kraków 2014, s. 249–268.

⁶ R. Paczuski, *Ochrona zasobów leczniczych środowiska przyrodniczego Rzeczypospolitej Polskiej. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Warszawa 1990; tegoż, *Zagadnienie odrębności prawnoustrojowej samorządów zarządzających sprawami uzdrowisk*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1991, z. 2, s. 86–88.

Katalog osób uprawnionych do skorzystania z rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników

Z uwagi na brak legalnej definicji pojęcia kuracjusza, czyli osoby korzystającej z rehabilitacji leczniczej w systemie ubezpieczenia społecznego rolników, konieczne stało się sięgnięcie do definicji zaproponowanej przez Główny Urząd Statystyczny. W świetle standardów GUS jest nią „osoba przebywająca w zakładzie lecznictwa uzdrowiskowego na leczeniu stacjonarnym albo korzystająca ze świadczeń zdrowotnych w trybie ambulatoryjnym”⁷. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto, że w systemie ubezpieczenia społecznego rolników status kuracjusza może nabyć osoba, która spełnia jedno z poniższych kryteriów: podlega ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy w pełnym zakresie; podlega ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu na wniosek w pełnym zakresie nieprzerwanie co najmniej 18 miesięcy przed złożeniem wniosku o rehabilitację leczniczą; ma prawo do okresowej renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy i zachowała zdolność do samodzielnej egzystencji⁸.

Już samo przyznanie rolnikom przez ustawodawcę możliwości odbycia rehabilitacji w warunkach stacjonarnych, całodobowych lub ambulatoryjnych świadczonych przez centra rehabilitacji leczniczej jest oryginalnym osiągnięciem, nieznanym w skali europejskiej⁹. Centra Rehabilitacji Rolniczej KRUS to samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej, dla których podmiotem tworzącym jest prezes KRUS. Są one podmiotami różnymi od sanatoriów i uzdrowisk, a udzielają stacjonarnych i całodobowych świadczeń zdrowotnych. Od 2012 r. KRUS świadczy usługi rehabilitacyjne wyłącznie bez podwykonawstw w innych ośrodkach leczniczych. Ustanowienie możliwości ubiegania się o skierowanie na rehabilitację leczniczą to rozwinięcie podstawowego prawa pacjenta wyrażonego m.in. w Europejskiej Deklaracji Praw Pacjenta oraz standardach WHO i Międzynarodowej Organizacji Pracy¹⁰. W odróżnieniu od ustawodawstw innych państw europejskich uprawnienie to może być realizowane na zasadach równości i powszechności bez zasadniczych wyłączeń podmiotowych.

Krąg podmiotów uprawnionych do skierowania na rehabilitację leczniczą w systemie ubezpieczeń społecznych rolników został ustanowiony szeroko. Jest wyrazem jak najpełniejszej konstytucyjnej zasady równości dostępu do świadczeń oraz przejawem dbałości o stan zdrowia osób objętych ubezpieczeniem¹¹.

⁷ Główny Urząd Statystyczny, *Kuracjusz – definicja*, <<https://portalstatystyczny.pl/kuracjusz-definicja/>>, dostęp: 30.04.2021.

⁸ W praktyce status kuracjusza w tym systemie najczęściej uzyskują rolnicy oraz członkowie ich rodziny, w tym dzieci i współmałżonek.

⁹ M.J. Hołubicki, A. Madeyski, *Rozmowa: Zagadnienia lecznictwa uzdrowiskowego...*, s. 77; P. Nastaj, *Uzdrowisko jako obszar specjalny o charakterze ekologicznym*, „Rozprawy z Zakresu Nauk Prawnych” 2012, nr 3, s. 149–160.

¹⁰ Zob. Konwencja nr 130 MOP z 4 czerwca 1969 r. dotycząca opieki lekarskiej i zasiłków chorobowych.

¹¹ R. Tabaszewski, *Prawo pacjenta europejskiego...*, s. 167–170; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.

Podstawową dyrektywą kierowania na świadczenia rehabilitacyjne jest zasada celowości i zasadności świadczeń¹². Przyjęcie innej formy przyznawania świadczeń rehabilitacji leczniczej byłoby nie tylko niezgodne z zasadą racjonalnego gospodarowania środkami publicznymi, ale sprzeczne z konstytucyjną i traktatową zasadą sprawiedliwości społecznej, „która jest ostatecznym celem postępu gospodarczego, oraz poszanowania praw człowieka”¹³. Dlatego też świadczenia powinny być w pierwszej kolejności skierowane do osób najbardziej potrzebujących, jak również powinny być one zgodne ze stanem finansów funduszu prewencji i rehabilitacji¹⁴. Obecnie zagadnienia związane z dostępem do świadczeń rehabilitacji leczniczej reguluje Rozporządzenie z 19 lipca 2013 r.¹⁵

Pierwszą grupę kuracjuszy w systemie KRUS stanowią osoby uznane okresowo za całkowicie niezdolne do pracy w gospodarstwie rolnym¹⁶. Niezbędnym warunkiem możliwości skorzystania ze świadczeń rehabilitacji leczniczej przez taką osobę jest to, aby w chwili kierowania na rehabilitację i leczenie osoby te rokowały odzyskanie pełni lub choćby części zdolności do pracy w gospodarstwie rolnym¹⁷. Dlatego też słusznie w orzecznictwie uznaje się, że przy ocenie wniosku powinny decydować przede wszystkim obiektywne względy medyczne, a nie subiektywne odczucia wnioskodawcy, w tym te dotyczące jego stanu zdrowia; nie powinny one stanowić wyłącznej podstawy uznania potrzeby rehabilitacji¹⁸. Ponieważ podmiotami szczególnie uprawnionymi do uzyskania statusu kuracjusza są osoby zagrożone całkowitą niezdolnością do pracy w gospodarstwie rolnym, dlatego pierwszeństwo w otrzymaniu skierowania na leczenie rehabilitacyjne mają osoby, które doznały wypadku przy pracy rolniczej¹⁹.

---

¹² W poprzednim stanie prawnym charakter niewyłączny miała dyrektywa kierowania na rehabilitację leczniczą osoby, która nie ukończyła 60 lat, jeżeli jest kobietą, albo 65 lat, jeśli jest mężczyzną. Zob. § 4 Rozporządzenia Ministra Polityki Społecznej z dnia 7 kwietnia 2005 r. w sprawie warunków i trybu kierowania przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na rehabilitację leczniczą oraz udzielania zamówień na świadczenia i usługi rehabilitacyjne, Dz.U. 2005 r., nr 74, poz. 657.

¹³ K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020, s. 121.

¹⁴ Zob. ustawa o KRUS, art. 64.

¹⁵ Dz.U. z 2013 r., poz. 860.

¹⁶ Na temat kryteriów niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 stycznia 2013 r., sygn. III AUa 911/12.

¹⁷ Rozporządzenia z 2013 r., § 3 ust. 1.

¹⁸ Wyrok Sądu Okręgowego w Suwałkach z dnia 21 czerwca 2013 r., sygn. III U 24/13.

¹⁹ D. Walczak, *Wypadek przy pracy rolniczej – aspekty prawne i konsekwencje praktyczne*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2018, nr 65, s. 7–11.

Cel i płaszczyzny dostępu kuracjuszy do rehabilitacji leczniczej

Celem rehabilitacji leczniczej podczas kuracji prowadzonej w centrum rehabilitacji jest zaspokojenie potrzeb zdrowotnych i przywrócenie sił witalnych niezbędnym rolnikom do kontynuowania pracy²⁰. Realizowane tam świadczenia są określone przez specyficzne potrzeby przywracania kuracjom sił i zdolności do pracy w rolnictwie. Odbywa się to przy pomocy naturalnych środków leczniczych i metod przyrodoleczniczych, pozwalających na bardziej efektywną niż stosowana w normalnym trybie i w warunkach rehabilitację leczniczą. Stąd też prawa osób uprawnionych do skorzystania z rehabilitacji leczniczej w systemie KRUS będą nieco odmiennie ukształtowane niż uprawnienia związane z przywracaniem zdrowia, wynikające z innych aktów prawnych, chociażby z ustawy o prawach pacjenta²¹.

Wprawdzie żaden z aktów normatywnych nie zawiera legalnej definicji słowa „kuracjusz”, jednak pojęcie to jest obecne w polskiej judykaturze i literaturze przedmiotu. Dlatego też ma charakter użytecznej konstrukcji. Pozwala ono odróżnić specyficzną grupę osób, które są kierowane na rehabilitację leczniczą w ramach ubezpieczenia społecznego rolników lub ubezpieczenia społecznego od innych grup pacjentów. Posiłkując się terminologią WHO i Komitetu Praw Człowieka (HRC), sposób realizacji świadczeń rehabilitacji leczniczej oferowanych kuracjuszowi można analizować na czterech płaszczyznach dostępności rolników i innych osób ubezpieczonych w KURS: osiągalności (ang. *availability*), dostępności w wymiarze fizycznym (ang. *accessibility*), dopuszczalności (ang. *acceptability*) oraz jakości (ang. *quality*) usług świadczonych na rzecz kuracjusza²². Już z analizy lektury ustawy i rozporządzenia, jak również z Wytycznych z 2019 r. wynika, że wszystkie te wymiary zostały uwzględnione przez polskie regulacje krajowe.

Najistotniejszy w świetle dotychczasowych standardów MFZiK oraz HRC jest wymiar fizycznej (ang. *availability*), czyli rzeczywistej dostępności do świadczeń rehabilitacyjnych. Model ten jest w polskich warunkach realizowany bez żadnych wyłączeń podmiotowych, a został oparty na tzw. dyskryminacji pozytywnej. Pozwala na uzyskanie i realizowanie statusu kuracjusza przez podmioty z tzw. grupy *vulnerable*. Są nimi osoby zagrożone trwałym wykluczeniem ze względu m.in. na niemożliwość samodzielnego zarobkowania, ale rokujące odzyskanie takiej zdolności. W szczególności dotyczy to: chorych, niepełnosprawnych, niezdolnych do wykonywania wysiłku fizycznego i pracy, w tym dzieci.

²⁰ B. Kłos, *Ubezpieczenia społeczne rolników a rozwój obszarów wiejskich*, „Studia BAS” 2010, nr 4(24), s. 150.

²¹ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 849 z późn. zm.

²² R. Tabaszewski, *Prawo do zdrowia w systemach ochrony praw człowieka*, Lublin 2016, s. 92. Zob. L. Zhu, J.H. Clark, *Rights without access*, The Political Context of Inequality in Health Care Coverage in the U.S. States, „State Politics and Policy Quarterly” 2015, No. 6, p. 239–262.

Wymiar dopuszczalności (ang. *acceptability*) zakłada, że w przypadku kuracjuszy, którzy już skorzystali ze świadczenia rehabilitacyjnego, ponowne skierowanie na rehabilitację leczniczą nie powinno nastąpić w ciągu dwunastu miesięcy od dnia zakończenia poprzedniej rehabilitacji. Powyższe obostrzenie jest uzasadnione tym, iż jej trzeci etap, tzw. odczynu uzdrowiskowego, w większości przypadków jest widoczny dopiero po dłuższym czasie od zakończenia kuracji²³. Wymóg ten nie dotyczy jednak osoby, która ma ustalone prawo do zasiłku chorobowego z tytułu czasowej niezdolności do pracy trwającej dłużej niż 180 dni, bądź prawo do okresowej renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy. Niezależnie od powyższej zasady, na rehabilitację leczniczą można skierować przed upływem terminów, jeśli jest to uzasadnione potrzebami prowadzonego leczenia.

Kolejny wymiar realizacji prawa do rehabilitacji leczniczej dotyczy osiągalności fizycznej (ang. *accessibility*). W świetle dotychczasowych standardów HRC należy go mierzyć poprzez skuteczność procedur warunkujących uzyskanie statusu kuracjusza. Obecnie podstawą skierowania na rehabilitację leczniczą jest wniosek pochodzący od osoby ubiegającej się o uzyskanie statusu kuracjusza, sporządzany przez lekarza prowadzącego leczenie zainteresowanego²⁴. Wnioski zawierające wszystkie wymagane badania można składać w oddziałach regionalnych KRUS lub placówkach terenowych KRUS właściwych ze względu na miejsce zamieszkania wnioskodawcy. Wniosek o skierowanie na rehabilitację leczniczą jest ważny przez sześć miesięcy od chwili wystawienia przez lekarza. Następnie każdy taki wniosek podlega merytorycznej weryfikacji i ocenie przez lekarza regionalnego inspektora orzecznictwa lekarskiego KRUS pod kątem potrzeby i celowości prowadzonej rehabilitacji. Ocena ta jest dokonywana na podstawie wyników badań²⁵. Pozytywna ocena lekarza regionalnego inspektora KRUS pozwala na ustalenie miejsca i terminu wyjazdu, a następnie jest także podstawą skierowania na leczenie rehabilitacyjne trwające 21 dni²⁶. Po potwierdzeniu miejsca i terminu wyjazdu kuracjusz trafia do prowadzonego przez KRUS Centrum lub Ośrodka Rehabilitacji Rolników KRUS. Szczegółowe warunki i tryb przeprowadzania konkursu oraz zawierania umów o świadczenia i usługi rehabilitacyjne z podmiotami niebędącymi jednostkami organizacyjnymi KRUS zostały określone w Rozporządzeniu z 2013 r.²⁷

Ostatni wymiar dostępności do świadczeń rehabilitacji leczniczej jest mierzony jakością usług (ang. *quality*) świadczonych przez poszczególne placówki prowadzące kuracje rehabilitacji leczniczej. W aktualnym stanie prawnym realizacja uprawnień odbywa się na zasadach ogólnych przewidzianych normami prawa

²³ M.J. Hołubicki, A. Madeyski, *Rozmowa: Zagadnienia lecznictwa uzdrowiskowego...*, s. 75.

²⁴ Rozporządzenie z 2013 r., § 6 ust. 1 i 2.

²⁵ Ocena lekarza jest prowadzona w na podstawie aktualnych wyników badań laboratoryjnych, diagnostycznych, konsultacji specjalistycznych: skóry i węzłów obwodowych chłonnych, wydolności układu oddechowego, układu krążenia, układu trawiennego, układu moczowo-płciowego, wydolności nerek, układu ruchu, zdolności wykonywania działań samoobsługowych, układu nerwowego, istnienia chorób współistniejących.

²⁶ Zob. § 6 ust. 4 § 12 ust. 1 Rozporządzenia z 2013 r.

²⁷ Zob. J. Gospodarek, *Charakter prawny umowy o pobyt rekreacyjny w uzdrowisku*, w: *Umowy gospodarcze. Zagadnienia wybrane*, pod red. J. Gospodarka, Warszawa 2009, s. 107–121.

powszechnie obowiązującego w formie 21-dniowych turnusów rehabilitacyjnych w Centrach Rehabilitacji Rolników KRUS²⁸. W świetle orzecznictwa TSUE, realizacja pozostałych usług pomiędzy kuracjuszem a przedsiębiorstwem prowadzącym świadczenia lecznicze powinna odbywać się na zasadach komercyjnych²⁹. Konieczność częściowej odpłatności za usługi ponadstandardowe przez osoby skierowane na rehabilitację i leczenie jest również uzasadniona tym, iż dochody własne gmin uzdrowiskowych, jako jednostek samorządu terytorialnego, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego „nie są wystarczające, aby optymalnie realizować wszystkie powierzone im zadania publiczne”³⁰. Do takich opłat należy zaliczyć koszt pobytu opiekuna prawnego dziecka w zakładzie opieki zdrowotnej skierowanego przez lekarza na podstawie wniosku o rehabilitację leczniczą małoletniego. Koszt jest liczony według stawki za rehabilitację pomniejszoną o koszty leczenia w zakładzie rehabilitacji leczniczej³¹.

Zakres uprawnień i obowiązków kuracjuszy korzystających ze świadczeń w zakładach rehabilitacji leczniczej

Wejście w życie ustawy o uzdrowiskach, co do zasady niemające zastosowania do centrów rehabilitacji leczniczej, stworzyło niezwykle szanse dla gmin uzdrowiskowych, jak również dla osób odbywających kurację leczniczą. Powyższa regulacja ułatwia bardziej precyzyjne, systemowe odczytanie statusu prawnego osób korzystających z Centrum Rehabilitacji Rolniczej KRUS, na który składają się prawa i obowiązki osoby skierowanej do centrum rehabilitacji na rehabilitację leczniczą³². Centra rehabilitacji leczniczej, podobnie zresztą jak sanatoria, powinny być miejscem relaksu i spokoju, z tego też powodu ustawa upoważnia gminy do pobierania od kuracjuszy specjalnej opłaty uzdrowiskowej na potrzeby rehabilitacji leczniczej. W tym zakresie przepisy różnicują nieco pozycję kuracjuszy od specyficznego podmiotu praw człowieka, jakim jest pacjent³³. Podstawową różnicą jest to, iż w odróżnieniu od ustawy o prawach pacjenta, zawarte w ustawie z 2003 r. regulacje pozwalają na ograniczanie niektórych praw kuracjusza

²⁸ Centra Rehabilitacji Rolników KRUS znajdują się w Jedlcu, Szklarskiej Porębie, a także w Iwonie Zdroju, Horyńcu Zdroju, Świnoujściu i Kołobrzegu, przy czym tylko te cztery ostatnie Centra położone są w miejscowościach uzdrowiskowych. Zob. I. Sobiś, *Rehabilitacja lecznicza KRUS w czasie epidemii COVID-19*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2020, nr 73, s. 235.

²⁹ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 18 lipca 2007 r. w sprawie Société thermale d'Eugénie-les-Bains przeciwko Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, sygn. C-277/05.

³⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 września 2013 r., sygn. K 22/12, OwSS 2014/1/5/5-26.

³¹ Rozporządzenie z 2013 r., § 10 ust. 3.

³² Tradycje wykorzystania świadczeń rehabilitacyjnych wyrażone w polskim ustawodawstwie sięgają okresu międzywojennego. Zob. M. Budziwojski, *O uzdrowiskach w świetle ustawy*, „Gospodarka i Administracja Terenowa” 1968, nr 9, s. 25–26.

³³ A. Bierć, *Projekt ustawy o uzdrowiskach, obszarach ochrony uzdrowiskowej i lecznictwie uzdrowiskowym. Opinia Rady Legislacyjnej*, „Przegląd Legislacyjny” 2003, nr 1, s. 169–172.

przez podmiot prowadzący zakład rehabilitacji leczniczej. Podstawę tych limitacji może stanowić realizacja zasadniczego celu udzielanych świadczeń, jakim jest odzyskanie zdolności do pracy przez ubezpieczonego.

Obowiązki i prawa kuracjusza zostały zawarte w regulaminach organizacyjnych Centrów Rehabilitacji Leczniczych. W celu zapewnienia maksymalnej dostępności do świadczeń kuracjusz co do zasady nie ponosi zasadniczych kosztów zabiegów w związku z pobytem na turnusie rehabilitacyjnym, jak również kosztów zakwaterowania i wyżywienia. Powyższe uprawnienie koresponduje z wymiarem dostępności fizycznej do świadczeń rehabilitacyjnych wyrażonym w standardzie MFZiK i HRC. Dotyczy to również kosztów transportu z miejsca zamieszkania do ośrodka rehabilitacyjnego odpowiadającego najtańszemu środkowi komunikacji publicznej, które są zwracane odbywającemu rehabilitację kuracjuszowi najpóźniej w przedostatnim dniu jego pobytu³⁴. Zwrotu kosztów dokonuje się po przedstawieniu przez kuracjusza biletów lub rachunków. Jeżeli ich przedstawienie jest niemożliwe, zwrot kosztów przejazdu następuje na podstawie złożonego oświadczenia o liczbie przebytych kilometrów według taryf przewozowych dla najtańszego środka transportu zbiorowego na danej trasie³⁵.

W uzasadnionych przypadkach możliwe staje się egzekwowanie przez centra rehabilitacji leczniczej kosztów takiej rehabilitacji bezpośrednio od kuracjusza. Na kuracjuszach spoczywa odpowiedzialność i ciężar dowodu w razie niestawienia się na przyznany turnus rehabilitacyjny, niepoddanie się świadczeniom bądź niewłaściwe zrealizowanie wymaganych procedur rehabilitacji leczniczych. Kuracjusz powinien pokryć koszty związane z jego późniejszym przyjazdem, samowolnym opuszczeniem turnusu, wyjazdem dyscyplinarnym lub wyjazdem spowodowanym jego własnym żądaniem³⁶. W obecnym stanie prawnym nie obowiązuje już ustawowe uprawnienie kuracjusza do żądania przerwania rehabilitacji oraz żądania przedterminowego wypisania z turnusu rehabilitacyjnego, chyba że jest to uzasadnione względami medycznymi lub spowodowane zagrożeniem utraty życia albo poważnymi komplikacjami zdrowotnymi³⁷. Dlatego w wyżej wymienionych wypadkach stosuje się odpowiednio przepisy prawa cywilnego.

Podstawowym obowiązkiem kuracjusza jest poddanie się rehabilitacji i maksymalne wykorzystanie świadczeń leczniczych zapobiegających niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym w trakcie przebywania na 21-dniowym turnusie rehabilitacyjnym. W przypadku osób, które rokują szansę na odzyskanie zdolności do pracy w gospodarstwie rolnym, takim obowiązkiem jest najpełniejsze

³⁴ Rozporządzenie z 2013 r., § 11 ust. 1–3.

³⁵ Tamże, § 11 ust. 1–5.

³⁶ Na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy takie działanie kuracjusza „nie dawało podstaw do kierowania skargi do sądu administracyjnego, gdyż stanowisko wyrażone w tym przedmiocie nie jest decyzją administracyjną, [...]”, żadnego z takich „[...]” pism nie można kwalifikować jako decyzji administracyjnych wydawanych w postępowaniach określonych w kodeksie bądź w ustawach szczególnych”. Postanowienie Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 21 maja 1993 r., sygn. I SA 997/93 z negatywną glosą J. Niczyporuka, J. Szreniawskiego, „OSP” 1994/11/202.

³⁷ W świetle przepisów okres trwania rehabilitacji leczniczej może być jednak przedłużony lub skrócony w zależności od potrzeb zdrowotnych i terapeutycznych oraz rokowania przywrócenia zdolności do pracy w gospodarstwie rolnym kuracjusza. Rozporządzenie z 2013 r., § 12 ust. 2.

wykorzystanie oferowanych im szans powrotu do optymalnego stanu zdrowia, pozwalającego na przywrócenie pełni aktywności zawodowej. Temu nadrzędnego celowi są podporządkowane uprawnienia kuracjusza, przyznane przez regulacje krajowe i międzynarodowe, jak również wynikające z rekomendacji MFZiK, które mają sprzyjać niezakłóconej rehabilitacji leczniczej. Wydaje się, że należy dopuścić możliwość ograniczania przez kuracjusza jego praw i wolności mając na uwadze względy rehabilitacji. Miejsce kuracji jest bowiem strefą wolną od dymu, miejscem ciszy i spokoju, stąd też korzystanie z telefonów komórkowych lub innych osobistych urządzeń elektronicznych może być limitowane. Ośrodki zapewniają niezbędne udogodnienia potrzebne do efektywnej rehabilitacji leczniczej w trakcie pobytu.

Obowiązki i uprawnienia kuracjusza składają się na swoistą etykietę i wynikają również z nieformalnych kodeksów postępowania w poszczególnych miejscowościach uzdrowiskowych. Ich przestrzeganie warunkuje efektywne odbywanie kuracji. Prawa kuracjusza korespondują z innymi prawami człowieka zawartymi w art. 25 PDPCz³⁸, prawem do zachowania życia i zdrowia (art. 2 EKPCz³⁹), jak również odzwierciedlają specyficznie ukształtowane prawa do prywatności, które można realizować jedynie w warunkach ciszy, spokoju i komfortu (art. 8 EKPCz). W przypadku gmin uzdrowiskowych, na których terenie położone są centra rehabilitacji leczniczej, przebywanie kuracjuszy na ich terenie pozwala na pełniejsze wykorzystanie niezwykłego atutu, jakim są walory uzdrowiskowe, uważane za skarb i dobro narodowe. Oznacza to jednocześnie, że należy respektować prawo wszystkich kuracjuszy do prywatności, spokoju i komfortu. W interesie kuracjuszy jest również, aby centrum rehabilitacji leczniczej spełniało odpowiednie warunki przewidziane ustawą⁴⁰. Stąd też pomocne dla kuracjuszy odbywających rehabilitację mogą być swoiste karty bądź katalogi praw kuracjusza, zawarte w regulaminach centrów rehabilitacji leczniczej.

Przepisy prawa cywilnego przewidują ogólną odpowiedzialność centrów rehabilitacji leczniczej za rzeczy kuracjuszy na zasadzie ryzyka. Zdaniem Zbigniewa Radwańskiego, wobec podmiotów świadczących rehabilitację leczniczą stosuje się przepisy art. 846 k.c.⁴¹ i następne dotyczące „odpowiedzialności za utratę lub uszkodzenie rzeczy wniesionych przez osoby korzystające z ich usług”⁴². W pewnych sytuacjach, w przypadku zdarzenia losowego, także bezpośrednio niezwiązanego z odbywaną kuracją, odpowiedzialność za naruszenie praw kuracjusza może spoczywać nie tylko na centrach rehabilitacji, ale też na miejscowości uzdrowiskowej. Na przedstawicielach władzy lokalnej ciąży zasadnicze obowiązki w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa nie tylko mieszkańców, ale

³⁸ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r., rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 217 A (III), U.N. Doc. A/810 at 71 (1948).

³⁹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284 z późn. zm.

⁴⁰ Orzeczenie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Leichtle z dnia 18 marca 2004 r., sygn. C-8/02; Rozporządzenie z 2013 r., § 13.

⁴¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740, 2320.

⁴² Z. Radwański, *Glosa do uchwały SN z 20.03.1974 r. III CZP 13/74*, „Nowe Prawo” 1975, nr 10/11, s. 1483–1486.

również wobec przebywających na jej terenie osób odbywających rehabilitację leczniczą⁴³. Tak ETPCz orzekł w 2011 r. w sprawie Ciechońska przeciwko Polsce, przesądając o odpowiedzialności gminy uzdrowskiej za śmierć kuracjusza przebywającego na terenie gminy, ze względu na fatalny stan drzew i zieleni miejskiej, obowiązek utrzymania których w należyтым stanie został potwierdzony przez sądy powszechne⁴⁴.

Faktyczna limitacja prawa kuracjusza do realizacji świadczeń rehabilitacyjnych może być więc warunkowana względami zagrożenia jego życia i zdrowia. Takie ograniczenie zostało wprowadzone w związku z epidemią SARS-CoV-2 w wyniku wejścia w życie Rozporządzenia z 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze RP stanu zagrożenia epidemicznego⁴⁵. Powyższe ograniczenie zostało częściowo zniesione z dniem 15 czerwca 2020 r.⁴⁶, jednak niektóre obostrzenia sanitarne zostały przywrócone w październiku 2020 r.⁴⁷ Względny bezpieczeństwa osób przebywających na rehabilitacji leczniczej zezwala na zwiększony rygor sanitarno-epidemiologiczny, w tym na wprowadzenie zasady dystansu społecznego, stosowania osłony ust i nosa, dezynfekcji rąk w celu minimalizacji ryzyka transmisji wirusa podczas prowadzonej kuracji. Z uwagi na dynamiczną rzeczywistość prawną, precyzyjne określenie statusu kuracjusza, delimitowanie jego obowiązków związanych z koniecznością podjęcia skutecznej rehabilitacji leczniczej w centrum rehabilitacji oraz wyznaczenie katalogu służących realizacji tego celu uprawnień, ma istotne znaczenie nie tylko dla bezpieczeństwa samych kuracjuszy, ale również podmiotów świadczących usługi rehabilitacyjne.

Uwagi końcowe

Obecne, oryginalne rozwiązania prawne, pozwalające na efektywną rehabilitację leczniczą kuracjusza w celu odzyskania zdolności do pracy w gospodarstwie rolnym, należy ocenić dość wysoko. Potwierdzona została więc teza, że status kuracjusza w systemie ubezpieczenia społecznego rolników jest nie tylko funkcją

⁴³ Warto na marginesie rozważań zauważyć, że obszar, na którym dokonuje się rehabilitacji leczniczej, „musi zapewnić potencjalnemu pacjentowi przebywanie w nieskażonym środowisku naturalnym, zabezpieczając mu równocześnie możliwość terapii w przyjaznych, bezstresowych warunkach, natomiast sąsiedztwo zakładu przemysłowego może stanowić zagrożenie dla zdrowia kuracjuszy przebywających na terenie uzdrowiska”. Wyrok NSA z dnia 10 maja 2010 r., sygn. II OSK 2263/15.

⁴⁴ Wyrok ETPCz z dnia 14 czerwca 2011 r. w sprawie Ciechońska przeciwko Polsce, skarga nr 19776/04.

⁴⁵ Dz.U. z 2020 r. poz. 433; R. Tabaszewski, *The Permissibility Of Limiting Rights And Freedoms In The European And National Legal System Due To Health Protection*, „Review of European and Comparative Law” 2020, No. 3.

⁴⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. z 2020 r., poz. 964 z późn. zm., § 9 ust. 2.

⁴⁷ Rozporządzenie z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. z 2020 r., poz. 1871.

polskich tradycji uzdrowiskowych, ale również uwzględnia przyjęte przez Polskę zobowiązania międzynarodowe. Przyjęte rozwiązania zapewniają wysoki poziom ochrony kuracjusza, jak również mają pomóc świadczeniodawcom w dopasowaniu świadczonych przez nich usług zdrowotnych do potrzeb kuracjuszy. Przepisy uwzględniają również to, że status kuracjusza przedstawia się nieco odmiennie niż status pacjenta, ponieważ kuracjusz, jako nośnik szczególnego uprawnienia podmiotowego, tzn. poprawy swojego zdrowia w celu kontynuowania pracy w rolnictwie, jest podmiotem jednocześnie uprawnionym i zobowiązanym do realizacji świadczeń leczniczych. Prawa pacjenta mają natomiast charakter samoistny, nie w każdym przypadku bezpośrednio związany funkcjonalnie z powrotem rolnika do pełni aktywności zawodowej.

Kuracjusze korzystający z systemu ubezpieczenia społecznego rolników mają specyficzny zakres potrzeb wynikających z konieczności przywrócenia zdolności do pracy w gospodarstwie rolnym. Dlatego też, po zakończonej rehabilitacji, leczenie może być kontynuowane w pobliżu miejsca zamieszkania rolnika. Skorzystanie przez kuracjusza z prawa dostępu do rehabilitacji leczniczej nie ogranicza prawa rolników do pobierania świadczeń pieniężnych z tytułu ubezpieczenia społecznego rolników, z wyłączeniem prawa do zasiłku chorobowego za okres pobytu w ośrodku rehabilitacyjnym. Warto również odnotować, iż korzystanie z rehabilitacji leczniczej sfinansowanej przez KRUS nie wyłącza osoby objętej ubezpieczeniem w systemie ubezpieczenia społecznego rolników z możliwości skorzystania z rehabilitacji leczniczej w ramach NFZ na zasadach ogólnych⁴⁸.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284 z późn. zm.
- Konwencja nr 130 Międzynarodowej Organizacji Pracy z 4 czerwca 1969 r. dotycząca opieki lekarskiej i zasiłków chorobowych.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r., rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 217 A (III), U.N. Doc. A/810 at 71 (1948).
- Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz.U. z 2020 r., poz. 964 z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 19 lipca 2013 r. w sprawie warunków i trybu kierowania przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na rehabilitację leczniczą oraz udzielania zamówień na świadczenia i usługi rehabilitacyjne, Dz.U. z 2013 r., poz. 860.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. z 2020 r., poz. 964 z późn. zm.

---

⁴⁸ Ż. Semprich, *Kiedy chory płaci, a kiedy nie musi. Przewóz karetką, leczenie w uzdrowisku i za granicą*, „Rzeczpospolita” 2003, nr 129.

Rozporządzenie z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. z 2020 r., poz. 1871.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740, 2320 z późn. zm.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, t.j. Dz.U. 2021 r., poz. 266 z późn. zm.

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz gminach uzdrowiskowych, t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1662 z późn. zm.

Orzecnictwo

Orzeczenie ETS w sprawie Leichtle z dnia 18 marca 2004 r., sygn. C-8/02.

Wyrok ETPCz z dnia 14 czerwca 2011 r. w sprawie Ciechońska przeciwko Polska, skarga nr 19776/04.

Wyrok ETS z dnia 18 lipca 2007 r. w sprawie Société thermale d'Eugénie-les-Bains v. Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, sygn. C-277/05.

Wyrok NSA z dnia 10 maja 2010 r., sygn. II OSK 2263/15.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 stycznia 2013 r., sygn. III AUa 911/12.

Wyrok Sądu Okręgowego w Suwałkach z dnia 21 czerwca 2013 r., sygn. III U 24/13.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 września 2013 r., sygn. K 22/12, OwSS 2014/1/5/5-26.

Internet

Główny Urząd Statystyczny, *Kuracjusz – definicja*, <<https://portalstatystyczny.pl/kuracjusz-definicja/>>, dostęp: 30.04.2021.

Literatura

Bieré A., *Projekt ustawy o uzdrowiskach, obszarach ochrony uzdrowiskowej i lecznictwie uzdrowiskowym. Opinia Rady Legislacyjnej*, „Przegląd Legislacyjny” 2003, nr 1.

Budziwojski M., *O uzdrowiskach w świetle ustawy*, „Gospodarka i Administracja Terenowa” 1968, nr 9.

Gospodarek J., *Charakter prawny umowy o pobyt rekreacyjny w uzdrowisku*, w: *Umowy gospodarcze. Zagadnienia wybrane*, pod red. J. Gospodarka, Warszawa 2009.

Hadzik, A., Zamojcin, R., Pietraszewski, P., *Ocena ważności usług turystyki zdrowotnej na przykładzie badań gości statutowego uzdrowiska Iwonicz-Zdrój*, w: *Rola uzdrowisk i przedsiębiorstw uzdrowiskowych w turystyce i w lecznictwie uzdrowiskowym*, pod red. A. Szromka, Kraków 2014.

Hołubicki M.J., Madeyski A., *Rozmowa: Zagadnienia lecznictwa uzdrowiskowego i rehabilitacji*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 1999, nr 3.

Kłos B., *Ubezpieczenia społeczne rolników a rozwój obszarów wiejskich*, „Studia BAS” 2010, nr 4(24).

Liana R., Sobiś I., Plutecka-Czartoryska I., *Wytoczne rehabilitacji leczniczej rolników w wieku aktywności zawodowej realizowanej przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego – geneza powstania dokumentu*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2018, nr 69.

Nastaj P., *Uzdrowisko jako obszar specjalny o charakterze ekologicznym*, „Rozprawy z Zakresu Nauk Prawnych” 2012, nr 3.

Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020.

Paczuski R., *Zagadnienie odrębności prawnoustrojowej samorządów zarządzających sprawami uzdrowisk*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1991, z. 2.

Radwański Z., *Glosa do uchwały SN z 20.03.1974 r. III CZP 13/74*, „Nowe Prawo” 1975, nr 10/11.

Sikora K., *Szczególny status gmin uzdrowiskowych w Polsce*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 23.

Skrzypczak J., *Prawa pacjenta prawami człowieka?*, w: *Dylematy praw człowieka*, pod red. T. Gardockiej, J. Sobczaka, Toruń 2008.

Sobiś I., *Rehabilitacja lecznicza KRUS w czasie epidemii COVID-19*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2020, nr 73.

Tabaszewski R., *Prawo do zdrowia w systemach ochrony praw człowieka*, Lublin 2016.

Tabaszewski R., *Prawo pacjenta europejskiego do bezpieczeństwa osobistego*, w: *Unia Europejska w przededniu Brexitu*, pod red. J. Barcika, M. Półtoraka, Warszawa 2018.

- Tabaszewski R., *The Permissibility Of Limiting Rights And Freedoms In The European And National Legal System Due To Health Protection*, „Review of European and Comparative Law” 2020, No. 3.
- Walczak D., *Wypadek przy pracy rolniczej – aspekty prawne i konsekwencje praktyczne*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2018, nr 65.
- Wengler L., *Praktyki naruszające zbiorowe prawa pacjentów. Wprowadzenie do problematyki*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 28(2012), nr 2.

**THE LEGAL STATUS OF SANATORIUM PATIENTS
AS PERSONS RECEIVING THERAPEUTIC REHABILITATION
IN THE FARMERS' SOCIAL INSURANCE SYSTEM**

SUMMARY

This article describes the legal status of farmers as sanatorium patients. The legal levels of access to therapeutic rehabilitation in the farmers' social insurance system are outlined. The scope of rights and obligations of preventive healthcare institutions as entities providing therapeutic rehabilitation services are defined according to the World Health Organization and International Labour Organisation terminology, and a catalogue of basic rights of patients in sanatoriums is established. Unique in Europe, the regulations enabling farmers and their family members to obtain the status of sanatorium patients are presented. These regulations are compared with the current case laws of national and international courts, tribunals and committee bodies. The article also describes how the current statutory solutions setting the standards of care for sanatorium patients, as patients in preventive health care institutions, correspond to the international recommendations of, and to what extent Polish regulations exceed them.

KEY WORDS: spa health care in agriculture, social insurances, social security, rehabilitation, healthcare service

VARIA

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

STAN, POTRZEBY I PERSPEKTYWY BADAŃ NAD DZIEJAMI DIECEZJI EŁCKIEJ, CZEŚĆ 2: LUD BOŻY I AKTYWNOŚĆ KOŚCIOŁA

Wstęp

W pierwszej części, opublikowanej na łamach „Civitas et Lex”¹, przedstawiony został stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji ełckiej w odniesieniu do ustroju i administracji. Tutaj natomiast zajmiemy się historiografią diecezji ełckiej w zakresie kadr i wiernych oraz aktywności Kościoła ełckiego. Podobnie jak poprzednim razem, tak i w tym opracowaniu uwzględnione zostały głównie pozycje książkowe oraz artykuły naukowe. Zasadniczo nie ma tutaj powoływania się na artykuły popularnonaukowe i publicystyczne, noty, wstępy, glosy, wspomnienia, wywiady, recenzje, komunikaty kurialne, kazania i homilie związane z pogrzebem kapłanów ełckich... chyba że służą pomocą w głębszym nakreśleniu mapy historiografii dziejów diecezji ełckiej. Niektóre prace trudno było zakwalifikować do jednej tylko kategorii, np. prace p. Joanny Działkowiak o Caritas Diecezji Ełckiej czy ks. Andrzeja Pieńkowskiego o biskupie Edwardzie Samselu. W opracowaniu p. Działkowiak przedstawiona została obok struktury także działalność Caritas Diecezji Ełckiej, natomiast w książce ks. Pieńkowskiego o biskupie Edwardzie Samselu można odnaleźć wiele ciekawych informacji na temat ustroju i organizacji diecezji ełckiej. O umieszczeniu tych pozycji w wybranych kategoriach zdecydowała głównie ich treść.

I. LUD BOŻY

1. Biskupi

W diecezji ełckiej posługę biskupią pełniło do tej pory trzech biskupów diecezjalnych (Wojciech Ziemba 1992–2000, Edward Eugeniusz Samsel 2000–2003 i Jerzy Mazur – od 2003 r.) oraz trzech biskupów pomocniczych (Edward

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>, e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

¹ Zob. W. Guzewicz, *Stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji ełckiej, część 1: Ustrój i organizacja*, „Civitas et Lex” 2021, nr 3(31), s. 43–54.

Eugeniusz Samsel 1992–2000, Romuald Kamiński 2005–2017 i Adrian Józef Galbas – od 2020 r.). Tylko jeden z nich – bp Edward Eugeniusz Samsel – doczekał się obszernej monografii naukowej na swój temat. Napisał ją ks. Andrzej Pieńkowski². Praca ta stanowi kompendium wiedzy nie tylko na temat biskupa Samsela (jego życia i działalności), ale także struktur diecezji łomżyńskiej, diecezji elckiej oraz duszpasterstwa prowadzonego w obu tych diecezjach i jest wersją drukowaną doktoratu, który ks. Pieńkowski obronił na UWM w 2014 r.³ Jeśli chodzi o biskupa Samsela na uwagę zasługują jeszcze książka pod redakcją ks. Józefa Marcelego Dołęgi i ks. Antoniego Skowrońskiego (doczekała się dwóch wydań)⁴ oraz publikacje ks. Wojciecha Guzewicza⁵.

O pozostałych biskupach i ich dokonaniach pisano niewiele. Jest to po części zrozumiałe, ponieważ wielu z nich pełni nadal swoje funkcje i trudno jest badaczom ustosunkować się do rzeczywistości, która jeszcze trwa. Mimo to pojawiło się już kilka opracowań, w tym ks. Andrzeja Jaśko⁶, ks. Romana Szewczyka⁷ i ks. Kazimierza Łataka⁸ – zawartych w księdze pamiątkowej poświęconej biskupowi Wojciechowi Ziembie z okazji obchodzonej przez niego 40. rocznicy święceń kapłańskich i 25. rocznicy święceń biskupich, artykuł ks. Józefa Węclawika – zamieszczony w księdze pamiątkowej poświęconej biskupowi Jerzemu Mazurowi⁹ oraz

² Zob. A. Pieńkowski, *Życie i działalność bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940–2003)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2014, ss. 728. Ks. Pieńkowski jest autorem także art. naukowego pt. *Działalność ustawodawcza bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (2000–2009)* („Studia Elckie” 12(2010), s. 189–202) – stanowi on jednak w zasadniczej swej treści część publikacji książkowej.

³ Zob. W. Guzewicz, *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu* (Część I: Dorobek piśmienniczy), „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.

⁴ *Biskup Edward Eugeniusz Samsel (1940–2003)*, red. J. Dołęga, A. Skowroński, „Episteme” 27(2003), ss. 401.

⁵ W. Guzewicz, *Samsel Edward Eugeniusz (1940–2003)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994–2003*, pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 568–571; tenże, *Samsel Edward Eugeniusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 996; tenże, *Wspomnienia bpa Edwarda Samsela z pobytu na Grodzieńszczyźnie od 3 do 8 listopada 1988 r.*, „Studia Elckie” 15(2013), nr 4, s. 555–569; tenże, *Związki bpa Edwarda Samsela z Kościołem na terenach obecnej Białorusi*, „Studia Elckie” 15(2013), nr 3, s. 291–303; tenże, *Wspomnienia biskupa Edwarda Samsela z pielgrzymki do Ziemi Świętej (31 III – 13 IV 1989)*, „Studia Elckie” 17(2015), nr 3, s. 309–321; tenże, *Пастырская деятельность епископа Эдуарда Самселя в Беларуси*, w: *Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wzajemności. Матэрыялы XXII міжнароднай навуковай канферэнцыі „Шлях да ўзаемнасці” (Гродна, 27–29 X 2016)*, pod red. Я.А. Панькоў і ін., Гродно 2017, t. XVII, s. 177–186; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa kapłanów diecezji elckiej w latach 1992–2017 (bp Edward Eugeniusz Samsel, bp Wojciech Ziemia)*, „Studia Elckie” 2020, nr 1, s. 105–122.

⁶ A. Jaśko, *Troska pierwszego biskupa elckiego o Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elckiej*, w: *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007, s. 69–72.

⁷ R. Szewczyk, *Działalność sędziowska pierwszego Biskupa Elckiego Wojciecha Ziembę*, w: *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007, s. s. 90–93.

⁸ K. Łatak, *Elcka kancelaria diecezjalna w okresie rządów biskupa Wojciecha Ziembę (1992–2000)*, w: *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007, s. 73–81. Zob. też: tenże, *Biskup Wojciech Ziemia – pierwszy Biskup Elcki*, „Elckie Studia Teologiczne” 3(2002), s. 245–26.

⁹ J. Węclawik, *Ks. biskup Jerzy Mazur SVD*, w: *Veni Sancte Spiritus. Księga pamiątkowa poświęcona księdzu biskupowi Jerzemu Mazurowi*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowski, Elk 2013, s. 15–20.

kilku innych, np. Adama Czesława Dobrońskiego¹⁰ i bp. Wojciecha Ziembę¹¹. Literaturą pomocniczą przy opracowywaniu ewentualnej monografii bp. Jerzego Mazura będzie także książka pt. *Idźcie i głoscie aż po krańce ziemi*, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Księży Werbistów Verbinum w 2020 r.¹² Jest to wywiad rzeka, jakiego udzielił biskup ełcki, odpowiadając na pytania Grzegorza Polaka.

2. Księża i diecezjalni i zakonnici

Na temat duchowieństwa diecezji ełckiej mamy zarówno pozycje książkowe, jak i artykuły naukowe, hasła encyklopedyczne i słownikowe, wspomnienia oraz życiorysy. Opracowań monograficznych na swój temat doczekali się następujący duchowni: ks. Edmund Przekop¹³, ks. Czesław Domel¹⁴, ks. Marian Szczęśny¹⁵, ks. Mariusz Grasz¹⁶, ks. Włodzimierz Wielgat¹⁷ i dk Piotr Borkiewicz¹⁸.

Dwóm duchownym (bp Edward Samsel oraz ks. Edmund Przekop) poświęcone zostały hasła w *Encyklopedii katolickiej*¹⁹ i trzem w *Słowniku polskich teologów katolickich* (bp Edward Samsel, ks. Dariusz Sańko oraz ks. Edmund Przekop)²⁰ wraz z bibliografią przedmiotową i podmiotową.

Stosunkowo najwięcej napisano życiorysów i wspomnień. Te pierwsze zamieszczane były zwykle na łamach „Kroniki Urzędowej Diecezji Ełckiej”, „Martyrii” oraz „Ełk i my” i dotyczyły osób zmarłych (w diecezji ełckiej jest zwyczaj, iż po śmierci duchownego kanclerz kurii bądź też inny kapłan publikuje, na bazie teczeki personalnej, życiorys duchownego). W 2017 r. zebrał materiały

¹⁰ A.Cz. Dobroński, *Pierwszy biskup irkucki ks. Jerzy Mazur*, w: *Z pastorałem przez kontynenty*, pod. red. S. Dziedzica, J. Gmitruka, Z. Judyckiego i T. Skoczka, Warszawa 2020, s. 245–253.

¹¹ W. Ziembę, *Idąc po śladach*, w: *Veni Sancte Spiritus. Księga pamiątkowa poświęcona księdzu biskupowi Jerzemu Mazurowi*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowskiego, Ełk 2013, s. 21–52.

¹² Zob. *Idźcie i głoscie aż po krańce ziemi. Biskup ełcki odpowiada na pytania Grzegorza Polaka*, Verbinum, Górna Grupa 2020, ss. 394.

¹³ *Profesor i przyjaciel. Ks. Edmund Przekop (1937–1999)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 47(2005), ss. 175.

¹⁴ *W służbie Bogu i ludziom. Ks. Czesław Jakub Domel (1932–2004)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 41(2005), ss. 191.

¹⁵ Ks. Marian Szczęśny (1942–2006), pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 72(2007), ss. 250.

¹⁶ *Anioł Challapata. Ks. Mariusz Grasz – Z Mazur w Andy*, pod red. G. Polaka, A. Zelgi, Wydawnictwo „Jedność”, Parafia pw. bł. Edmunda Bojanowskiego i Centrum Dziel Społecznych Edmunda Bojanowskiego, [Kielce–Warszawa 2017], ss. 264.

¹⁷ *Wierny Bogu, bliski ludziom. Ks. Włodzimierz Wincenty Wielgat (1927–2011)*, pod red. W. Guzewicza, M. Radziłowicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2013, ss. 276.

¹⁸ *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Borkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Wyd. Civitas et Lex, Ełk 2020, ss. 207.

¹⁹ W. Guzewicz, *Przekop Edmund*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 16, Lublin 2012, kol. 637; tenże, *Samsel Edward Eugeniusz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, Lublin 2012, kol. 996.

²⁰ W. Guzewicz, *Przekop Edmund (1937–1999)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994–2003*, pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 526–530; tenże, *Samsel Edward Eugeniusz (1940–2003)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994–2003* pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 568–571; tenże, *Sańko Dariusz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 2004–2013*, pod red. T. Błaszczaka, W. Glińskiego, J. Mandziuka, t. 10, Warszawa 2019, s. 978–979.

o zmarłych osobach duchownych w diecezji ełckiej z lat 1992–2017, a następnie je uporządkował pod względem metodologicznym (dodając pod każdym życiorysem bibliografię przedmiotową) oraz wydał drukiem ks. Wojciech Guzewicz²¹. Wspomnienia o zmarłych duchownych ukazywały się zwykle przy okazji publikacji okolicznościowych na ich temat (szczególnie wiele wspomnień zawartych jest w wymienionych wyżej monografiach poświęconych duchownym diecezji ełckiej). Czasami wspomnienia pisano także o osobach żyjących, czego przykładem może być tekst ks. Zdzisława Mazura na temat biskupa Wojciecha Ziembę²².

Kilkanaście-kilkadziesiąt tekstów odnosi się do zagadnień szczegółowych. Najwięcej z tej grupy dotyczy wkładu duchowieństwa ełckiego w oblicze intelektualne regionu Polski północno-wschodniej²³, dorobku piśmienniczego²⁴ oraz

²¹ „Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992–2017)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2017, ss. 93.

²² Z. Mazur, *Nasz biskup... Wojciech...*, w: *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007, s. 45–48.

²³ W. Guzewicz, *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219; tenże, *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 2: Stopnie i tytuły oraz czasopisma naukowe)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 3, s. 319–327.

²⁴ W. Guzewicz, *Talent i trud. Potencjał naukowy duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, ss. 287. Zob. też: tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Edward Anuszkiewicz, ks. Tadeusz Białous, ks. Marcin Oleksy, ks. Andrzej Pieńkowski), „Civitas et Lex” 6(2019), nr 4(24), s. 57–66; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Marek Bednarski, ks. Jacek Grasz, ks. Andrzej Jaśko, ks. Zdzisław Mazur, ks. Jerzy Szorc), „Studia Ełckie” 2019, nr 4, s. 597–616; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa kapłanów diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (bp Edward Eugeniusz Samsel, bp Wojciech Ziembę), „Studia Ełckie” 2020, nr 1, s. 105–122; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Wojciech Kalinowski, ks. Dariusz Kruczyński, ks. Jacek Nogowski, ks. Ryszard Sawicki), „Studia Ełckie” 2020, nr 2, s. 229–244; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Włodzimierz Wincenty Wielgat), „Studia Ełckie” 2020, nr 3, s. 381–392; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Stanisław Józwiak, ks. Tomasz Orłowski, ks. Jacek Uchan), „Studia Ełckie” 2020, nr 4, s. 513–522; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Edmund Przekop), „Studia Teologiczne” 2019, s. 447–459; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Stanisław Strękowski, ks. Dariusz Zalewski), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 1(25), s. 57–65; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Marian Szczęsny), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 2(26), s. 73–83; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Maciej Radosław Gilewski, ks. Marcin Maczan, ks. Roman Szewczyk, ks. Henryk Śmiarowski, ks. Mirosław Wachowski, ks. Romuald Zdanis), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 3(27), s. 79–91; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Antoni Skowroński, ks. Paweł Tarasiewicz), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 4(28), s. 83–100; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Jerzy Sikora), „Studia Ełckie” 2021, nr 1, s. 119–137; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Marek Janowski, ks. Maciej Maciukiewicz, ks. Jan Skorupski), „Studia Ełckie” 2021, nr 2, s. 119–126; tenże, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Waldemar Brodziak, ks. Dariusz Maciej Brozio, ks. Karol Bujnowski, ks. Jerzy Fidura, ks. Tomasz Kopiczko, ks. Wojciech Kotarski, ks. Dariusz Sańko, ks. Wojciech Serowik, ks. Karol Sokółowski), „Studia Ełckie” 2021, nr 3, s. 431–448. Na temat dorobku bibliograficznego ks. Wojciecha Guzewicza zob. artykuł R. Skawińskiego, *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2020* (ks. Wojciech Guzewicz), „Civitas et Lex” 8(2021), nr 1(29), s. 61–103.

zmian administracyjno-personalnych²⁵. Zostały one napisane przez ks. Wojciecha Guzewicza. Inne pozycje dotyczą powołań i ich uwarunkowań w diecezji elckiej – pióra ks. Wojciecha Kalinowskiego²⁶, studiów specjalistycznych duchownych – ks. Andrzeja Jaśki²⁷ oraz działalności społeczno-religijnej i inwigilacji służb w okresie PRL ks. Jerzego Zawadzkiego – ks. Wojciecha Guzewicza²⁸.

3. Wierni świeccy

O ile temat duchowieństwa diecezjalnego czy rządców diecezji elckiej został dość dobrze rozpoznany i opisany w historiografii, o tyle kwestia wiernych świeckich wymaga jeszcze solidnych badań i przedstawień. Istnieje tylko kilka przyczynków na ten temat. Odnotować wypada prace ks. Jacka Nogowskiego i ks. Ryszarda Sawickiego. Pierwszy z nich na podstawie obronionego doktoratu w 2000 r. na UKSW²⁹ opublikował dwa artykuły na temat rodziny i jej funkcji społecznych oraz zagrożeń, jakie napotyka ona na swej drodze w regionie warmińsko-mazurskich (część diecezji elckiej – zachodnia i środkowa – należy do tego regionu)³⁰. Drugi natomiast podjął się opracowania tematu młodzieży w kontekście działalności Caritas Diecezji Elckiej³¹. Dodać należy, iż prace te poruszają kwestię wiernych świeckich diecezji elckiej monotematycznie, w bardzo wąskim aspekcie (pastoralnym). Istnieje zatem potrzeba napisania monografii uwzględniającej obraz wiernych tworzących diecezję elcką tak pod względem narodowościowym, społecznym, kulturalnym, gospodarczym, jak i religijnym.

²⁵ W. Guzewicz, *Katalog duchowieństwa diecezji elckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2018, ss. 86. Zob. też: W. Guzewicz, *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992–2017. Stanowiska wikariuszy*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 2, s. 229–245; tenże, *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992–2017 w odniesieniu do stanowisk proboszczów*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 2, s. 209–228; tenże, *Z zagadnień administracji kościelnej. Status i translokaty rezydentów w diecezji elckiej w latach 1992–2017*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 1(17), s. 73–78.

²⁶ W. Kalinowski, *Priester aus Masuren. Auswertung der Priesterbefragung 1995 in der Diözese Elk*, Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej, „Biblioteka Pomocy Naukowych Episteme” 3(2007), ss. 150; tenże, *Socjologiczny obraz kapłana diecezji elckiej*, „Elckie Studia Teologiczne” 3(2002), s. 231–238; tenże, *Spiritualität der Priester aus Masuren*, „Soter” 2005, nr 15(43), s. 61–82.

²⁷ A. Jaśko, *Specjalistyczne studia kapłanów diecezji elckiej*, „Elckie Studia Teologiczne” 4(2002), s. 213–217.

²⁸ W. Guzewicz, *Ks. Jerzy Jan Zawadzki w obiektywie bezpieki*, „Civitas et Lex” 4(2017), nr 2(14), s. 53–66.

²⁹ Temat doktoratu: *Bezdomność jako problem społeczny w Polsce. Studium socjologiczno-pastoralne na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, Warszawa, UKSW 2000, promotor: ks. prof. dr hab. Jan Przybyłowski, recenzenci: ks. dr hab. Bogdan Giemza SDS (PWT Wrocław), dr hab. Beata Lucyna Szluz (UR).

³⁰ J. Nogowski, *Funkcje społeczne rodziny i jej zagrożenia na przykładzie regionu warmińsko-mazurskiego*, „Seminare” 35(2014), nr 4, s. 57–68; tenże, *Rodzina – jej funkcje i zagrożenia. Studium na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, „Studia Elckie” 17(2015), nr 2, s. 159–171.

³¹ R. Sawicki, *Religijność młodzieży zaangażowanej w wolontariat Szkolnych Kół Caritas w Diecezji Elckiej w świetle badań empirycznych*, „Studia Elckie” 16(2014), nr 1, s. 99–126.

4. Święci

Choć temat świętych jest luźno związany z historiografią diecezji ełckiej w zakresie Ludu Bożego, to stanowi on istotny element w dziejach i religijności tej społeczności, zwłaszcza jeśli chodzi o świętych i błogosławionych wywodzących się z terenów tejże diecezji. Do ich grona zaliczyć należy bł. Mariannę Biernacką, bł. s. Kanizję Mackiewicz oraz bł. s. Sergię Rapiej. Obecnie prowadzony jest proces beatyfikacyjny Sługi Bożego ks. Kazimierza Hamerszmity z Suwałk. Jeśli chodzi o bł. Mariannę Biernacką, to pierwszą publikację książkową na jej temat napisał – w oparciu o pracę magisterską p. Małgorzaty Romankiewicz i badania archiwalne – ks. Wojciech Guzewicz³². Później inni autorzy, wykorzystując ustalenia zawarte w tej książce, tworzyli nowe opracowania, popularyzując postać i dokonania błogosławionej z ziemi lipskiej³³. Na temat siostr nazaretanek z Nowogródka (bł. s. Kanizji Mackiewicz oraz bł. s. Sergii Rapiej) pisali m.in. ks. Tadeusz Białous³⁴ i ks. Edward Anuszkiewicz³⁵.

Odrębnym tematem jest postać Sługi Bożego – ks. Kazimierza Hamerszmity. W opracowaniu biografii tego świątobliwego kapłana (choć nadal nie powstała pełna monografia naukowa) duże zasługi ma ks. Dariusz Brozio. Na podstawie obronionego w 2007 r. doktoratu pt. *Model życia chrześcijańskiego w świetle nauczania ks. Kazimierza Aleksandra Hamerszmity (zm. 1996)*³⁶ opublikował na temat ks. Hamerszmity jedną monografię³⁷ oraz kilka artykułów naukowych³⁸.

Warto zauważyć, iż w diecezji ełckiej propagowany jest kult św. Stanisława Papczyńskiego. Tutaj dokonał się dwukrotnie za jego wstawiennictwem cud

³² W. Guzewicz, *Ja pójde za nią*. Błogosławiona Marianna Biernacka (1888–1943), Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2010, ss. 94.

³³ Przykładem takiej pracy może chociażby książka ks. Dariusza Kruczyńskiego pt. *Ja pójde za nią. Modlitewnik teściowych* (Ełk 2013, ss. 352). Zob. też: tenże, *Bł. Marianna Biernacka wzorem dla wolontariuszy Caritas*, „Studia Ełckie” 16(2014), nr 1, s. 79–94.

³⁴ T. Białous, *Świadectwo wiary błogosławionych nazaretanek: s. M. Sergi (Julii) Rapiej i s. M. Kanizji (Eugenii) Mackiewicz*, w: *Chrześcijańskie świadectwo wczoraj i dziś*, pod red. W. Guzewicza, M. Radziłowicza, S. Strękowskiego, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2013, s. 189–209.

³⁵ E. Anuszkiewicz, *Błogosławieni kandydaci na ołtarze z terenu diecezji ełckiej*, „Ełckie Studia Teologiczne” 3(2002), s. 185–190.

³⁶ Lublin, KUL, promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Misiurek, recenzenci: prof. dr hab. Paweł Ogórek OCD, ks. dr hab. Jarosław Popławski, prof. KUL.

³⁷ D. Brozio, *Model życia chrześcijańskiego w świetle nauczania ks. Kazimierza Aleksandra Hamerszmity (zm. 1996)*, „Episteme” 91(2009), ss. 436.

³⁸ Tenże, *Kult Najświętszego Serca Jezusa w świetle kazań ks. Kazimierz Hamerszmity*, „Studia Ełckie” 10(2008), s. 311–320; tenże, *Nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny i świętych w kazaniach ks. Kazimierza Hamerszmity*, „Studia Ełckie” 10(2008), s. 321–337; tenże, *Apostolstwo – jedną z form realizacji życia chrześcijańskiego w Kościele w nauczaniu ks. Kazimierza Hamerszmity*, „Studia Ełckie” 10(2008), s. 403–415; tenże, *Poznanie siebie wstępem do rozwoju życia duchowego w świetle kazań i katechez ks. Kazimierza Aleksandra Hamerszmity († 1996)*, w: *Veni Sancte Spiritus. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Jerzemu Mazurowi*, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowskiego, Ełk 2013, s. 53–72; tenże, *Istota i znaczenie modlitwy w świetle nauczania ks. Kazimierza Aleksandra Hamerszmity*, „Studia Ełckie” 9(2007), s. 247–267.

uzdrowienia, wymagany najpierw do beatyfikacji, a następnie do kanonizacji. Kwestiami tymi w swoich badaniach zajmował się m.in. ks. Ryszard Sawicki³⁹.

II. AKTYWNOŚĆ KOŚCIOŁA

1. Działalność wydawnicza, prasa katolicka

Problematyką wydawniczą oraz prasą katolicką w diecezji ełckiej zajmował się głównie ks. Wojciech Guzewicz⁴⁰. Sztandarową pozycją w tym zakresie jest jego książka „profesorska” o prasie diecezjalnej Polski północno-wschodniej⁴¹. Inną ważną pozycją w tym temacie jest książka pt. *Leksykon prasy katolickiej diecezji ełckiej*, wydana w 2015 r., przedstawiająca charakterystykę przeszło 70 pism ogólnodiecezjalnych i tytułów wydawanych przez parafie oraz organizacje i grupy kościelne⁴². Jeśli chodzi o artykuły naukowe, to jako przykład można podać jego artykuły zamieszczone w periodykach naukowych⁴³ oraz publikacjach okolicznościowych⁴⁴. Inni badacze podejmują ten problem w mniejszym zakresie i na ogół czynią to w sposób fragmentaryczny⁴⁵.

2. Organizacje i stowarzyszenia kościelne

Problem organizacji i stowarzyszeń kościelnych w diecezji ełckiej jest do tej pory mało rozpoznany i opracowany. Wymaga zatem dogłębnej analizy i monografii naukowej. Wśród dotychczasowych prac traktujących o kościelnych organizacjach i stowarzyszeniach należy wymienić artykuły: bp. Edwarda Samsela⁴⁶, ks. Stanisława Józwiaka⁴⁷ oraz ks. Zbigniewa Chmielewskiego⁴⁸,

³⁹ R. Sawicki, *Ocalony – ocala. Kult św. Stanisława Papczyńskiego w Elku*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2017, ss. 143; tenże, *Początki kultu św. Stanisława Papczyńskiego w Elku*, „Studia Ełckie” 19(2017), nr 1, 45–60.

⁴⁰ Zob. W. Guzewicz, *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część I: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.

⁴¹ Tenże, *Prasa diecezjalna w Polsce północno-wschodniej jako źródło wiedzy o społecznej nauce Kościoła (1989–2009)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2012, ss. 433.

⁴² Tenże, *Leksykon prasy katolickiej diecezji ełckiej*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2015, ss. 183.

⁴³ Tenże, *Prasa katolicka w diecezji ełckiej w latach 1992–2002*, „Ełckie Studia Teologiczne” 6(2005), s. 137–167.

⁴⁴ Tenże, „Martyria” jako organ prasowy Kościoła ełckiego w latach 1990/1992–2012, w: „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2012, s. 341–352.

⁴⁵ Zob. np. J. Sikora, *Środki masowego przekazu w diecezji ełckiej*, „Ełckie Studia Teologiczne” 3(2002), s. 271–273.

⁴⁶ E. Samsel, *Współpraca ruchów i stowarzyszeń w życiu Kościoła lokalnego*, w: *Znak nadziei dla świata i Kościoła. Dokumentacja z II Kongresu Ruchów i Stowarzyszeń Katolickich*, pod red. A. Schulza, Warszawa 2001, s. 374–377.

⁴⁷ S. Józwiak, *Ruchy formacyjne w diecezji ełckiej*, w: „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2012, s. 191–208.

⁴⁸ Z. Chmielewski, *Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży w diecezji ełckiej*, w: „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2012, s. 275–288.

a także książkę ks. Andrzeja Pieńkowskiego na temat biskupa Samsela, gdzie w jednym z paragrafów rozdziału czwartego opisuje on troskę biskupa o organizacje kościelne, w tym działające na terenie diecezji elckiej⁴⁹.

3. Działalność charytatywna

W historiografii dotyczącej działalności charytatywnej stosunkowo najwięcej materiałów naukowych mamy na temat struktur i inicjatyw Caritas Diecezji Elckiej. Nic w tym dziwnego, ponieważ elcka Caritas jest jedną z największych organizacji charytatywnych w Polsce północno-wschodniej, działającą w zakresie szeroko pojętej pomocy społecznej oraz rozwoju lokalnego. Ma rozbudowaną strukturę terenową w postaci licznych parafialnych zespołów Caritas i szkolnych kół Caritas. Obok tego prowadzi wiele ośrodków, dom księży emerytów, katolicki ośrodek adopcyjno-opiekuńczy, domy dziecka, dom samotnej matki, dom seniora, noclegownię, aptekę św. Brunona i wiele innych⁵⁰. Wśród autorów opracowań na wspomniane tematy należy wymienić kilku księży bezpośrednio zaangażowanych w działalność Caritas Diecezji Elckiej, np. ks. Dariusza Kruczyńskiego⁵¹, ks. Jacka Nogowskiego⁵² i ks. Ryszarda Sawickiego⁵³ oraz dwoje osób świeckich związanych z tą organizacją, tj. Joannę Działkowiak⁵⁴ i Marcina Radziłowicza⁵⁵.

⁴⁹ A. Pieńkowski, *Życie i działalność bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940–2003)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2014, s. 440–481.

⁵⁰ Zob. W. Guzewicz, *Przeszłość i teraźniejszość diecezji elckiej*, w: *Diecezja elcka*, pod red. K. Bujnowskiego, W. Guzewicza, A. Kubasika, Elk 2009, s. 16–18; *Idźcie i głoscie aż po krańce ziemi. Biskup elcki odpowiada na pytania Grzegorza Polaka*, Verbinum, Górna Grupa 2020, s. 237n.

⁵¹ Zob. D. Kruczyński, *Krzyk i wołanie biednych. Kościół elcki w służbie ubogim*, Elk 2011, ss. 320; tenże, *Współczesne formy solidarności z ubogimi*, „Teologiczne Studia Siedleckie” 11(2014), s. 101–112.

⁵² Zob. np. J. Nogowski, *Ubóstwo w Polsce uwarunkowane sytuacją społeczno-ekonomiczną kraju w latach 1990–2003*, „Pisma Humanistyczne” 2014, z. 12, s. 373–394; tenże, *Realizacja Miłosierdzia Bożego w działalności Caritas*, „Studia Elckie” 17(2015), nr 3, s. 269–279; tenże, *Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności*, „Civitas et Lex” 2015, nr 1(5), s. 55–64; tenże, *Działalność charytatywna wyzwaniem dla parafii*, „Civitas et Lex” 2015, nr 2(6), s. 83–93; tenże, *Działalność pastoralna Kościoła wobec potrzebujących i bezdomnych*, w: *Teologia stosowana bliżej człowieka*, pod red. J. Przybyłowskiego, Biblioteka Teologii Pastoralnej UKSW 2016, nr 12, s. 149–164; tenże, *Organizacja i formy pomocy bezdomnym w Polsce*, w: *Wsparcie rodziny wyzwaniem dla społeczeństwa i Kościoła*, pod red. W. Guzewicza, J. Łodzińskiej, A. Mikuckiego, S. Strękowskiego, Stowarzyszenie Elk i My, Elk 2016, s. 159–192.

⁵³ Zob. R. Sawicki, *Wolontariat chrześcijański i jego znaczenie w urzeczywistnianiu „Kościoła ubogiego i dla ubogich” na przykładzie badań empirycznych wolontariuszy Szkolnych Kół Caritas w diecezji elckiej*, w: *Drogi Kościoła*, pod red. D. Wąska, K. Jobdy, G. Wąchola, Kraków 2014, s. 179–192; tenże, *Prosociality of members of School Groups of Caritas in the Diocese Elk in light of empirical research*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 19(2013), s. 281–303; tenże, *Na peryferiach ubóstwa. Posługa charytatywna Caritas Diecezji Elckiej w latach 1992–2017*, „Studia Elckie” 19(2017), nr spec., s. 693–714.

⁵⁴ Zob. J. Działkowiak, *Caritas Diecezji Elckiej w latach 1992–2012*, w: „*Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej*”. 20. rocznica powstania diecezji elckiej, pod red. W. Guzewicza, Elk 2012, s. 171–190.

⁵⁵ Zob. M. Radziłowicz, *Elcka bieda – wyzwanie dla państwa i Kościoła*, „Elckie Studia Teologiczne” 6(2005), s. 227–239.

4. Życie religijne

Istnieje niewiele opracowań na temat złożonego tematu, jakim jest życie religijne w diecezji ełckiej. Dotychczas ukazały się pojedyncze artykuły, m.in. na temat katechizacji⁵⁶, działań ekumenicznych⁵⁷, inicjatyw misyjnych⁵⁸, duszpasterstwa rodzin⁵⁹, życia kulturalno-religijnego⁶⁰, duszpasterstwa turystycznego⁶¹, zwyczajów religijnych⁶², roku jubileuszowego⁶³, budownictwa sakralnego⁶⁴. Autorami tych tekstów byli głównie księża prowadzący dany rodzaj duszpasterstwa lub związani z instytucjami diecezjalnymi, np. seminarium duchownym. Obok tego warto odnotować dwie publikacje o charakterze ogólnym. Pierwszą jest praca ks. Jacka Uchana na temat inicjatyw duszpasterskich diecezji ełckiej w latach 1992–2012⁶⁵, a drugą opracowanie bp. Jerzego Mazura o wydarzeniach religijnych i duszpasterskich z czasów jego pasterzowania w diecezji ełckiej w latach 2003–2020⁶⁶.

⁵⁶ Z. Chmielewski, *Dwadzieścia lat katechezy w diecezji ełckiej*, w: „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2012, s. 147–170.

⁵⁷ J. Fidura: *Ekumenizm i diecezja ełcka. Zarys historii ruchu ekumenicznego, jego najistotniejsze dokonania na płaszczyźnie światowej, krajowej oraz diecezjalnej*, w: „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2012, s. 289–318.

⁵⁸ K. Karski, *Diecezja ełcka w służbie Kościoła misyjnego*, w: *Jesteśmy uczniami – misjonarzami: I Kongres Misyjny Diecezji Ełckiej*, pod red. R. Sawickiego, Ełk 2018, s. 123–129.

⁵⁹ P. Tober, *Działalność diecezji ełckiej na rzecz rodziny*, w: „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2012, s. 241–262.

⁶⁰ J. Sikora, *Kulturalne oblicze diecezji ełckiej w latach 1992–2012*, w: „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2012, s. 229–239. Zob. W. Guzewicz, *Zmiany etniczno-kulturowe na pograniczu polsko-białoruskim w okolicach Teolina (Sopoćkin) (Этнічна-культурныя змены на польска-беларускім памежжы ў ваколіцах Тэаліна (Сапоўкіна))*, w: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, pod red. B. Siegienia, t. XVI, Białystok 2015, s. 327–337.

⁶¹ M. Ostrowski, *Duszpasterstwo turystyczne na terenie diecezji ełckiej*, „Studia Ełckie” 9(2007), s. 323–339.

⁶² W. Guzewicz, *Zwyczaje, obrzędy i obyczaje związane z rezurekcją i świętowaniem Wielkanocy na pograniczu polsko-białoruskim w okolicach Teolina i Mikaszówki w XIX i XX w.*, „Rocznik Ełcki” 8(2011) [druk: 2012], s. 41–49; tenże, *Śmierć i pogrzeb w tradycji chrześcijańskiej i ludowej na terenach Polski północno-wschodniej*, „Rocznik Ełcki” 10(2013) [druk: 2014], s. 45–54; M. Oleksy, *Mądrość życia w ludowych pieśniach pogrzebowych Augustowszczyzny*, „Forum Muzykologiczne” 2009, s. 131–154.

⁶³ J. Sikora, *Rok Jubileuszowy w diecezji ełckiej*, w: *Wielki Jubileusz Chrześcijaństwa 2000*, pod red. J.M. Dołęgi i in., „Episteme” 13(2001), s. 35–54.

⁶⁴ M. Baranowski, *Budownictwo sakralne w diecezji ełckiej w ciągu 10 lat jej istnienia*, „Ełckie Studia Teologiczne” 3(2002), s. 191–195.

⁶⁵ J. Uchan, *Rozwój inicjatyw duszpasterskich diecezji ełckiej w latach 1992–2012*, w: „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji ełckiej, pod red. W. Guzewicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2012, s. 111–124.

⁶⁶ Zob. *Idźcie i głosście aż po krańce ziemi. Biskup ełcki odpowiada na pytania Grzegorza Polaka*, Verbinum, Górna Grupa 2020, s. 205–284 – wątki ełckie.

5. Jan Paweł II w Elku

Wydarzeniem wciąż nie tylko historycznym była apostolska wizyta papieża Jana Pawła II w diecezji elckiej w czerwcu 1999 r. Pisali o tym m.in. bp Wojciech Ziemia⁶⁷, ks. Marian Szczęsny⁶⁸ i ks. Wojciech Kalinowski⁶⁹. W opracowaniach tych koncentrowano się nie tylko na samym pobycie Ojca Świętego w Elku, lecz także na jego przesłaniu i owocach tej wizyty. Na uwagę zasługuje także publikacja pod redakcją ks. Jerzego Sikory pt. *Jan Paweł II w diecezji elckiej*, gdzie zawarto m.in. dokumenty związane z pobytem Ojca Świętego w Elku oraz bogaty aneks zdjęciowy⁷⁰.

Zakończenie

Zarówno zagadnienie „Ludu Bożego”, jak i „Aktywność Kościoła” wymagają jeszcze wielu opracowań i uszczegółowień. Do tej pory udało się poruszyć tylko niektóre kwestie z tych obszarów badawczych. Najwięcej zrobiono w dziele prozopografii duchowieństwa, najmniej w kwestii przedstawienia wiernych świeckich oraz życia religijnego. W sumie odnaleźć można już przeszło sto pozycji naukowych i jest to dobry punkt wyjścia do stworzenia wieloaspektowej monografii diecezji elckiej w odniesieniu zarówno do jej kadr i struktur demograficznych, jak i aktywności Kościoła elckiego. Sporym utrudnieniem w tej pracy będzie nadal brak dystansu czasowego do omawianych osób, wydarzeń i procesów (w niektórych wypadkach trwających), co wciąż nie pozwala na dokonanie dogłębnej i szerszej analizy, ale już umożliwia rzucenie światła na obraz trzydziestoletniego Kościoła elckiego.

BIBLIOGRAFIA

- Biskup Edward Eugeniusz Samsel (1940–2003)*, pod red. J. Dołęgi, A. Skowrońskiego, „Episteme” 27(2003).
- Brozio D., *Model życia chrześcijańskiego w świetle nauczania ks. Kazimierza Aleksandra Hamerszmity* (zm. 1996), „Episteme” 91(2009).
- Guzewicz W., „Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji elckiej (1992–2017)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2017.
- Guzewicz W., *Leksykon prasy katolickiej diecezji elckiej*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2015.
- Guzewicz W., *Prasa diecezjalna w Polsce północno-wschodniej jako źródło wiedzy o społecznej nauce Kościoła (1989–2009)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2012.

⁶⁷ W. Ziemia *List pasterski z okazji rocznicy pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II do diecezji elckiej*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 2000, nr 1–2, s. 77–80.

⁶⁸ M. Szczęsny, *Společne przesłanie wizyty papieskiej z pielgrzymki do Polski w wygłoszonej homilii dnia 8 czerwca 1999 roku w Elku*, „Elckie Studia Teologiczne” 5(2004), s. 191–197.

⁶⁹ W. Kalinowski, *Jan Paweł II w diecezji elckiej. Pięć lat temu i dzisiaj*, „Elckie Studia Teologiczne” 5(2004), s. 171–184.

⁷⁰ *Jan Paweł II w diecezji elckiej*, pod red. J. Sikory, Elk 1999, ss. 46.

- Guzewicz W., *Stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji elckiej, cz. 1: Ustrój i organizacja*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 3(31), s. 43–54.
- Guzewicz W., *Talent i trud. Potencjał naukowy duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.
- Idźcie i głoscie aż po krańce ziemi. Biskup elcki odpowiada na pytania Grzegorza Polaka*, Verbum, Górna Grupa 2020.
- Kruczyński D., *Krzyk i wołanie biednych. Kościół elcki w służbie ubogim*, Elk 2011, ss. 320.
- Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Borkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Wyd. Civitas et Lex, Elk 2020.
- Ks. Marian Szczęsny (1942–2006)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 72(2007).
- Pieńkowski A., *Życie i działalność bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940–2003)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2014.
- Profesor i przyjaciel. Ks. Edmund Przekop (1937–1999)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 47(2005).
- „Przeszłość jest to dziś tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji elckiej*, pod red. W. Guzewicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2012.
- Veni Sancte Spiritus. Księga pamiątkowa poświęcona księdzu biskupowi Jerzemu Mazurowi*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowskiego, Elk 2013.
- W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007.
- W służbie Bogu i ludziom. Ks. Czesław Jakub Domel (1932–2004)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 41(2005).
- Wierny Bogu, bliski ludziom. Ks. Włodzimierz Wincenty Wielgat (1927–2011)*, pod red. W. Guzewicza, M. Radziłowicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2013.

**THE STATE, NEEDS AND PERSPECTIVES OF RESEARCH
ON THE HISTORY OF THE ELK DIOCESE, PART 2: THE PEOPLE
OF GOD AND THE ACTIVITY OF THE CHURCH**

SUMMARY

The article presents the state of research on the history of the Elk diocese in relation to the prosopography of the clergy and lay faithful. The historiographic review was made on the basis of approx. 200 scientific and popular science publications.

KEY WORDS: Diocese of Elk, historiography, bibliography

VARIA

KRYSZYNA KACPROWSKA

REMOTE WORK DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Introduction

Work is one of the basic and most important forms of human activity that has been accompanying us for thousands of years. Over the following centuries, the attitude to human work has evolved – it has been both despised (e. g. in antiquity, feudalism) and highly valued (today). It was seen in two ways: as a hard effort by man to obtain a livelihood, and as a pleasant and creative activity contributing to the subordination of the material world to human will¹. In psychological terms, work is “a system of activities distinguished and directed towards the transformation of the environment, performed relatively constantly when its performer has the appropriate formal qualifications”². Organizational and management psychology directly affects the lives of job seekers, interns, employees, managers, coordinators, or clients. In addition, psychology helps managers understand the diversity of people, both customers and employees³.

Until recently, the difficulties in attracting and retaining valuable employees in the organization were emphasized. Organizations were looking for the methods not only around active recruitment of employees, but also to create attractive employment conditions for them and offer various benefits. One of the amenities was the ability to work remotely. The COVID-19 pandemic, however, meant that for many employees remote work ceased to be just a benefit and became a necessity or a possibility to reduce the risk of infection with the virus⁴. On the other hand, remote work is a threat to the performance of economic, social and development functions through work. The areas of threats may include the issues of potentially lower wages and the costs of labor incurred by the employee not considered by the employer, through threats to social relations and the risk

---

KRYSZYNA KACPROWSKA – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2183-865X>, e-mail: kk101835@doktorant.sgh.waw.pl

¹ M. Król, *Teleworking and workaholism*, “Economic Studies” 148(2013), p. 29.

² E. Wiśniewska, *Work in students’ hierarchy of values (on the example of the State School of Higher Professional Education in Plock)*, “Społeczeństwo – Edukacja – Język” 3(2015), p. 221.

³ M.J. Broniewska, *Exploitation of Modern Trends of Psychology in Manager’s Work*, “Acta Universitatis Lodzensis Folia Oeconomica” 234(2010), p. 435.

⁴ A. Dolot, *The impact of the COVID-19 pandemic on remote work – the employee’s perspective*, “E-mentor” 1(2020), p. 36.

of employee isolation, to difficult areas of self-fulfillment, both in the professional and personal sphere⁵. One of the main goals of teleworking is to reduce transport time. The attractiveness of remote work is especially important in countries struggling with the problems of urban congestion and time-consuming travel to work, which often translate into problems with the balance between work and family⁶. The aim of the article is to present positive and negative aspects of remote work during the COVID-19 pandemic. The research presented in the article was aimed at assessing changes in working conditions and starting remote work.

Loss of job because of COVID-19 pandemic

The situation of job loss like any other psychological situation includes objective and subjective aspects. Objective factors include: the material and social situation of the person and their family, the mode of dismissal, the period of unemployment, the phase of life, the unemployment rate in the country and region, age, and gender. In addition to external factors, internal factors are responsible for the specificity of the response to job deprivation. These include certain temperamental traits, valuing and attitudes toward work, education, individual coping style, cognitive functioning, for example, attributional processes regarding reasons for job loss and opportunities for new employment, the place and importance of work identity to the sense of personal identity, and social support⁷. The most important psychological variables mediating the process of coping with job loss include: the problem of professional, social, and family identity, the feeling of loss of control over the environment, the attribution of the causes of events, the amount of input into the coping process and the associated balance of positive and negative consequences of coping actions⁸.

At the time of the outbreak of the pandemic, and especially in the period of the greatest restrictions, the professional situation of many people in Poland changed. The income side of many household budgets has changed. Based on the CAWI survey conducted in April 2020 on a sample of 1,000 respondents, the information was obtained that the loss of earning potential caused by the pandemic affects more than a quarter of the families of the surveyed Internet users, which constitutes 27% of the respondents. Moreover, a quarter of the respondents, i.e., 25%, were people who either had lose their jobs themselves (i.e., they were dismissed by their current employer or had to close their business) or had seen someone from their immediate family lost their job, which was the case in a greater number of cases. 2% of respondents were those most affected

---

⁵ A. Jeran, *Remote work as a source of problems in the implementation of work functions*, "Opuscula Sociologica" 2(2016), p. 49.

⁶ D.G. Tremblay, L. Thomsin, *Telework and mobile working: analysis of its benefits and drawbacks*, "Work Innovation" 1(2012), p. 101.

⁷ A. Suchańska, A. Świdkiewicz, *Psychosocial determinants of reactions to job loss*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2(2004), p. 248.

⁸ Ibidem.

by the epidemic. This is because both the respondent and a family member (at least one person) had lost their job in their household. The rest, i.e., less than three-quarters (73%) – this type of consequences of the epidemic did not apply. It is also worth noting that women (33%) were more likely to complain about the negative effects of the epidemic in employment than men (21%). Most often, people who declare the lowest per capita income (up to PLN 999 – 45%), as well as negatively assess their material conditions (52%) report the loss of a job in one form or another. This type of problem more often affects middle-aged respondents – from 35 to 54 (35–44 years old - 34% and 45–54 years old – 33%) than others. They are also minimally more likely to apply to respondents with secondary and vocational education (31% and 29% respectively), living in medium-sized cities (from 20,000 to 100,000 inhabitants – 30%) and large, though not the largest cities (from 100,000 to 500,000 inhabitants – 32%). Among the socio-professional groups, people who were currently unemployed (69%) and those who were self-employed (54%) most often mentioned the loss of the current earning potential. Unskilled workers (37%), farmers (36%) and a heterogeneous group of housewives and others (36%) complained about it relatively more often than others. Among the people most affected by the epidemic who lost their jobs and lost their earning potential, the situation of families already affected by unemployment, in which someone else lost their job because of the epidemic (13%) seems particularly difficult. The most common situation is the loss of a job by someone from the respondent's household, less than a quarter of all respondents declare that due to the epidemic condition of their families, this type of employment reduction was affected (24%). Such a situation was mentioned by as many as three-fifths of the unemployed (60%), and the self-employed respondents (46%) indicated this option more often than others, negatively assessing the material conditions of life (49%) and declaring the lowest income per person in the family (41%)⁹.

Based on the research conducted by the Activation Foundation on people not working with disabilities, it has been shown that the largest group among the unemployed respondents are people with a moderate degree of disability (74.4%), then light (16.7%) and severe (8.9%). The in-depth analysis concerned the group of non-working people, i.e., 21.2% of the respondents. Among the unemployed, 34.6% mentioned the end of the term of a fixed-term contract with the employer as the cause of job loss. 21.8% of respondents cited the coronavirus pandemic as the reason for leaving work. The respondents who were unemployed on the day of the survey, most often indicated that this state lasted over 3 months (77.0%). For 16.6% of respondents, the period of unemployment was from 1 to 3 months, and for 6% – less than 1 month. People who indicated having lost their jobs because of the coronavirus pandemic were also asked to provide a more detailed answer on why they had lost their job. The vast majority (82.3%) indicated that it was a layoff by the employer due to economic problems caused by the pandemic. 17.7% of the respondents said that they had decided to dismiss themselves

---

⁹ CBOS, *Skutki epidemii koronawirusa w życiu zawodowym i budżetach domowych*, Warszawa 2020, p. 2.

from work for fear of falling ill¹⁰. Research conducted by International Labor Organization¹¹ showed that workers around the world have experienced many of the effects of the pandemic. One of the main consequences of COVID-19 has been the reduction of working hours and, in some cases, job loss due to pandemic fear and reduced mobility. According to research, the percentage of employee losses varied depending on the region and time, as well as time and extent of blockade. In Africa, only 34.6% of domestic workers were severely affected on March 15, 2020, but that figure had risen to 78.7% by April 15, 2020. In the Americas, where the number of new cases per day remains high, approximately 74% of domestic workers continued to feel a significant impact until June 4, 2020. In Asia and the Pacific, 79.4% of domestic workers experienced a significant impact on the workforce by the pandemic until May 15, 2020, but a much higher proportion (87.5% were affected in the South Asia sub-region). Finally, in Northern, Southern and Western Europe, the impact varied from 36.6% on March 15 to 50.1% on April 15, 2020. These numbers are significantly lower than in other regions, in part because more domestic workers have formal employment as measured by social security registration. 76% of respondents – domestic workers – were employed informally. This means that most domestic workers who had lost their jobs or experienced a reduction in working time were not registered with the social security system and thus were not have unemployment insurance. While several countries extended income support to informal workers during a pandemic, it was very rarely available to domestic workers. Loss of income, lack of access to social security and lack of income support have led many home workers and their families even further into poverty.

The importance of remote work

Remote work is defined in literature as “work carried out outside the employer’s seat, depending on the form: at the employee’s place of residence or elsewhere, sometimes on the move”¹², for example, on the train, while traveling.

The characteristics of remote work include:

- the ability to perform professional duties from anywhere in the world,
- the necessity of Internet access,
- lack of daily contact with colleagues, especially in a direct form (“face to face”),
- working time, which depends on the needs of the enterprise employing a specific employee, as well as the speed and efficiency of the employee’s activities,

---

¹⁰ S. Daniłowska, A. Gawska, 2020, *Work and the coronavirus. Will people with disabilities lose their jobs?* <<https://aktywizacja.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/Badanie-osob-z-niepełnosprawnościami-Praca-a-koronawirus.-Czy-osoby-z-niepełnosprawnościami-stracą-pracę.pdf>>, access: 30.01.2021.

¹¹ International Labour Organization, *Impact of the COVID-19 crisis on loss of jobs and hours among domestic workers*, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_747961.pdf>, access: 30.01.2021.

¹² A. Jeran, *Remote work as a source of problems in the implementation of work functions*, p. 50.

- flexibility,
- independent determination of working hours, sequence of duties¹³.

It is worth noting that remote workers can work not only from home, but also from other places, for example, from a café, a restaurant, a train. Additionally, the so-called co-working offices (in many shopping malls, for example in Cracow, Warsaw, Wrocław), the main feature of which is access to the Internet, a printer, a kitchen with a coffee machine, and the ability to exchange thoughts with other people working in such a place. Therefore, we can also speak of nomadic teleworking, the characteristic feature of which is constant movement, changes and moving from home to café, and from café to guesthouse in the mountains, etc.¹⁴ Remote work is not a new phenomenon, as it began to develop already in the 1970s, although the dynamic increase in the number of employees performing their duties remotely occurred in the 1990s in the United States and in the first and second decades of the 21st century in Poland. In 1980, the number of remote employees in the USA was 100,000, while in 1990 it was already 2.5 million, and in 2006 as much as 30 million¹⁵.

The most important factors that influence the increase in interest in remote work include:

- factors on the part of the employee, for example: the desire for greater flexibility, the ability to reconcile professional life with the personal and family spheres, frustration resulting from the necessity to travel home-work every day; antipathy towards colleagues,
- factors on the part of the employer, for example: the desire to reduce the costs of work organization, adapt to the needs of employees, especially people from the “Y” and “Z” generation, as well as the need to act in accordance with global trends¹⁶.

It is worth noting that remote work is also determined by many factors related to the economic development of countries, as well as to globalization and dynamic changes in the field of the Internet and technological matters. In addition, positions and new professions are created that can be freely performed at home, and examples of such posts include programmer, UX (user experience) designer, copywriter, or computer graphic designer¹⁷. From an economic point of view, the positive effects include lowering employment costs, both for the employer and the employee. For example, a company does not have to provide a workplace, purchase a computer or laptop, and allocate space for an employee. In addition, in the case of remote work, subordinates less often decide on vacation or sick leaves, because they are anywhere else and can work from home or, for

¹³ K. Sęczkowska, *Psychosocial consequences of remote work*, “Problems of Humanities and Social Sciences. Theory and Practice” 2(2019), p. 11.

¹⁴ J. Wiśniewski, *The essence of telework*, “Studies in the Field of Law, Administration and Management at the Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz” 5(2014), p. 75.

¹⁵ M. Hauk, *JCM Model by Hackman and Oldham and job satisfaction among teleworkers*, “Education of Economists & Managers” 2(2012), p. 135.

¹⁶ K. Lorenz, *Teleworking and the environment*, “Scientific Journals of the University of Szczecin” 27(2011), p. 153.

¹⁷ K. Sęczkowska, *Psychosocial consequences of remote work*, p. 12.

example, from a hotel room. Employees, in turn, do not have to bear the costs of commuting to work or having meals in the office. There are also significant time savings, and the employee can live outside the agglomeration, thanks to which his living costs are lower¹⁸. However, the most important are psychosocial benefits, which relate to various spheres of the employee's functioning. First, flexibility of working time is important, as it gives the employee greater possibilities of reconciling private life with the professional sphere. Instead of a conflict between spheres of work and home, the phenomenon of facilitation may appear, i.e., facilitating everyday functioning, may emerge. In addition, the balance between the two most important spheres of life has an appropriate effect on the emotions and behavior of the employee, because he can freely contact his family, he has time for his spouse, children, and himself. Another important benefit is the awareness of the possibility of performing the work in hours adjusted to your activity, as well as your chronotype. For example, an individual prefers to sleep until noon and work in the evenings, has such an option and does not have to explain his preferences to anyone. In the case of parents, the ties with the child (especially those requiring constant care) are not temporarily severed because of going to work¹⁹. It is also recognized that, thanks to remote work, it is possible to experience a higher level of satisfaction with work and life²⁰. Lower stress and setting up your daily schedule make the job satisfaction increase. Another important point is commitment to work, which can be higher, as also loyalty to the employer. A person who is satisfied with the job, the conditions, and the fact that they can perform their duties remotely will most likely be more loyal to their employer and recommend them to other candidates to a greater extent²¹. It can happen that remote work becomes a factor that positively affects social life as the employee has more private time. Remote work can also definitely improve the state of physical and mental health since the employee has more time for physical activity and own hobbies. The flexibility of working remotely can be associated with a greater sense of control as well as greater satisfaction with life. Another decisive advantage is the lack of noise and noise in the workplace, which can improve concentration, increase creativity, and make the performance of duties much faster and more efficient²².

In 2005, a study conducted by Merkevičius showed that companies in Lithuania lack the skills to effectively organize virtual work. According to a study published by Raišienė in 2013, only 9% of 560 surveyed employees had the opportunity to work remotely. The results of research conducted by Nakrošiėnė and Butkevičiėnė in 2016 showed that remote work arrangements do not tend to spread rapidly in Lithuania – the percentage of teleworkers remained almost unchanged between 2013 and 2015. Moreover, results of a survey conducted by

---

¹⁸ K. Lorenz, *Teleworking and the environment*, p. 153.

¹⁹ K. Sęczkowska, *Psychosocial consequences of remote work*, p. 13.

²⁰ K. Lorenz, *Teleworking and the environment*, p. 153.

²¹ A. Ślęzak, *Review of research on teleworking*, "Studies and Works at the Faculty of Economics and Management" 30(2012), p. 221.

²² *Ibidem*, p. 221.

Eurofound in 2017 showed that Lithuania has one of the lowest percentages (13%, EU average being 18%) of employees working remotely compared to other EU countries. However, the 2020 coronavirus pandemic has led to a massive relocation of jobs to workers' homes, and many companies around the world introduced mandatory teleworking. In Lithuania, a national decision on teleworking has also been adopted. On March 14, 2020, quarantine was announced in the Republic of Lithuania due to COVID-19. During the quarantine, public and private organizations faced an urgent need to digitize their activities: educational activities at universities, schools and kindergartens transferred to virtual space, e-commerce and electronic mail delivery flourished on the market. Then, about 40% of workers in Lithuania started working from home. So far, the teleworking initiative in Lithuania has come from employees, during the quarantine period, the company's management began to understand the advantages of teleworking in terms of resource management and business²³.

Negative aspects of working remotely

Remote work also has negative psychosocial consequences and risks. First, the small number and low quality of contacts between colleagues is crucial²⁴. Therefore, communication is carried out by various means of distance communication, such as: instant messaging, e-mails, employee forums and telephone calls or video communication. On the one hand, such communication can be a source of much needed and specific information, for example listed in points, but on the other hand, the lack of face-to-face contact may cause certain communication problems, including misunderstanding the other person, or ambiguity. Extroverted people who need daily contact with other employees may experience a drop in energy with this type of communication, as well as an aversion to their daily duties. In this case, the solution may be to intensify family or social contacts. Another important negative consequence of working remotely is workaholicism. An employee who can independently shape his working time, as well as decide on additional orders for higher earnings, may fall into a so-called a vicious circle of work and, instead of spending time resting or with the family, option for continuous work²⁵. The employer also has no control over the employee and therefore a mutual distrust or loyalty may arise. There may also be low productivity results, which may be related to lower remuneration for the group of remote workers. Another psychosocial consequence may be a reduction in the level of concentration, as there can be many distractions in the home environment, as well as the desire to perform additional typical household activities. It is for

---

²³ A.G. Raisiene, V. Rapuano, K. Varkuleviciute, *Working from Home-Who Is Happy? A Survey of Lithuania's Employees during the COVID-19 Quarantine Period*, "Sustainability" 12(2020), p. 3.

²⁴ A. Jeran, *Remote work as a source of problems in the implementation of work functions*, "Opuscula Sociologica" 2(2016), p. 52.

²⁵ K. Sęczkowska, *Psychosocial consequences of remote work*, p. 12.

this reason that the employee can be less creative or perform his duties “at the last minute”. It is worth noting, however, that a lot depends on the personality and professional experience of a given employee²⁶. A common problem in remote work is the difficulty of reconciling the comfort of home with professional activities. Often employees complain that other household members interrupt their performance of specific tasks or make it difficult to achieve the appropriate level of concentration, their attention is distracted. Employees are often left to themselves in the context of creating appropriate conditions in which they perform work. By this, we mean especially the ergonomics of the workplace, the selection of equipment and work environment equipment (selection of chairs, lighting, taking the wrong position during work, etc.). These difficulties significantly translate into lack of comfort at work, which, after a few hours of work, causes the feeling various ailments (including back pain, shoulder pain, headaches and dizziness, wrist pain). The phenomenon of dehumanization of work can be generally defined as a system of working conditions that constitute an undesirable burden on the body or as a discrepancy between human capabilities and needs, and broadly understood environmental working conditions. The classic effects of dehumanization of work for the organization may be a decrease or low level of productivity and quality of work, high absenteeism and turnover of staff, low level of motivation to work, an increase in the number of various accidents at work, negative economic effects, mainly in the form of an increase in the costs of operating the organization, but also not taking advantage of development opportunities. Negative results of the lack of work dehumanization for humans include various diseases and behavioral disorders (e.g., disproportionate reaction to the stimulus, lack of concentration, destruction of equipment, alcohol abuse), excessive fatigue, mental malaise. These factors often result in a deterioration of the employee’s relationship with both superiors and colleagues. Ultimately, all the above makes the work itself less and less interesting for the person providing it. The main reason is that it becomes a set of tasks that we want to perform as quickly as possible and forget about them, and thus significantly reduce commitment²⁷. Remote work cannot be performed in all professions. IT specialists and network administrators, academics, service technicians, sales representatives, translators, and journalists are best suited for remote work²⁸.

Karolina Karbownik has that among the most important disadvantages of remote work are:

- lack of full control, which may translate into a lower level of effectiveness,
- failure to develop a standard that may affect the longer achievement of the set goals,
- conducting private conversations at the employer’s expense, which may increase the costs of employing such an employee,

---

²⁶ Ibidem, p. 12.

²⁷ K. Jach, *Success in remote work is possible*, “Work Safety” 2(2016), pp. 6–7.

²⁸ K. Lorenz, *Teleworking and the environment*, p. 157.

- lack of willingness to work, which also reduces employee potential,
- slowness, which can also reduce the level of effectiveness and the development of a standard²⁹.

Research conducted in April 2020 by AGENDA³⁰ showed that 35% of employees see an inconvenience in the lack of an ergonomic desk, monitor or printer in their homes, while 29% would like to have more contact with their supervisors and team members. A significant obstacle in the effective performance of work is also the need to maintain a high level of self-discipline (28%), which is not so simple due to the large number of distractors in the home space (18%), sometimes also other household members (16%). The conditions in which we work are difficult – for everyone. Parents do not know what to put their hands into, they are worried about the future of their children (exams, baccalaureate). Singles stay at home all day – alone with their fears about the future, work, and health. Most of the respondents declare having equipment and tools for work provided by the employer. It is worse, however, in soft training areas. From the very beginning of the COVID-19 pandemic, there has been talk of its negative impact on the global economy. Meanwhile, now (as of April 15), some companies have not taken any action yet. Some of them either increased the scope and number of duties towards employees or fired them³¹.

During the COVID-19 pandemic, surveys were conducted using a computer assisted Web interview technique that involved sending out links with access to a survey questionnaire and collecting data electronically. A total of 215 people participated in the survey, with 201 people providing remote work during the pandemic period, or over 93% of the recipients³². The biggest inconvenience of working remotely indicated by respondents was a lack of social interaction, and the least inconvenience was a decrease in motivation. Respondents indicated that the decrease in motivation had the least impact of all the inconveniences presented on their comfort with working remotely, with the decrease in engagement itself especially noticeable in the vigor dimension. The analysis of the data obtained allowed us to conclude that employees of public enterprises more often felt inconvenienced while working remotely due to the lack of direct communication and cooperation (almost 74% of indications) than employees of private enterprises (less than 43% of indications in this group)³³. This phenomenon can be explained using more advanced communication solutions by private companies, which were

---

²⁹ K. Karbownik, *Benefits and threats resulting from employing employees in the form of teleworking*, "Scientific Journals of the Częstochowa University of Technology" 20(2015), pp. 163–176.

³⁰ Insight Lab, *Research on the opinions of employers and employees on the functioning of companies during the epidemic*, <https://biznes.newseria.pl/files/_uploaded/dp_2020_05_11_0943_INSIGHT-LAB-BADANIE-FUNKCJONOWANIA-FIRM-W-OKRESIE-EPIDEMII.pdf>, access: 30.01.2021.

³¹ *Research report on remote work during the COVID-19 pandemic*, <https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/praca_zdalna_w_czasie_pandemii_covid-19_raport_anna_dolot_all_1.pdf>, access: 30.01.2021.

³² K. Mierzejewska, M. Chomicki, *Psycho-Social Aspects of Remote Work: The Results of Research Carried Out during the COVID-19 Pandemic*, "Zeszyty Naukowe" 3(2020), pp. 31–44.

³³ Ibidem, pp. 41–42.

a better substitute for direct relationships. More effective process architecture and an associated organizational culture focused on efficient task execution may also have been a significant factor³⁴.

Anxiety over the COVID-19 pandemic has negatively impacted employees' mental health. Prolonged elevated stress levels, coupled with continued remote work, can result in disrupted employee well-being. According to a Hays Poland survey, one in three employees experienced mental health deterioration because of the pandemic. The pandemic period and a variety of negative experiences in the personal and professional spheres have made employees more susceptible to a decline in well-being. Mental condition determines not only the overall life satisfaction, or the results achieved at work, but also the body's resilience, which is extremely important during a pandemic. The World Health Organization defines mental health as a state of well-being in which it is possible to make full use of one's abilities. A person who enjoys good mental health is better able to cope with stress, solve problems and can take the right actions, making them a productive employee. Taking care of the mental health of the workforce is therefore beneficial to both the organization and the individuals within it. The manager's lack of direct contact with team members makes it harder to spot potential problems employees may be facing. Even when a team leader takes a deliberate approach to building engagement while working remotely, stays in constant contact with subordinates, offers them the support they need, and holds regular, informal online meetings, it's harder to spot an employee's health issues in this situation. After all, it's easier for a person who's facing a downturn in well-being to stay positive during a 20-minute video call than it is to stay positive during an 8-hour workplace visit. This is one of the reasons why the pandemic negatively affects the mental health of employees³⁵.

Conclusion

Due to the outbreak of the COVID-19 pandemic, many people have lost their jobs. However, some companies have given their employees the opportunity to work remotely.

The presented research shows that remote work makes it possible to reconcile professional and personal duties. Remote work can, therefore, be one of the benefits for the employee, as well as contribute to generating savings for the employer.

The COVID-19 pandemic, however, has also caused the occurrence of a significant number of factors that made it difficult to perform daily professional tasks. The most difficult difficulties were the lack of social contacts and isolation. Elevated stress levels, coupled with continued remote work, can result in disrupted employee well-being. One in three workers suffer from mental health

---

³⁴ Ibidem, p. 42.

³⁵ *Pandemic affects workers' mental health*, <<https://www.hays.pl/blog/insights/pandemia-wplywa-na-kondycje-psychiczna-pracownikow>>, access: 01.04.2021.

deterioration and the beginning of remote work. A mentally healthy employee is better able to cope with stress, solve problems and can take the right actions and is also more productive. With this definition in mind, taking care of the mental health of human resources is beneficial to both the organization and the individuals within it.

An important element of building a remote work model should therefore be systematic communication between the employer and the employee, maintaining contacts not only aimed at achieving goals and professional tasks, but also maintaining social relations.

During the COVID-19 pandemic, a large proportion of people with children have reported having difficulties working remotely due to the need to care for them. Another negative aspect of remote work is the feeling of being constantly at work, which in turn leads to a feeling of constant exhaustion, both physical and mental exhaustion, and even professional burnout. One of the most difficult remote jobs is the lack of social contacts and isolation, which translates into the lack of proper functioning of the employee in the organization. Given the global impact of the pandemic, it could also be noted that home workers who were in confinement and who had not previously been registered with the social security system were at greater risk of losing their jobs and income and thus significantly affected. On the other hand, they encountered domestic workers who were closed but were registered with the social security system less risk of job or income loss during a pandemic. An example of a change in attitude to remote work is the situation in Lithuania. Previously, the teleworking initiative in Lithuania came from employees. However, during the quarantine period, the management of many companies began to understand the advantages of teleworking in terms of resource management and business.

BIBLIOGRAPHY

- Broniewska M.J., *Exploitation of Modern Trends of Psychology in Manager's Work*, "Acta Universitatis Lodzensis Folia Oeconomica" 234(2010), pp. 431–441.
- Daniłowska S., Gawska, A., *Work and the coronavirus. Will people with disabilities lose their jobs?* <<https://aktywizacja.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/Badanie-osób-z-niepełnosprawnościami-Praca-a-koronawirus.-Czy-osoby-z-niepełnosprawnościami-stracą-pracę.pdf>>, access: 30.01.2021.
- Dolot A., *The impact of the COVID-19 pandemic on remote work – the employee's perspective*, "E-mentor" 1(2020), pp. 35–43.
- Effects of the Coronavirus Outbreak on Workers and Home Budgets*, <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_056_20.PDF>, access: 30.01.2021.
- Hauk M., *JCM Model by Hackman and Oldham and job satisfaction among teleworkers*, "Education of Economists & Managers" 2 (2012), pp. 135–153.
- Impact of the COVID-19 crisis on loss of jobs and hours among domestic workers*, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_747961.pdf>, access: 30.01.2021.
- Jach K., *Success in remote work is possible*, "Work Safety" 2(2016), pp. 6–7.
- Jeran A., *Remote work as a source of problems in the implementation of work functions*, "Opuscula Sociologica" 2(2016), pp. 49–61.

- Karbownik K., *Benefits and threats resulting from employing employees in the form of teleworking*, "Scientific Journals of the Częstochowa University of Technology" 20(2015), pp. 163–176.
- Król M., *Teleworking and workaholism*, "Economic Studies" 148(2013), pp. 29–38.
- Lorenz K., *Teleworking and the environment*, "Scientific Journals of the University of Szczecin" 27(2011), pp. 153–158.
- Mierzejewska K., Chomicki M., *Psycho-Social Aspects of Remote Work: The Results of Research Carried Out during the COVID-19 Pandemic*, "Zeszyty Naukowe" 3(2020), pp. 31–44.
- Pandemic affects workers' mental health*, <<https://www.hays.pl/blog/insights/pandemia-wplywa-na-kondycje-psychiczna-pracownikow>>, access: 01.04.2021.
- Research on the opinions of employers and employees on the functioning of companies during the epidemic*, <https://biznes.newseria.pl/files/_uploaded/dp_2020_05_11_0943_INSIGHT-LAB-BADANIE-FUNKCJONOWANIA-FIRM-W-OKRESIE-EPIDEMII.pdf>, access: 30.01.2021.
- Research report on remote work during the COVID-19 pandemic*, <https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/praca_zdalna_w_czasie_pandemii_covid-19_raport_anna_dolot_all_1.pdf>, access: 30.01.2021.
- Raisiene A.G., Rapuano V., Varkuleviciute K., *Working from Home-Who Is Happy? A Survey of Lithuania's Employees during the COVID-19 Quarantine Period*, "Sustainability" 12(2020), pp. 1–21.
- Sęczkowska K., *Psychosocial consequences of remote work*, "Problems of Humanities and Social Sciences. Theory and Practice" 2(2019), pp. 10–16.
- Suchańska A., Świdkiewicz A., *Psychosocial determinants of reactions to job loss*, "Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2(2004), pp. 247–260.
- Ślęzak A., *Review of research on teleworking*, "Studies and Works at the Faculty of Economics and Management" 30(2012), pp. 219–232.
- Tremblay D.G., Thomsin L., *Telework and mobile working: analysis of its benefits and drawbacks*, "Work Innovation" 1(2012), pp. 100–113.
- Wiśniewska E., *Work in students' hierarchy of values (on the example of the State School of Higher Professional Education in Plock)*, "Społeczeństwo – Edukacja – Język" 3(2015), pp. 219–233.
- Wiśniewski J., *The essence of telework*, "Studies in the Field of Law, Administration and Management at the Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz" 5(2014), pp. 75–90.

REMOTE WORK DURING THE COVID-19 PANDEMIC

SUMMARY

The beginning of the COVID-19 virus epidemic is having an impact on radical changes in the labor market. The difficult economic situation is a challenge for employers, candidates, and recruiters. In recent months, the recruitment market has seen a decline in the work forces, redundancy, and a reduction in salaries. As a result of this situation, some workplaces have introduced the remote work model. The possibility of remote work can be a good solution for many employees, but in some cases, it can be a significant inconvenience, especially for employees who have underage children and perform their work duties at home. The aim of the article is to present the positive and negative aspects of remote work during the COVID-19 pandemic. The research presented in the article was aimed at assessing changes in working conditions and starting remote work. The positive effects of changes in workplaces include saving time, adjusting work to personal needs, and work-life balance. The disadvantages of taking up remote work include lack of direct contact with co-workers, blurring of boundaries between private and professional life, the necessity of maintaining a constant presence at work, lack of social ties and isolation, which have been identified as the most significant obstacles to remote work during the COVID-19 pandemic. Despite the negative aspects of working remotely, the respondents more often declared their willingness to work remotely also after the pandemic ends.

KEY WORDS: workplaces, COVID-19 pandemic, model of remote work, employment number

RECENZJE / REVIEWS**JUGOSLAV ACHKOSKI****PIOTR GAWLICZEK, WOJCIECH GUZEWICZ,
KHAYAL ISKANDAROV, *THE SOUTH CAUCASUS
AND NON-MILITARY SECURITY THREATS*,
WYDAWNICTWO UWM, OLSZTYN 2021, PP. 135**

According to the Nicholas Spykman's Rimland (also, the South Caucasus is part of it): "Who controls the Rimland rules Eurasia; who rules Eurasia controls the destinies of the world".

Nowadays, the world is facing sophisticated contemporary security challenges, which are considerably diverse from the past. Indeed, the diversification relates to the exploitation of different means of soft, hard and smart power in order to be accomplished underlined adversaries' goals. The hybrid warfare is one of the security challenges as a means in terms of non-military security threat which is rapidly exploited in the present. There are several examples that proved the power of the hybrid warfare in terms of its exploitation and implications among confronted entities. Additionally, it should be noted that South Caucasus is region which is prone to the hybrid threats and it deserves huge attention toward capacity building for the resilience and deterrence. Furthermore, the most important fact, which has to be mentioned, is related to the enormous quantities of natural minerals, energy resources and the transportation of oil and gas in the South Caucasus region, which is mainly occupied by Azerbaijan, Armenia, Georgia. For some, the dominance in the geopolitics is about energy per se (China), for others, mostly about the economic implications (the countries in the region and to some extent Turkey and Iran, and the oil companies); to others again it is mainly a way to gain influence and/or prevent others from doing so (the USA and Russia, in particular). The struggle is basically about the politics and economics of competing pipeline projects to connect the Caspian Basin hydrocarbon resources to world markets, via Russia and the Black Sea, via the South Caucasus and Turkey, via Iran, Afghanistan, or Kazakhstan to China. Therefore, the South Caucasus region will constantly be in the sphere of interest of those powers and organizations (EU, EEU, NATO and CSTO), where the intensity of the inevitable non-military security threats will be changed according to the underscored goals by the aforementioned entities.

JUGOSLAV ACHKOSKI – Military Academy "General Mihailo Apostolski" Skopje, Associate member of "Goce Delchev" University, Shtip – Republic of North Macedonia, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2782-3739>, e-mail: jugoslav.ackoski@ugd.edu.mk

The book "THE SOUTH CAUCASUS AND NON-MILITARY SECURITY THREATS", written by Piotr Gawliczek, Wojciech Guzewicz and Khayal Iskandarov, endeavors to clarify high level of intensity regarding to hybrid threats as non-military security threats in the South Caucasus region, which is the result of frozen conflicts and lost trust among regional countries and dichotomy between their security policies since the end of the Cold War. Also, emerging threats are connected to the discovery of energy sources in the Caucasus region and the importance of heartland and rimland region have led to the presence of new power and new games. Notwithstanding, in the book are elaborated ideas for increasing conscious toward situational awareness in terms of hybrid threats, where the South Caucasus countries are encouraged to make steps toward in improvement of their security in general via combined action.

According to the authors, the book is more theoretical in nature and is not really aimed at presenting concrete policy options. Neoclassical realism has been chosen as an approach to make sense of this case study. Furthermore, the aim of the book is based on a very wide scope of literature. According to the previously mentioned aim and exploited literature, the authors' objective is to shed the light on the hybrid threats, which are overtly or covertly used by the great powers in order to achieve their dominance that are highly motivated by the reasons only connected with their own interest. Next, the clear explanation of terminology related to the hybrid threat, hybrid warfare and hybrid conflict support aforementioned objective. The objective is supported by the numerous examples recently occurred in the Caucasus region and beyond connected with the non-military security threats mentioned in the monograph. Next, the importance of the energy security toward energy resources and transit conduit in the South Caucasus is another element of hybrid threats, which is related to the objective. The authors elaborate several cases, where the energy security was broken, where the most important are: 1) 2008 Russia-Georgia war, when Russian military jets dropped bombs near the BTC and Baku-Supsa oil pipelines, resulting in the temporary energy disruption and 2) the most recent escalation, which occurred in the front-line between Armenia and Azerbaijan in April 2016. Moreover, the objective is extent with elaboration of the deterrence strategy, which is needed to maintain stability and security in the region in order to be avoided any possibility of clash among region countries. The raised question is connected to the efficiency in adversary detriment in terms of weak power vs strong power countries. For example, the Russian Federation is great world power in the South Caucasus but on the other side are Armenia, Azerbaijan and Georgia as weak power countries in comparison to Russia so that the question is how the deterrence strategy could be applied. Consequently, following the previous context, it should be noted that elaboration about deterrence strategy as tool against hybrid threats is discussed emphasizing case of Azerbaijan and Armenia. Therefore, the deterrence strategy as tool of response to hybrid threats is applied on very sophisticated manner toward simultaneously aiming to mitigate low-level hostile activities by denying their negative effect

The monograph is comprised of the 3 elements (Front Matter, Body Matter and End Matter). The 1st element-Front Matter is composed of the following titles: Executive summary, Acknowledgment, Table of Content, List of Abbreviations and Acronyms, and Introduction. The 2nd element-Body Matter is composed of 4 Chapters as the core content of the book. The 3rd element-End matter is consisted of the section Conclusion, Bibliography. The Introduction, the Conclusion, the 1st Chapter are written by the Piotr Gawliczek. The 2nd Chapter is written by Wojciech Guzewicz. Next, the work for writing the 3rd and 4th Chapter is carried out by Khayahal Iskandarov. Considering the structure of the monograph, the chapters are named by following order: CHAPTER I, "HYBRID WARFARE AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL LEVERAGE"; CHAPTER II, "THE SOUTH CAUCASUS AS A TESTBED FOR EXERCISING HYBRID TECHNIQUES"; CHAPTER III, "TRANSNATIONAL ENERGY PROJECTS AND HYBRID THREATS TO THEIR SECURITY; CHAPTER IV, "THE WAYS TO INCREASE THE RESILIENCE AGAINST HYBRID THREATS; Additionally, chapters in the monograph begin with the short introduction and each chapter (and also, subchapters) end with the useful conclusion.

The first chapter introduces the characteristics of hybrid warfare based on retrospective analysis and states that, even though the term has been recently coined, the techniques are as old as the history of war itself. It examines the concept of "hybrid warfare" through bringing historical examples to the fore and highlights the Russian engagement in hybrid conflicts. The authors envisioned the implications of Russian engagement in its "near abroad" with a special focus on the South Caucasus. The authors simultaneously highlight that, Russia is not a single actor, which may apply hybrid tactics in the region. It can be any other country with the certain capacity, which has a vested interest in the region, and they see that their interests are at stake. The countries with abiding interests in the region have been presented. The chapter is concluded with the recommendations for the countries in the region in order to eradicate their susceptibility. The concepts of employing non-military measures in different conflicts differ completely, or at least significantly. This is the most challenging factor for each and every nation in introducing the common framework for increasing their resilience against hybrid threats. The research presents the comparison between grey-zone and hybrid warfare characteristics and examines the conceptual construct of hybrid warfare. Different approaches of the researchers regarding the concept of hybrid warfare have been studied. The authors attempted to elaborate on the stages and phases of hybrid warfare based on the retrospective analysis of events took place in Ukraine.

The second chapter explains the Hybrid War context in the South Caucasus and the specific regional vulnerabilities that can be easily exploited. It briefly elaborates on each country's Hybrid War scenarios. The authors endeavored to set examples from Ukraine, which lost the hybrid warfare, Balkan countries which are susceptible to common hybrid threats and Baltic States, which have proved remarkably resilient. This chapter addresses the question that, what regional countries can do in order not fall victim to external intrusion or not

to be exploited by foreign actors against each other. The authors assess how and to what extent the states in the South Caucasus can deal with hybrid threats alone, or how plausible is it to come together against common threats. The South Caucasus has always been a playground of different rivals throughout centuries. Each rival endeavors to impose its rules and tries to capitalize on the geostrategic benefits of the region. The research studies the rivalry of geostrategies in the South Caucasus region. The attitude of every external actor engaged in the region has been delineated. Their vested interests have been brought into focus and their influence has been relatively juxtaposed with each other. The issue of energy transportation through the South Caucasus region is considered as a central element of clashing interests of the external actors. The authors attempted to compare the ongoing processes taking place in the South Caucasus with an "Old Great Game" and justify the presence of "New Great Game". The recommendations have been made for the countries in the region to avoid the issues which are politically detrimental to their national security.

The abundance of the energy resources in the South Caucasus, as well as its geographical location, which is suitable for oil and infrastructure are the main factors drawing ample attention from the outside. The third chapter seeks to highlight the importance of the South Caucasus as a historical energy provider and transit conduit and a promising energy hub for the foreseeable future. The authors touched upon the historical evolution of energy security concept and tried to envision the future prospects for the broader region, including the potential of the Caspian basin. The energy projects related with the region have been delineated and construed. The authors tried to conclude the paper with the recommendations for further enhancement of energy security concept with regards to the South Caucasus. The authors tried to assess the threats to the energy security in the South Caucasus region and beyond. The threat and risk factors have been delineated, contingent and structural risks to energy security have been studied based on retrospective analysis. Transnational energy projects, which are intended to transport Caspian energy resources have been examined. The possible effects of the hybrid threats on the security of demand and supply have been analyzed.

Early identification of the most recent hybrid threats (incident at Keshikchidag, the escalation in the border between Armenia and Azerbaijan, in July 2020, etc.) in the South Caucasus, enabled the nations to sidestep the repercussions of the provocation, most probably initiated by the external actors. The importance of early identification in fighting against hybrid threats has been highlighted in the fourth chapter. The authors elaborated on the examples occurred in the South Caucasus countries, as well as beyond the region. The challenges of identifying hybrid threats have been specified. The scenarios have been presented regarding the hybrid aggressors and hybrid threats in the South Caucasus region. The genesis of deterrence has been studied. The characteristic features of deterrence strategy have been presented. The evolution process of deterrence concept has been delineated, five waves of deterrence have been brought to the spotlight. The factors affecting the implementation of a deterrence strategy

have been underscored. The South Caucasus has been chosen as a focal point and its comparison with other regions has been conducted. The vulnerabilities of the countries in the region have been presented. The recommendations have been made for developing robust deterrence strategy against external actors. Azerbaijan's experience in fighting against separatists in Nagorno-Karabakh and Armenian armed forces, which broke out in late September, 2020 was thoroughly studied with regard to its deterrence strategy. The authors endeavored to touch upon various aspects and elements of Azerbaijan's deterrence strategy in comparison with other countries in the region.

In the introductory part of the monograph, the literature on the subject has been analyzed. The topicality of the problem has been proved and research methods have been presented.

In conclusion remarks, the authors summarized the results of the research, based on the conclusive findings. Therefore, there have been closing parts from the previous chapters emphasizing main thoughts regarding hybrid conflict, which definitely contributes in increasing awareness of contemporary threats in the South Caucasus. On the other hand, it has been mentioned P2DR framework as means for response against hybrid threat.

A list of the bibliography closes the book.

The main point of the book is phenomena of non-military threats in the South Caucasus region and their influence on stability in general context. The authors argue about exploitation of hybrid threats by the countries in the region for achieving own interests. Next, it is well elaborated via several examples especially it is stressed via exploitation by the world great powers and organizations. Additionally, in CHAPTER II is revealed usage of hybrid techniques in the region from recent past. Next, in CHAPTER III is presented evidence about hybrid threats toward transnational energy projects, which are in the phase of development or already exists. In that connotation, it is discussed energy security of the oil and gas transportation pipelines from Caspian basin to Europe (Azerbaijan via Georgia). Notwithstanding, the authors present perspective how energy security of the region is going to influence to European security if it is not ensured security of supply. On that way, authors succeed in their efforts to adjacent main point to the readership. On the other hand, there is suggested strategy against non-military threats in the region. The authors argue that each regional country should be aware of the hybrid threats and development of capacities for recognition and fighting is mandatory in order to be provided long term stability in the region.

Although, the existence of research articles and publicly available online resources about the phenomena of hybrid threats is obvious, the monograph presents remarkable work which throws light on the non-military threats in the South Caucasus, which are in rapid development to terminate unbalanced peace. There are suggestions how the security inviable situations in the region, which is mainly connected to transnational energy to be avoided. The monograph, when will be published, is going to be significant scientific resource as an example of well-made analysis about hybrid threats in the environment

(the South Caucasus region) where the interest of world great powers and world organizations overlaps so that experts, professionals, researchers etc., could use the results of the research in order to reference their scientific work.

The messages, which is interesting for the readership, the monograph highlighted that the hybrid threats as means of the non-military threat is going to evolve in the future. Consequently, the P2DR framework has to be established in order to act against non-kinetic elements. In continuation of the previous assertions, the authors in the monograph, write: "Interstate contestation and intrastate discord are living realities of today's world. The states continue to strive for maximization of power at the cost of other states. This gives way to a perpetual conflict which in its present day character can be aptly termed as hybrid. However, considering the obtaining international and regional environment, there is a need to continually review our thoughts...". In terms of the hybrid threats and their influence on the transnational energy projects in the South Caucasus region, the message, which is sent by authors is: "Therefore, in order to ensure the energy security of the South Caucasus a global approach should be applied ranging from simple forums among all three nations to developing new partnerships with Western countries and organizations which desperately need the natural resources of the region and seek an access to Central Asian resources." Additionally, authors have succeeded to achieve their aim in order to send key message and not only to the readership from the defense community, but also to the broader audience.

Regarding the bibliography, the information source working, research and studying of literature are correct. The authors used all relevant literature sources that are shown in the list of literature.

Technical terms were used, of course, but each basic term was carefully defined at first use. The book is easy to read and understand. The authors take a reader through their thoughts and show very interesting case studies and practical applications.

The book "THE SOUTH CAUCASUS AND NON-MILITARY SECURITY THREATS" is written in a professional style, in accordance with the present literary trend, clearly written, well organized, and with good editing.

Command of language is high; the authors express their thoughts excellently in English. Adequate proof reading was provided.

Clarity of reasoning is high, and it is easy to follow the flow of logic and see how the conclusions follow the information presented. There is enough abstraction in the form of clustering to offer hands-on advice for a reader.

LISTA RECENZENTÓW: „CIVITAS ET LEX” 2021 (THE LIST OF REVIEWERS: „CIVITAS ET LEX” 2021)

Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2021 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania skierowane są do następujących osób:	The Editorial Board of „Civitas et Lex” wishes to thank all the Peer Reviewers for their hard work and diligence in reviewing articles submitted for publication in 2021. With a great hope for the further fruitful cooperation, the special appreciations are addressed to:

Mirosław **Banasik** (UJK)
 Ks. Tadeusz **Borutka** (UPJPII)
 Stanisław **Bożyk** (UwB)
 Jarosław **Dobkowski** (UWM)
 Leonard **Etel** (UwB)
 Marco **Galli** (Univesità degli Studi di Foggia, Włochy)
 Stanisław **Hoc** (UO)
 Piotr **Jaroszyński** (KUL)
 Yurii **Kravchenko** (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraina)
 Ks. Zdzisław **Kupisiński** (KUL)
 Aneta **Łyżwa** (UWM)
 Oleksandr **Maistrenko** (National Defence University of Ukraine, Ukraina)
 Helen **Margaritrou-Andrianessi** (Institute of Educational Policy-Model School-University of Athens, Grecja)
 Mirosława **Melezini** (PWSiP)
 Lorenzo **Mezzasoma** (Univesità degli Studi di Perugia, Włochy)
 Teresa **Mróz** (UwB)
 Ks. Andrzej **Najda** (UKSW)
 Izabella **Nowicka** (AWL)
 Andrii **Onyshchenko** (National Defence University of Ukraine, Ukraina)
 Ks. Krzysztof **Orzeszyna** (KUL)
 Bogumił **Pahl** (UWM)
 Ferdinando **Parente** (Univesità degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy)
 Andrzej **Pieczywok** (UKW)
 José Miguel **Piquer Marí** (Universitat de València, Hiszpania)
 Radosław **Sajna-Kunowsky** (UKW)
 Katarzyna **Serafin** (UŁ)
 Maciej **Serowaniec** (UMK)
 Bronisław **Sitek** (Uniwersytet SWPS)
 Piotr **Sitniewski** (KSAP)
 Grzegorz **Skrukwa** (UAM)
 Ks. Stanisław **Strękowski** (UKSW)
 Ks. Paweł **Tarasiewicz** (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA)
 Antonina **Voloshenko** (National Defence University of Ukraine, Ukraina)
 Patrycja **Zawadzka** (UWr)
 Ks. Zygmunt **Zieliński** (KUL)

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugih w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.